

Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra

Lina Petkevičiūtė

Paveldosaugos studijų programa
Magistro darbas

Kalvarijų Kryžiaus kelių panauda ir apsauga XX – XXI a. pr. Lietuvoje

Vilniaus universiteto darbo vadovė:
dr. Rasa Čepaitienė

Vilnius 2008

Turinys

ĮVADAS	3
1. Kalvarių tradicija ir tipologija.....	12
1. 1. Pirmųjų Kalvarių – Žemaičių ir Vilniaus Verkių – kompleksų ypatumai bei skirtumai	14
2. Žemaičių ir Vilniaus Kalvarijos tarpukario Lietuvoje.....	17
2. 1. Kalvarių sakralinių kompleksų panauda iki XX a. vid.....	17
2. 2. Žemaičių ir Vilniaus Kalvarių Kryžiaus kelių kompleksų priežiūra bei tvarkymas iki XX a. vid.....	18
2. 3. Kryžiaus kelių pamaldumo praktika bei jos išsaugojimas tarpukario Lietuvoje	22
3. Žemaičių ir Vilniaus Kalvarių likimas sovietinėje Lietuvoje.....	25
3. 1. Sakralinių objektų likvidavimo politika.....	25
3. 2. Sakralinių ansamblių „apsauga“ sovietinėje Lietuvoje.....	30
3. 3. Kryžiaus kelio praktikos žlugdymo politika	37
4. Žemaičių ir Vilniaus Verkių Kalvarių atgimimas nepriklausomoje Lietuvoje: tradicijos tąsa ar gaivinimas?	43
4.1. Katalikų Bažnyčios situacija atgavus nepriklausomybę	43
4. 2. Katalikų Bažnyčios ir valstybės pozicijos saugant sakralinį paveldą.....	45
4. 3. Vilniaus Verkių Kalvarijos Kryžiaus kelio stočių atstatymas	51
4. 3. Žemaičių ir Vilniaus Kalvarių Kryžiaus kelių praktikos pokyčiai	55
4.4. Kryžiaus kelių praktikos išsaugojimo bei populiarinimo priemonės.....	59
Išvados	62
Šaltiniai	64
Literatūra:.....	67
Priedai	70
Iliustracijų sąrašas.....	76
Santrauka anglų kalba (Summary).....	77

ĮVADAS

Darbo naujumas ir aktualumas. Dabartiniu metu Lietuvos Katalikų Bažnyčia deda daug pastangų siekdama išsaugoti ir atgaivinti materialųjį bei nematerialųjį sakralinį paveldą, kuris ypatingai nukentėjo sovietiniais metais. Tuo tikslu rengiami įvairūs projektai, turintys padėti išspręsti maldos namų ir mažosios architektūros fizinės būklės pagerinimo bei katalikiškų pamaldumo praktikų tęstinumo problemas.

Jau patvirtintas popiežiaus Jono Pauliaus II piligriminio kelio projektas, kuris numato keturiolikos žymiausių Lietuvos reprezentacinių sakralinių objektų įjungimą į vieną kelią bei jų pritaikymą piligrimų ir turizmo reikmėms. Į šį projektą įtrauktos ir mūsų krašto pirmosios Kalvarijos - Žemaičių ir Vilniaus Verkių.

Taigi Lietuvos Katalikų Bažnyčios ir valstybės neabejingumas šioms šventoms vietoms paskatino pirmą kartą kompleksiskai pažvelgti ir į jų praeitį bei dabartį (tarpukaris, sovietmetis, nepriklausoma Lietuva) ir išsiaiškinti, kaip kito Žemaičių ir Vilniaus Kalvarijų sakralinių kompleksų ir Kryžiaus kelių pamaldumo praktikos panauda bei apsauga tiriamais laikotarpiais. Juolab kad per juos geriausiai išryškėja šių šventų vietų populiarumo, naikinimo, atgaivinimo bei nykimo aspektai, kurie leidžia apmąstyti Kalvarijų dvasinę, kultūrinę, paveldosauginę situaciją praeityje ir visa tai įvertinti šių dienų kontekste.

Taigi Kalvarijų, kaip sakralinio, istorinio, architektūrinio, meninio ar urbanistinio paveldo išsaugojimas bei propagavimas, Kryžiaus kelių praktikos gaivinimas ir puoselėjimas yra būtinas, norint išlaikyti šventų vietų tradiciją ir ją perduoti ateinančioms kartoms.

Tyrimo problema. Tyrimui pasirinktos būtent pirmosios Lietuvos Kalvarijos – Žemaičių ir Vilniaus Verkių, kadangi jos atstovauja skirtingus regionus, architektūros stilius bei apeiginius papročius, pasižymi nevienodu populiarumu, tačiau vis dar išlieka svarbūs mūsų krašto protėvių religinės ir kultūrinės tradicijos liudytojai, žavintys savo unikalumu bei sakralumu.

Nors Žemaičių ir Vilniaus Kalvarijos įkurtos tame pačiame XVII amžiuje, tačiau savo Kryžiaus kelių sandara bei apeiginėmis tradicijomis akivaizdžiai skiriasi viena nuo kitos. Gali būti, kad dėl jų nepanašumo taip ir nepasirodė joks tyrimas, kuris apžvelgtų šias šventas vietas kompleksiskai. Žemaičių ir Vilniaus Kalvarijos daugelių autorių nagrinėtos atskirai ir fragmentiškai, dažniausiai pirmenybę teikiant istoriniam, kiek mažiau architektūriniam aspektui. Todėl akivaizdu, kad susiduriama su istoriografinės medžiagos trūkumu. Tyrimą apsunkina ir archyvinės medžiagos, kuri išblaškyta po įvairius Lietuvos archyvus, netolygumas, pasikartojimas bei netikslumas. Visa tai neleidžia pilnai ir tinkamai atskleisti nagrinėjamą temą.

Tyrimo objektas. Tyrimo objektas – pirmųjų Lietuvos Kalvarijų – Žemaičių ir Vilniaus Verkių – sakralinių kompleksų ir Kryžiaus kelių pamaldumo praktikos panauda ir apsauga XX – XXI a. pr.

Darbo tikslas ir uždaviniai. Tyrimo tikslas – išnagrinėti į popiežiaus Jono Pauliaus II piligriminio kelio projektą įtrauktą šventų vietų – Žemaičių Kalvarijų ir Vilniaus Kalvarijų – nematerialaus ir

materialaus paveldo panaudos ir apsaugos aspektus tarpukario, sovietinėje ir nepriklausomoje Lietuvoje.

Kelti šie uždaviniai: 1) atskleisti Kalvarijų tradicijos įsitvirtinimo priežastis bei tipologiją Lietuvoje; 2) išanalizuoti Žemaičių ir Vilniaus Kalvarijų kompleksų bei Kryžiaus kelių pamaldumo praktikos ypatumus, skiriamuosius bruožus bei pokyčius nagrinėjamaiais laikotarpiais; 3) supažindinti su šių šventų vietų maldos namų panauda bei Kryžiaus kelių praktikos lankomumu tarpukario, sovietmečio ir nepriklausomoje Lietuvoje; 3) parodyti priemones, kuriomis buvo siekta išsaugoti sakralinius objektus bei Kalvarijų pamaldumo tradiciją tyrinėjamaiais laikotarpiais.

Tyrimo metodai. Rašant darbą teko naudoti aprašomąjį, lyginamąjį bei analitinį metodus. Jų pagalba buvo siekiama kuo išsamiau atskleisti Žemaičių ir Vilniaus Kalvarijų materialaus ir paveldo nematerialaus (nesigilinat tik į Kryžiaus kelių muzikinę tradiciją) panaudos ir apsaugos aspektus tarpukario, sovietinėje ir nepriklausomoje Lietuvoje.

Aprašomasis metodas padėjo susisteminti fragmentiškus faktus apie šias šventas vietas. Lyginamojo metodo pagalba buvo stengiamasi išryškinti Žemaičių ir Vilniaus Kalvarijų kompleksų bei Kryžiaus kelių pamaldumo praktikos skirtumus bei ypatumus, jų aktualumą katalikiškajai visuomenei ir pan. Darbe taikytas ir analitinis metodas, kuriuo remiantis, buvo atskleista, kas lėmė Kalvarijų fenomeno įsitvirtinimą Lietuvoje, Kryžiaus kelių praktikos pokyčius, kokie išskilo sunkumai norint atgauti sovietinio režimo metais uždarytus maldos namus t.t.

Darbo chronologinės ribos ir periodizacija. Darbas apima 1918 – 2008 m. Atskaitos tašku pasirinkta tarpukario pradžia, nes būtent tuo laikotarpiu Kalvarijų sakraliniai kompleksai išlaiko savo pirminį pavidalą bei Kryžiaus kelių praktikos autentiškuosius bruožus, o vėlesni (sovietmečio ir nepriklausomybės metai) žymi šių šventų vietų naikinimo bei atgaivinimo laikotarpius. Beje, siekiant trumpai supažindinti su Kalvarijų Kryžiaus kelių tradicijos įsitvirtinimo priežastimis bei jų tipologija Lietuvoje, nusikeliama ir į XV-XIX a.

Periodiškai darbas suskirstomas į tris laikotarpius: tarpukaris, sovietmetis bei dabartis. Nacistinės okupacijos metai darbe neminimi, nes tuo metu neišryškėja jokie svarbūs nagrinėjami temai faktai. Taigi tarpukario laikotarpis liudija tyrinėjamų Kalvarijų sakralinių kompleksų bei Kryžiaus kelių praktikos gyvumą, puoselėjimą bei populiarumą. Priešinga situacija išryškėja sovietiniais metais, kurie žymi tragišką šių šventų vietų likimą. Neigiamos pasekmės jaučiamos ir atkūrus Nepriklausomybę. Nors trečiuoju laikotarpiu tikintieji atgauna teises bei laisves išpažinti katalikų religiją, atlikti įvairias katalikiškas pamaldumo praktikas, bet tuo pačiu LKB susiduria su begale problemų siekdama susigrąžinti sovietiniais metais nacionalizuotus sakralinius objektus, gauti lėšų jų tvarkymui, apvalyti liaudies pamaldumo praktikas nuo nekrikščioniškų elementų ir pan.

Darbo struktūra. Darbą sudaro įvadas, dėstomoji dalis ir išvados, šaltinių ir literatūros sąrašai bei priedai. Dėstomoji dalis suskirstyta į keturis skyrius, o šie į keletą poskyrių. Struktūrą nulėmė chronologiniu principu išdėstyti skyriai bei probleminiu principu – poskyriai.

Pirmojo skyriaus poskyriuose supažindinama su Lietuvos Kalvarijų tradicijos įsitvirtinimo

priežastimis, tipologija bei tyrinėjamų šventų vietų kompleksų ypatumais ir skirtumais. Antrojo – aiškina Žemaičių ir Vilniaus Kalvarių kompleksų panaudą, jų tvarkymas, Kryžiaus kelių tradicijos aktualumas bei jų ypatumai tarpukaryje. Trečiojo – analizuojama sakralinių objektų likvidavimo, „apsaugos“ (kuria siekta neišsaugoti, o sunaikinti maldos namu) bei Kryžiaus kelių praktikos žlugdymo politika sovietinio režimo metais. Ketvirtojo – atskleidžiama nepriklausomos Lietuvos Katalikų Bažnyčios situacija, KB bei valstybės pozicijos saugant sakralinį paveldą. Atskirai išskiriamas poskyris, kuriame naujai pateikiama Vilniaus Kalvarijos Kryžiaus stočių atstatymo medžiaga. Ketvirtajame skyriuje supažindinama ir su Žemaičių ir Vilniaus Kalvarių Kryžiaus kelių praktikos pokyčiais, jų lankomumu bei šios tradicijos išsaugojimo bei populiarinimo priemonėmis.

Žodžių eksplikacija:

Kalvarija – sudėtingas sakralinės kultūros kompleksas, kartu ir svarbus piligrimystės centras, skirtas Kristaus ir Jo Motinos Marijos kančiai pagerbti.

Kryžiaus kelias – tai Kristaus ir Jo Motinos Marijos kančios kelias Kalvarijose, kuriuos žymi įvairios architektūrinės formos – bažnyčios, koplyčios, tiltai, vartai arba laisvai stovinčios figūros – kalvotame, Jeruzalę primenančiame kraštovaizdyje¹.

Istoriografija. Tiriamo laikotarpio Žemaičių ir Vilniaus Kalvarijos daugelio autorių nagrinėtos fragmentiškai ir neišsamiai, pirmenybę daugiau teikiant jų istorijai. Kiek mažiau gilintasi į šių šventų vietų architektūrą, meną, tradicijas. Pasigendama ir išsamios bei kompaktiškos informacijos apie šių Kalvarių nematerialaus ir materialaus paveldo panaudą bei apsaugą tarpukario, sovietinėje ir nepriklausomoje Lietuvoje.

Tarpukaryje atsiranda daugiau lietuviškų darbų, kuriuose nagrinėjamos šios šventos vietos. Apie Žemaičių Kalvariją rašė vienuolis marijonas J. Totoraitis², A. Ragažinskas³. Beje, menotyrininkė D. Vasiliūnienė patvirtina, kad tarpukariu kitų studijų apie Žemaičių Kalvariją nepasirodė⁴. Kunigų V. Taškūno⁵ bei S. Kiškio⁶ dėka buvo išleistos knygelės apie Vilniaus Kalvariją. Pastarosios knygutės – sukurtos tikintiesiems, lankantiems Vilniaus Kalvarijas. Šiomis dienomis tai vertingi darbai, nes liudija tuometinį dėmesį tyrinėjamoms Kalvarijoms, dvasininkijos siekį populiarinti šias vietas bei jų tradicijas. Be to, darbai apie Žemaičių Kalvariją žymi bene pirmuosius žingsnius mėginant aptarti Kryžiaus kelio stočių bei bažnyčių (šioje šventoje vietoje jų būta net 4 – ios) architektūrą.

Sovietiniais metais, kuomet visos tuometinės valdžios pastangos buvo sutelktos religinio gyvenimo sunaikinimui, buvo išleista išties labai mažai literatūros. Dažniausiai tai buvo menotyrinio – urbanistinio pobūdžio bei ateistinės propagandos studijos. Pirmąjį atvejį iliustruoja „Lietuvių enciklopedija“⁷, K.

¹ Sąvokos paimtos iš A. Motuzos darbo „Veprių Kalvarijos. Istoriniai, etnologiniai ir etnomuzikologiniai aspektai“. – Kaunas: VDU leidykla, 2006. – p. 6.

² Totoraitis J. Žemaičių Kalvarija. – Marijampolė, 1936. – p. 64; Lietuvos Jeruzalė. – Marijampolė, 1937. – p. 15.

³ Ragažinskas A. Žemaičių Kalvarijos aprašymas. – Vilnius: Vilniaus žinios, 1906. – p. 64.

⁴ Vasiliūnienė D. Žemaičių Kalvarija // Liaudies kultūra. – 1994.– Nr. 1.– p. 29.

⁵ Taškūnas V. Vilniaus Kalvarijos arba Kryžiaus kelias. – Vilnius, 1932. – p. 64.

⁶ Kiškis St. Vilniaus Kalvarijos. Vadovėlis Kryžiaus keliu eiti. – Vilnius, 1940. – p. 80.

⁷ Lietuvių enciklopedija. T. 10. – Jungtinė Amerikos Valstijos, 1957. – p. 544.

Bružo ir A. Miškinio straipsniai⁸, aptariantys Varduvas (taip sovietiniais metais vadinosi Žemaičių Kalvarija) urbanistinė raidą, architektūros ir urbanistikos poveikį Žemaičių Kalvarijos ansamblui, gatvių tinklo bei sodybų išdėstymo keitimosi ir sakralinio komplekso formavimosi istoriją. Tokio pobūdžio tyrimui priklauso ir „LTSR Kultūros paminklų sąvadas“⁹, kuriame pateikiamas Vilniaus Kalvarijos komplekso architektūrinis bei meninis vertinimas. Ateistinės propagandos studijomis galima drąsiai vadinti V. Lauraičio veikalą¹⁰, kuriame išsakytas kritiškas požiūris į Žemaičių Kalvariją, bei S. Bizulevičiaus leidinys „Vilniaus Kalvarijos“¹¹, demaskuojantis šio religinio centro tariamą šventumą. Bene vienintelis kun. J. Vaišnora, kuris pateikia fragmentiškus duomenis apie Žemaičių Kalvariją, savo darbuose¹² nevengia kalbėti apie šventų vietų dvasingumą, svarbą ir t.t.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, pradėdama rašyti daugiau apie mūsų krašto Kalvarijas. Nagrinėjamos Kalvarijų istorijos, gan profesionaliai aptariama Kalvarijų sakralinių ansamblių architektūra, drąsiai atskleidžiama sovietinės valdžios politika šventų vietų atžvilgiu, prabylama apie Kalvarijų apsaugą, išsamiai išnagrinėjama Kryžiaus kelių praktikos tradicija ir t.t.

Iš menotyrinio pobūdžio darbų verta paminėti menotyrininkų I. Krutulytės bei D. Vasiliūnienės straipsnius¹³. Beje, pastaroji bene profesionaliausiai aptarė Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio koplyčių bei miestelio bažnyčių (jų šioje šventovėje būta net 4-ios) architektūrą. Ji taip pat išnagrinėjo Kryžiaus kelių atsiradimo prielaidas Lietuvoje, pateikė istorinių žinių apie Žemaičių Kalvariją ir t.t. Metais anksčiau išleistame I. Krutulytės straipsnyje glaustai, bet išsamiai pateikiama koplyčių lokalizacija, meninę jų išraišką, matavimai, sovietinių metų tvarkymo darbai. Prie istorinio – menotyrinio pobūdžio studijų galima būtų priskirti ir A. Butrimo sudarytą kolektyvinę monografiją¹⁴, kurioje gana plačiai aptarta Žemaičių Kalvarijos Kančios kelio istorija, tradicijos, architektūros ryšys su evangeline Jeruzale, kalbama ir ansamblio panaudos bei apsaugos (tvarkymo) aspektu.

Atkūrus nepriklausomybę spaudoje pasirodė straipsniai, skirti Vilniaus Kalvarijoms. Ypač aktualus tapo šių Kalvarijų atstatymo klausimas¹⁵. 2002 metais atstačius sovietmečiu nugriautas Vilniaus Kalvarijų koplyčias, visas šis sakralinis Kalvarijų kompleksas sulaukė tikrai išskirtinio dėmesio. Šios šventosios vietos atminimui, Pavilnių ir Verkių regioninių parkų direktijos dėka, išleisti daugiau istorinio – informacinio pobūdžio darbai, tokie kaip „Vilniaus regioniniai parkai“¹⁶ bei „Vilniaus Verkių

⁸ Varduvas architektūrinis ansamblis // Statyba ir architektūra. – 1973. – Nr. 10 – p. 31; Varduva // Lietuvos TSR urbanistikos paminklai. – T. 2. – Vilnius: Mokslas, 1979. – p. 141.

⁹ LTSR Kultūros paminklų sąvadas. T. 1. – Vilnius, 1988. – p. 592.

¹⁰ Plateliai, Beržoras, Gintališkė, Šateikiai, Žemaičių Kalvarija, Gegrėnai. Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė. – Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005. – p. 715.

¹¹ Bizulevičius S. Vilniaus Kalvarijos. – Vilnius, 1961. – p. 18.

¹² Vaišnora J. Marijos garbinimas Lietuvoje. – Roma, 1958. – p. 445; Kova prieš Dievą Lietuvoje. – Putnam (Conn): P. M. Juras, 1963. – p. 91.

¹³ Vasiliūnienė D. Žemaičių Kalvarija // Liaudies kultūra. – 1994. – Nr. 1. – p. 29 – 36; Nr. 2. – p. 34-41; Nr. 3. – p. 27-34.

¹⁴ Plateliai, Beržoras, Gintališkė, Šateikiai, Žemaičių Kalvarija, Gegrėnai. Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė. – Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005. – p. 807.

¹⁵ Meškuotytė - Laužikienė A. Vilniaus Kalvarijos // Katalikų pasaulis. – 1994 01. – Nr. 1 (98). – p. 9-11; Latoža K. Atstatyme Vilniaus Kalvarijas // Lietuvos aidas. – 1999 11 05. – Nr. 217. – p. 17; Petrusis A. Prakeikimo šmėkla klaidžioja po Vilniaus Kalvarijas // Lietuvos rytas. – 1997 05 17. – Nr. 113. – p. 3.

¹⁶ Vilniaus regioniniai parkai. – Vilnius: „Lututė“, 2002. – p. 84.

Kalvarijos“¹⁷. Pastarajame išsamiau aptarta ne tik šios šventos vietos istorija iki mūsų dienų, bet atskleisti ir Vilniaus Kalvarijos sakralinio komplekso bei Kryžiaus kelio praktikos ypatumai ir pan. Šios šventos vietos atgimimo proga išleistas ir istorinio pobūdžio albumas „Vilniaus Kalvarijos“¹⁸. Jame pateikta ne tik Vilniaus Kalvarijos istorija, bet ir pavaizduotos senosios ir naujai atstatytos Kryžiaus kelio stotys. Šis darbas laikomas pirmuoju tokio pobūdžio.

Iš etnologinio pobūdžio studijų profesionaliausi bei vertingiausi yra muzikologo A. Motuzos darbai¹⁹, kuriuose autorius ne tik pateikia Kalvarijų istoriją, kaip daugelis kitų, bet bene pirmasis atkreipia dėmesį į nematerialųjį Lietuvos Kryžiaus kelių paveldą. Jis visiškai naujai aptaria „papročius ir muziką etnologiniu ir etnomuzikologiniu aspektais bei juos palygina su analogais Lietuvoje“²⁰. A. Motuzas stengėsi moksliskai išaiškinti bei įrodyti Kalvarijų Kryžiaus kelių apeigų ir muzikos kilmę. Taip pat pateikė Kalvarijų Kryžiaus kelių kartografinius žemėlapius, apeiginių papročių aprašus bei giesmių pavyzdžius. Deja, kitų autorių (pvz.: menotyrininko A. Vytėno²¹, kan. A. Sabaliausko²² ir kt.) darbuose ši tema aptariama ne taip išsamiai ir gana retai.

Apie tyrinėjamas Kalvarijas nemažai žinių randama taip pat žurnale „Katalikų pasaulis“, Lietuvos Katalikų Bažnyčios informacijos centro dvisavaitiniame leidinyje „Bažnyčios žinios“ ir kt.

Taigi darbe neapsieita ir be istoriografinės medžiagos, kuri ypatingai buvo reikalinga sprendžiant Kalvarijų tipologijos, sakralinių ansamblių architektūros bei Kryžiaus kelių praktikos klausimą. Tačiau istoriografijoje pasigesta išsamesnės informacijos apie šių šventų vietų maldos namų apsaugą sovietmečio ir nepriklausomos Lietuvos laikotarpiams, todėl darbe gana plačiai remtasi ir šaltiniais.

Šaltiniai. Nepriklausomoje Lietuvoje išleista gan nemažai knygų²³ bei įvairių straipsnių²⁴,

¹⁷ Vilniaus Verkių Kalvarijos. – Vilnius, 2004. – p. 48

¹⁸ Vilniaus Kalvarijos. – Vilnius, 2002. – p. 167.

¹⁹ Motuzas A. Vilniaus ir Veprių Kalvarijų Kryžiaus kelio apeiginė muzika // Lietuvių kataliku mokslo akademijos metraštis. – Vilnius, 1999. – T. 15. – p. 405-534; Mosėdžio ir Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio religinis ir kultūrinis tapatumas // Lietuvių kataliku mokslo akademijos metraštis. – Vilnius, 1999. – T. 15. – p. 345-403.; Lietuvos Kalvarijų Kryžiaus kelių apeiginiai papročiai: vietiniai savitumai ir kitų tautų lygiagretės. – Kaunas: VDU leidykla, 2001. – p. 35; Vilniaus Kalvarijų Kryžiaus kelio apeigos ir muzika. – Kaunas: VDU leidykla, 2002. – p. 99; Lietuvos Kalvarijų Kryžiaus kelių istorija, apeiginiai papročiai ir muzika. – Kaunas: VDU leidykla, 2003. – p. 292; Žemaičių Kalvarijos kalnai: istorija, apeigos ir muzika. – Kaunas: VDU leidykla, 2004. – p. 125; Veprių Kalvarijos. Istoriniai, etnologiniai ir etnomuzikologiniai aspektai. – Kaunas: VDU leidykla, 2006. – p. 184;

²⁰ A. Motuzas. Veprių Kalvarijos. Istoriniai, etnologiniai ir etnomuzikologiniai aspektai. – Kaunas: VDU leidykla, 2006. – p. 184.

²¹ Menotyrininko A. Vytėno straipsnis „Kančios kelias: istorija, tradicijos ir architektūros ryšys su evangeline Jeruzale“ yra įtrauktas į kolektyvinę monografiją „Plateliai, Beržoras, Gintališkė, Šateikiai, Žemaičių Kalvarija, Gegrėnai. Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė“. Šia tema autorius yra parašęs diplomini darbą (bakalauro) „Naujosios Jeruzalės idėja Vilniaus Verkių Kalvarijų arch-os ansamblyje“.

²² Sabaliauskas A. Žemaičių Kalvarijos kalnų ir Švč. M. Marijos Apsilankymo atlaidų istorinė ir dvasinė raida // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. – Vilnius, 2004. – T. 25. – p. 409 – 453.

²³ Streikus A. Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944 – 1990). – Vilnius, 2002. – p. 374; Spengla V. Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika. T. 9. – Vilnius, 1997. – p. 455; Čepaitienė R. Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos modernioje Lietuvoje. – Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005. – p. 468.

²⁴ Banionis J. Bažnyčios varžymas – vienas pagrindinių sovietų valdžios Lietuvos siekių // Tautos atmintis. – 1996 09. – Nr. 9. – p. 29 – 33; Virbalas L., kun., Katalikų dvasinė patirtis okupacijos metais // Bažnyčios žinios. – 1997 04 15. – Nr. 7 (31). – p. 20 – 24; Jakubčionis A. Bažnyčios pasipriešinimas 1970-1980 m. // Lietuvos katalikų akademijos metraštis. Vilnius, 1998. T. 12. – p. 157-163; Milius V. Kaip Lietuvoje drausti ir naikinti kryžiai // Liaudies kultūra. – 1995. – Nr. 5. – p. 13-15; Misius K. Bažnyčių uždarinėjimas Lietuvoje pokario metais // Lietuvos katalikų akademijos metraštis. – Vilnius, 1998. T. 12. – p. 88 – 102; Čaplikas J. Kultūros vertybių naikinimas sovietiniais metais // Literatūra ir menas. – 1997 07 26. – Nr. 30 (2650). – p. 2; Samavičius R. Lietuvos Respublikos kultūros paveldo naikinimas 1940-1941 metais // Kultūros

kuriuose nagrinėjama sovietinės valdžios antireliginė politika. Tačiau siekiant kuo išsamiau atskleisti pastarojo laikmečio ir nepriklausomos Lietuvos Žemaičių ir Vilniaus Kalvarijų nematerialaus ir materialaus paveldo padėtį, buvo naudojami ir įvairiais šaltiniais.

Dalis sovietmečio laikotarpio dokumentų, rastų Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA)²⁵, yra tyrinėti ir juose esanti informacija pateikta dabartinėje literatūroje. Tačiau LCVA dokumentai padeda labiau įsigilinti į nagrinėjamą temą. Šiuo atveju, itin vertingas LTSR Ministrų Tarybos fondas (f. R – 754), kuriame saugomi pirmojo skyriaus visiškai slapti dokumentai. Tai susirašinėjimo su Religinių kultūrų ir Rusų stačiatikių bažnyčios reikalų tarybų įgaliotiniais jų veiklos, religinės propagandos formų ir metodų, kovos su religiniais prietarais stiprinimo, „šventų vietų“ ir atlaidų lankomumo sumažinimo, maldos namų uždarymo, įstatymų kultūrų klausimu pažeidimo ir kitais klausimais medžiaga. Ne mažiau vertingas ir Religijų reikalų tarybos prie LTSR Ministrų Tarybos fondas (R – 181), kuriame saugomos Religinių kultūrų reikalų tarybos įgaliotinio metinės ataskaitos, Romos katalikų ir kitų religinių bendruomenių bylos, LTSR MT nutarimai ir pan. Šių fondų dokumentuose randama nemažai informacijos apie Lietuvos Kalvarijas. Daugiausia kalbama apie Kryžiaus kelių tradicijos sunaikinimą bei šių šventų vietų likvidavimą.

Sovietinės valdžios antireliginė politika užfiksuota ir Lietuvos ypatingajame archyve Lietuvos komunistų partijos dokumentų skyriaus bylose (toliau – LYA LKP DS)²⁶. Beje, ši informacija dubliuojasi su LCVA esančia medžiaga, nes tiek pastarajame, tiek LYA LKP DS saugojami sovietinio laikotarpio šaltiniai, atskleidžiantys tuometinės valdžios antireliginę politiką.

Gana plačiai remtasi mažai tyrinėjais Vilniaus apskrities archyvo (toliau – VAA) šaltiniais²⁷. Šioje institucijoje saugomi Paminklų konservavimo instituto (toliau – PKI) ir Paminklų restauravimo ir projektavimo (toliau – PRPI) fondų medžiaga.* Daugiau informacijos ji suteikia apie Vilniaus Verkių Kalvarijas. Šiuo atveju apie Žemaičių Kalvariją randamos vos kelios bylos²⁸.

Taigi šaltinius apie Vilniaus Kalvarijas galima suskirstyti į dvi grupes: sovietmečio ir nepriklausomos Lietuvos archyviniai dokumentai. Pirmajai grupei priskirtuose šaltiniuose, kurie priklauso PKI fondams, pagrinde dominuoja 9 deš. pr. dokumentai. Tai istorinių, architektūrinių, archeologinių, polichrominių ir kitų tyrimų, pastatų pritaikymo (eskizinių projektų) medžiaga. Joje taip pat pateikiama ir

paminklai. – Vilnius: Savastis, 1998. – Nr. 5. – p. 58-75; Čepaitienė R. Vilniaus bažnyčių likimas sovietmečiu // Liaudies kultūra. – 2002/5 (86). – p. 32-37; Sabaliauskas A. Žemaičių Kalvarijos kalnų ir Švč. M. Marijos Apsilankymo atlaidų istorinė ir dvasinė raida // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. – Vilnius, 2004. – T. 25. – p. 409 - 453; Streikus A. Atlaidai Žemaičių Kalvarijoje ir Šiluvoje: jų pobūdis bei reikšmė sovietmečiu // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. – Vilnius, 2006. – T. 28. – p. 339 – 344.

²⁵ Lietuvos Centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. R-181; R-754.

²⁶ Lietuvos ypatingasis archyvas, LKP dokumentų skyrius (toliau – LYA LKP DS), f. 1771.

²⁷ Vilniaus apskrities archyvas (toliau – VAA), f. 1019; f. 2.

* Sovietiniais metais veikęs Paminklų konservavimo institutas (PKI) Lietuvai atkūrus nepriklausomybę buvo reorganizuotas į Paminklų restauravimo ir projektavimo institutą (PRPI). Dalis PKI ir PRPI archyvų fondų perduota Vilniaus apskrities archyvai. Šis saugo Vilniaus apskrities teritorijoje iki 1990 m. veikusių vietos valdžios, kitų valstybinių įstaigų ir įmonių veiklos dokumentus, nuo 1990 m. veikusių ir veikiančių valstybės ir savivaldybių institucijų, įstaigų, įmonių veiklos dokumentus, taip pat nevalstybinių organizacijų, privačių juridinių ir fizinių asmenų perduotus dokumentus.

²⁸ Firkovičius R. Lietuvos TSR architektūros paminklų (Plungės raj.) istoriniai tyrimai. Medžiaga kultūros paminklų sąvadui, Vilnius, 1986, VAA, f. 1019, ap. 11, b. 270, l. 57.

Vilniaus Kalvarijos istorija. Antrosios grupės šaltiniai, kurie priklauso PRPI fondams, yra atsikūrusios Lietuvos dokumentai, kurie informuoja apie dominikonų vienuolyno bei Trinapolio ansamblio tvarkymą. Šio archyvo medžiaga pateikia fragmentiškų duomenų apie Vilniaus Kalvarijų apsaugą. Nagrinėjant šios šventos vietos Kryžiaus stočių atstatymo klausimą, ypatingai daug dėmesio skirta Vilniaus Kalvarijų archeologinių tyrimų ataskaitai²⁹, kurioje apžvelgiamos sugriautų koplyčių stovėjimo vietos, pateikiamas pamatų išlikimo ir stovio įvertinimas, galimybė koplyčias atstatyti.

Ne mažiau svarbūs, beveik netyrinėti yra Paminklų restauravimo ir projektavimo instituto archyvo (toliau – PRPIA) dokumentai³⁰. Čia, kaip ir VAA, saugomi PKI ir PRPI fondų medžiaga. Tad dalis bylų, daugiausia sovietinio laikotarpio, dubliuojasi su VAA bylomis. Kita dalis, nepriklausomos Lietuvos dokumentai, kurie atskleidžia kitokią požiūrį į Vilniaus Kalvarijas. Jais naudotasi nagrinėjant šio sakralinio komplekso teritorijos, pastatų savininkų klausimą. Pavyzdžiui, dominikonų vienuolyno gražinimas Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčios religinei bendruomenei. PRPIA šaltiniai taip pat parodo, kokių buvo imamasi paveldotvarkos darbų Vilniaus Kalvarijos teritorijoje atgavus nepriklausomybę. Pastebėta, kad daugiausia buvo atliekami šios šventos vietos teritorijoje esančio Trinapolio ansamblio pastatų restauracijos, rekonstrukcijos ir pritaikymo (norėta vienuolyną pritaikyti kunigų senelių namams) bei teritorijos sutvarkymo darbai.

Nors apie Vilniaus Kalvarijos Kryžiaus kelio stočių atstatymą pradėta šnekėti dar 1989 metais³¹, bet realesnių veiksmų imtasi tik atgavus nepriklausomybę. Beje, turėjo praeiti daugiau nei dešimtmetis, kol buvo atstatytos šios šventos vietos koplyčios. Būtent tik PRPIA ir rastas, išsamiai nenagrinėtas, architektės B. Radavičiūtės parengtas Vilniaus Kalvarijos Kryžiaus kelio stočių atkūrimo projektas³², kuriuo ir remtasi darbe. Beje, PRPIA dokumentų apie Žemaičių Kalvariją nebuvo rasta. Bendros informacijos suteikia tik byla apie Beržoro Kryžiaus kelio koplytelių atstatymą³³.

Kultūros paveldo departamento archyve (toliau – KPDA) rasti dokumentai³⁴ apie abi tyrinėjamas Kalvarijas. Šiuo atveju, labai svarbi tyrimui buvo Žemaičių Kalvarijos medžiaga. Tai sovietinio laikotarpio dokumentai, kurie atskleidė Varduvos kulto pastatų ansamblio istoriją bei architektūrinį vertinimą (žinoma, ne labai objektyvų), šio miestelio istorinę-urbanistinę raidą. Būtent šiame archyve rasta medžiaga³⁵ suteikianti informacijos apie Varduvos urbanistikos paminklo* būklę, tolimesnes jo formavimosi kryptis, užstatymą, koplytelių apsaugines zonas, jų vizualinį poveikį ir t.t. Beje, pagrindinė

²⁹ Patkauskas S. Vilniaus Verkių Kalvarijų archeologinių tyrimų ataskaita, Vilnius, 1992, VAA, f. 1019, ap. 11, b. 6083, l. 68.

³⁰ Paminklų restauravimo ir projektavimo instituto archyvas (toliau – PRPIA), f. 2.

³¹ Radavičiūtė B. XVIII a. arch. paminklo, vienuolyno, esančio Vilniuje, Kalvarijų g. 225, istoriniai planai, susirašinėjimo dokumentacija, istorinės, paminklosauginės sklypo ribos ir naudotojai, Vilnius, 1993, f. 2, b. 414-47, l. 67.

³² Radavičiūtė B. Vilniaus Verkių Kalvarijos Kryžiaus kelio stočių atkūrimo projektas, Vilnius, 1991-1995, PRPI, f. 2, ap. 414.

³³ Kazakevičiūtė N. Beržoro kaimo (Plungės raj., Žemaitijos nacionalinis parkas) Kryžiaus kelių atstatymo projektiniai pasiūlymai, Vilnius, 1996, PRPI, b. 1736-5, l. 52.

³⁴ Kultūros paveldo departamento archyvas (toliau – KPDA), f. 3; f. 8; f. 11.

*1969 m. siekiant išsaugoti miestelio architektūros savitumus, Varduva paskelbta vietinės reikšmės urbanistikos paminklu.

³⁵ Miškinis A. Varduvos urbanistikos paminklo tyrimas, to paminklo ribų, vertingų elementų, apsauginių zonų ribų ir statybos režimo nustatymas. Tomas I. Kaunas, 1975 m., KPDA, f. 11, ap. 1, b. 33, l. 3; Steponaitytė N. Varduvos urbanistikos paminklo principinių projektinių siūlymų paruošimas. T. 1, Kaunas, 1987, KPDA, f. 11, ap. 1, b. 121, l. 39; Steponaitytė N. Varduvos urbanistikos paminklo principinių projektinių siūlymų paruošimas. T. 2, Kaunas, 1987, KPDA, f. 11, ap. 1, b. 122, l. 18.

dokumentacija, kuria gana daug remtasi tyrinėjant Žemaičių Kalvarijos bažnyčios bei Kryžiaus kelio stočių remonto darbus tarpukario ir sovietinėje Lietuvoje, randama Žemaičių Kalvarijos bažnytiniame Archyve (ŽKBA)³⁶. Apie Žemaičių Kalvarijos nepriklausomybės metais atliktus paveldotvarkos darbus supažindina Lietuvos paminklų archyvo (LPA) dokumentai.

Apie Vilniaus Kalvarijas informacijos KPDA aptinkama ne ką mažiau nei apie Žemaičių Kalvariją. Tyrimui buvo svarbios tik kelios bylos³⁷, mat kitose – esantys dokumentai papildė kituose archyvuose rastą medžiagą.

Kita šaltinių grupė – įvairūs teisiniai dokumentai - įstatymai, nutarimai, nuostatai ir pan. Publikuotais šaltiniais plačiai naudotasi darbe, nes būtent jie padėjo atskleisti dabartinę tyrinėjamų šventų vietų paveldosauginę situaciją, valstybės ir LKB požiūrį į šventas vietas. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, ypatingai susirūpinta gamtos ir kultūros paveldo apsauga. Imti kurti parkai, rezervatai, draustiniai. Juos reguliuoti leisti įvairūs dokumentai. Ne išimtis Žemaičių ir Vilniaus Kalvarijos. Joms taikoma dviguba apsauga. Pirmosios yra Žemaitijos nacionaliniame parke (toliau – ŽNP) ir priklauso Kalvarijų urbanistiniam draustiniui, antrosios – Verkių regioniniame parke bei jame esančiame Kalvarijų memorialiniame draustinyje. Parkams tvarkyti įkurtos direkcijos: Žemaitijos nacionalinio parko direkcija bei Pavilnių ir Verkių direkcija. Parkų ir draustinių veiklą reglamentuoja įvairūs dokumentai³⁸.

Su Jono Pauliaus II piligriminio kelio programa supažindina Vilniaus arkivyskupijos medžiaga³⁹. Beje, informacijos apie šį projektą galima rasti internete (pvz. www.piligrimai.lt, www.bernardinai.lt ir t.t.) bei spaudoje (pvz.: „Bažnyčios žiniose“).

Tyrinėjamai temai tai pat svarbus šaltinis buvo įvairūs administravimo dokumentai - įvairios planavimo schemas⁴⁰, plėtros planai⁴¹, bendrieji savivaldybės planai⁴², kuriuose vienu iš svarbiausių uždavinių tampa kultūros paveldo išsaugojimas ir jo propagavimas, pritaikymas turistų bei piligrimų poreikiams. Kultūros paveldo departamento ir Kultūros paveldo centro (metinės), Valstybinio turizmo departamento prie LR Ūkio ministerijos ataskaitos⁴³, Valstybinės paminklosaugos komisijos sprendimai⁴⁴

³⁶ Žemaičių Kalvarijos bažnytinis archyvas dar vadinamas Varduvos bažnytiniu archyvu (VBA)

³⁷ Dokumentų byla apie Vilniaus Trinapolio Švenčiausios Trejybės bažnyčių ir Trinitorių vienuolyną. 1950 – 1967 m., KPDA, f. 3, ap. 1, b. 452, l. 30; Vilniaus Kalvarijų Kryžiaus bažnyčios ir kopytėlių nuotraukos. KPDA f. 3, ap. 1, b. 342, l. 2, nuotr. 19.

³⁸ Verkių regioninio parko nuostatai, 1996 m. liepos 19 d., LRV nutarimas Nr. 855; Žemaičių nacionalinio parko apsaugos reglamentas, 2002 m. rugpjūčio 10 d., LR Aplinkos ministro įsakymas Nr. 440.

³⁹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas dėl Jono Pauliaus II piligriminio kelio kūrimo ir jo objektų pritaikymo piligrimų ir turizmo reikmėms 2007-2013 metų programos patvirtinimo. 2007 m. rugpjūčio 8 d. Nr. 842, medžiaga iš Vilniaus arkivyskupijos; Piligriminio maršruto populiarinimo priemonių plano 2007 metams projektas. Parengė Ž. Kelpšaitė, medžiaga iš Vilniaus arkivyskupijos; Jono Pauliaus II piligriminio kelio objektai, medžiaga iš Vilniaus arkivyskupijos [2007 12 10].

⁴⁰ Žemaitijos nacionalinio parko planavimo schema. Vilniaus Universitetas, Lietuvos architektūros ir statybos institutas. – Vilnius, 1996. – P. 116. <http://www.zemaitijosnp.lt> [žr. 2007 11 22].

⁴¹ Plungės rajono 2002 – 2010 metų plėtros strateginis planas. I dalis. Plungės rajono savivaldybė. – Vilnius, 2003. – P. 159; II dalis. – Vilnius, 2003. – P. 88. <http://www.plunge.lt/index.php/lt/34730/> [žr. 2007 11 22].

⁴² Plungės rajono savivaldybės bendrasis planas. Sprendinių konkretizavimas. VGTU, Teritorijų planavimo ir mokslo institutas. Projekto vadovė: prof. dr. Marija Burinskienė. – Vilnius, 2007. – P. 33. <http://www.plunge.lt/index.php/lt/43662/> [2007 11 22]; Vilniaus miesto savivaldybės bendrasis planas iki 2015 m.: http://www.vilnius.lt/bplanas/download.php?file_id=66 [žr. 2007 11 22].

⁴³ Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutarties dėl bendradarbiavimo švietimo ir kultūros srityje (paveldotvarka) 2006 m. įgyvendinimo programai skirtų ir panaudotų asignavimų ataskaita. Kultūros paveldo departamentas prie Kultūros

– šaltiniai, kurie atspindi mūsų valdžios politiką kultūros paveldo atžvilgiu, t.y. atskleidžia, kokiems objektams ir kiek lėšų yra skiriama jų tvarkymui. Žemaičių ir Vilniaus Kalvarijos šiuose dokumentuose yra minimos. Taigi, įvairi institucijų medžiaga parodo, kad šių Kalvarijų kultūros paveldas yra saugomas, tvarkomas bei vis labiau pritaikomas turizmo poreikiams.

Itin reikšmingas šaltinis – respondentų informacija⁴⁵, kuri papildė turimus duomenis apie tyrinėjamų Kryžiaus kelių pamaldumo praktiką. Dvasininkų pagalba buvo parengta lentelė, atskleidžianti šių šventų vietų apeiginių papročių paraleles ir pokyčius.

Taigi darbe gana plačiai remtasi archyviniais šaltiniais, įvairiais teisiniais ir administraciniais dokumentais bei respondentų žiniomis. Ši informacija padėjo papildyti fragmentinius faktus apie tyrinėjamas šventas vietas ir gana išsamiai atskleisti jų panaudos ir apsaugos aspektus tarpukario, sovietmečio bei nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu.

ministerijos. – Vilnius, 2006; Kultūros paveldo departamento ir Kultūros paveldo centro 2005 metinės ataskaitos. – Vilnius, 2005. – P. 195; Kultūros paveldo departamento ir Kultūros paveldo centro 2006 metinės ataskaitos. – Vilnius, 2006. – P. 120; <http://www2.lrs.lt> [žr. 2007 11 17]; Valstybinio turizmo departamento prie LR Ūkio ministerijos ataskaita “Turizmo plėtra Plungės rajone. Galimybių studija”, 2005 m lapkričio mėn. 10 d., p. 94. <http://www.plunge.lt> [žr. 2007 11 22].

⁴⁴ Valstybinės paminkloaugos komisijos sprendimas „Dėl kultūrinio turizmo plėtros programos įgyvendinimo“, Vilnius, 2003 m. spalio mėn. 8 d.: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=882&p_d=28237&p_k=1 [žr. 2007 11 11 17].

⁴⁵ Vilniaus Verkių ir Pavilnių regioninio parko direkcijos kultūrologės N. Balčiūnienės informacija [2007 12 11.]; Vilniaus Verkių Kalvarijos klebono V. Česnulevičiaus informacija [2008 02 12]; Žemaičių Kalvarijos šventovės ir bazilikos rektoriaus, kanauninko J. Ačo informacija [2007 02 16]; Žemaičių Kalvarijos kanauninko A. Sabaliausko informacija [2007 02 16].

1. Kalvarių tradicija ir tipologija.

Nuo IV a. pradžios, kuomet Europoje ėmė formuotis piligriminių kelionių tradicija, turėjo praeiti bemaž dvylika amžių, kol jos apraiškų atsiranda ir Lietuvoje. Po Tridento susirinkimo (1545 m.) priėmus atgailos sakramentą, atlaidų praktiką, relikvijų, paveikslų bei šventųjų garbinimą patvirtinančius nutarimus, prasidėjo piligriminių kelionių atgimimas, kuris paveikė ir mūsų kraštą. Viena pirmųjų kelionių, skirtų atgailai, įvyko 1604 m. šalies viduje (kelionė į Trakus⁴⁶). Į užsienį išsiruosta tik po daugiau nei 50 metų. Piligrimai iš Lietuvos apsilankė Romoje⁴⁷. Šios kelionė liudijo pirmuosius šventų vietų lankymo tradicijos žingsnius mūsų krašte.

Kaip ir Europoje, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, didžiulį impulsą maldingoms kelionėms davė Kalvarių, sakralinių kompleksų, skirtų Kristaus ir Šv. Marijos kančiai pagerbti, įsteigimas. Būtent pirmosiomis Kalvarijomis Europoje laikomos Ispanijos Scala Coeli dominikonų (1405 m.) bei Šiaurės Italijos Varallo bernardinų (1487 m.)⁴⁸, kurios ir pradėjo tokio pobūdžio šventų vietų tradiciją. Pasak kunigo A. Motuzos, kuriant Kalvarijas LDK, pavyzdžiu tapo Lenkijos kunigaikštystėje įsteigta Zebrzydowe Kryžiaus kelias (1610 – 1617 m.), susidedantis iš 50 stočių⁴⁹.

Taigi po kelių dešimtmečių Žemaitijoje buvo įkurta pirmoji tokio tipo šventa vieta – Žemaičių Kalvarija. Nuo jos ir prasidėjo Kryžiaus Kelių steigimo tradicija, kuri gyva ir šių dienų Lietuvoje. Per XVII - XIX a. laikotarpį buvo įsteigtos ir iki dabar funkcionuoja Vilniaus Verkių, Beržoro, Veprių Kalvarijos bei dvi Kalvarių tipo Kryžiaus kelių pamaldumo vietos – Tytuvėnų ir Mosėdžio. Beje, pastarosios skirtingai nei likusios buvo kuriamos ne kalnuotoje vietovėje, simboliškai primenančioje autentišką Jeruzalės kraštovaizdį⁵⁰, o uždaroje erdvėje: Tytuvėnų – vienuolyno bažnyčios kluatre, Mosėdžio – bažnyčios šventoriuje. Taigi, tipiškais Kryžiaus kelių ansambliais laikomos tik Žemaičių, Vilniaus Verkių, Beržoro bei Veprių Kalvarijos. Pirmosios tokio pobūdžio šventos vietos Lietuvoje prototipu tapo Mosėdžio Kalvarių tipo Kryžiaus kelias (19-os stočių, arba 20-ies vietų), o Vilniaus Verkių – Veprių Kalvarija, turinti 35-ias stotis.

Svarbu paminėti, kad Lietuvoje išgalėjo dominikoniškasis Kryžiaus kelio tipas (Europoje iš 40-ies esančių Kryžiaus kelio kompleksų daugiau nei pusė (23) sudaro dominikoniškasis Kryžiaus kelio tipas, tik 6-ios – pranciškoniskasis, o 3 – Kalvarių tipo Kryžiaus keliai⁵¹), kuri atstovauja trejos mūsų šalies

⁴⁶ Vosyliūtė A. Piligrimai: praeitis ir dabartis // Liaudies kultūra. – 1995.– Nr. 4.– p. 40.

⁴⁷ Vasiliūnienė D. Kai kurie piligrimystės kultūros aspektai // Menotyra . – 2000. – Nr. 2 (19). – p. 4-11.

⁴⁸ Vasiliūnienė D. Žemaičių Kalvarijos dominikonų architektūra ir dailė: kultas ir ikonografija (daktaro disertacijos santrauka). – Vilnius, 2003. – p. 9.

⁴⁹ Motuzas A. Veprių Kalvarijos. Istoriniai, etnologiniai ir etnomuzikologiniai aspektai. – Kaunas: VDU, 2006. – p. 19.

⁵⁰ Krulytė I. Žemaičių Kalvarijos koplytelių architektūra ir meniniai stiliaus bruožai // Žemaičių praeitis. D. 2. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993. – p. 191.

*Dar XVII a. pr., siekiant išsaugoti katalikų tikėjimą nuo stačiatikių bei musulmonų tikėjimo įtakos, Vilniaus bernardinai savo vienuolyno bažnyčios šventoriuje buvo įrengę 7-ių stočių Kryžiaus kelią, o vėliau ir Šventųjų laiptų. Tik pastarieji išliko nesugriauti per carinės Rusijos anpuolį. Iki sovietinės okupacijos Šventieji laiptai priklausė Vilniaus Verkių Kalvarijoms pridėtinėms stotims, kurių po II Pasaulinio karo neliko. Beje, šis 7-ių stočių Kryžiaus kelias yra priskiriamas prie 5-12 stočių Kryžiaus kelio tipo. Žr. Motuzas A. Lietuvos Kalvarių Kryžiaus kelių apeiginiai papročiai: vietiniai savitumai ir kitų tautų lygiagretės. – Kaunas: VDU, 2001. – p. 10.

⁵¹ Ten pat, p. 15.

Kalvarijos – Žemaičių, Vilniaus Verkių ir Veprių. Pirmosios Kryžiaus kelias susideda iš 20 – ies stočių, o pastarosios – iš 35 – ių. Beje, kodėl tam pačiam (dominikoniškajam) tipui priskiriamos šventosios vietos turi skirtingą skaičių koplyčių, galima būtų pateikti XIX a. gyvenusio kunigo A. Strazdo nuomonę, jog Kristaus kančias žyminčių įvykių buvo daugiau negu aštuoniasdešimt, o keturiolika stočių – tai svarbiausių įvykių santrauka⁵², nors šiandien teologai priėjo išvadą, kad dvylikos stočių Kryžiaus kelias yra originalus Kančios kelio stacijų skaičius⁵³.

Be dominikoniškojo, Lietuvoje egzistuoja ir pranciškoniškasis Kryžiaus kelio tipas, kurį atstovauja tik vienintelė Beržoro Kalvarija (14 – ka. stočių), neturinti analogų mūsų krašte. Šasajų randama tik Tytuvėnų Kalvarijų tipo Kryžiaus kelyje į kurį įeina kelių rūšių: Dievo Motinos Septynių skausmų, 14-os pranciškoniškų ir 19-os (20-ies vietų) dominikoniškų stočių Kryžiaus keliai⁵⁴. Beje, būtent Kalvarijų tipo Kryžiaus kelių skaičiumi Lietuva pirmauja Europoje.

Jėzaus kančių vietų „perkėlimo“ iš Šventojo Miesto idėja⁵⁵ realizuoti nebuvo sunku. Kalvotos vietovės, upės bei kiti vandens telkiniai puikiai tiko simboliškai imituoti autentišką Jeruzalės kraštovaizdį⁵⁶. Ši dirbtinį „perkėlimą“ sąlygojo kelios priežastys. Pirma, vietinių Kalvarijų steigimas turėjo didinti žmonių pamaldumą, smukusį dėl protestantizmo įtakos. Antra, šios šventos vietos buvo kuriamos kaip padėka Dievui už šalies išvadavimą. Juolab kad mūsų kraštą niokojo tai viena, tai kita priešo kariuomenė. Pasak kun. Kęstučio Latožos, būtent Vilniaus Kalvarijos įsteigimas, buvo padėka Aukščiausiam už krašto išvadavimą iš žiaurios Maskvos kariaunos, kuri net šešerius metus siautėjo Lietuvos žemėje, plėšė bei niokojo bažnyčias, vienuolynus ir kitas religines bei kultūrinės vertybes⁵⁷. Trečia, tai buvo prestižo reikalas turėti nors keletą tokių šventų vietų šalyje, kurios reprezentuotų Lietuvą kaip katalikišką, atvirą naujovėms, europietišką valstybę, kuri ne tik neatsilieka nuo kitų šalių, bet ir rūpinasi savo tikinčiais. Juolab kad nuo seno buvo žinomas paprotys, jog kiekvienas tikras katalikas turi nors kartą per savo gyvenimą aplankyti Kristaus Kryžiaus kelius – Kalvarijas⁵⁸. O didelis atstumas, brangios ir sekinančios kelionės buvo kliūtis daugumai maldininkų atvykti į Šventąjį Miestą.

Taigi nuo XVII a. pr. įsitvirtinta Kalvarijų tradicija gyva ir šių dienų Lietuvoje. Jos tapo nacionalinės, regioninės bei lokalinės reikšmės šventomis vietomis, į kurias atlaidų metu plūsta minios tikinčiųjų. Tai rodo, kad mūsų krašte vis dar stiprus religinis jausmas, kuris ir skatina piligriminės kelionės į Kalvarijas. Beje, žmogus, trokštantis aplankyti šias šventas vietas, turi ne tik atvykti į jas (jau ir tai tampa savotiška piligrimystės forma), bet ir apeiti Kryžiaus kelią, sudarytą iš stočių, žyminčių Kristaus (ar Šv. Marijos) kančią. Taigi čia ypatingas dėmesys sutelkiamas kančios simboliui, kurį gali patirti ir mirtingieji,

⁵² Jocys V. Beržoro koplytėlių istoriniai tyrimai, Vilnius, 1990 m., VAA, f. 1019, ap. 11, b. 1564, l. 7.

⁵³ Motuzas A. Lietuvos Kalvarijų Kryžiaus kelių apeiginiai papročiai: vietiniai savitumai ir kitų tautų lygiagretės. – Kaunas: VDU leidykla, 2001. – P. 9.

⁵⁴ Ten pat, p. 14.

⁵⁵ Vasiliūnienė D. Žemaičių Kalvarijos dominikonų architektūra ir dailė: kultas ir ikonografija (daktaro disertacijos santrauka). – Vilnius, 2003. – p. 3-15.

⁵⁶ Krulytė I. Žemaičių Kalvarijos koplytėlių architektūra ir meniniai stiliaus bruožai // Žemaičių praeitis. D. 2. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993. – p. 191.

⁵⁷ Latoža K. Atstatykime Vilniaus Kalvarijas // Lietuvos aidas. – 1999 11 05. – Nr. 217. – p. 17.

⁵⁸ Meškuotytė-Laužikienė A. Vilniaus Kalvarijos // Katalikų pasaulis. – 1994 01. – Nr. 1 (98). – p. 9.

eidami kalvotoje vietovėje įrengtu bei besitęsiančiu ne vieną ir ne du kilometrus (7 km. – Žemaičių, Vilniaus bei Veprių Kalvarijoje) Kryžiaus keliu.

Verta paminėti, kad šventos vietos Lietuvoje lankomos ir kultūriniais tikslais. Kalvarijos tampa įdomios turistams kaip kultūros paveldo objektai, žavintys savo architektūra, meno vertybėmis, tradicijomis ir t.t. Sakralinio paveldo pritaikymą kultūriniam turizmui propaguoja ir pati Lietuvos Katalikų Bažnyčia (žinoma, nesumenkinant piligrimų poreikių). Tai liudija ir „Popiežiaus Jono Pauliaus piligrimų kelio“ projektas⁵⁹ (apie tai plačiau žiūrėt. 4.2 skyriuje) į kurį įtrauktos dvi pirmosios Lietuvos Kalvarijos – Žemaičių ir Vilniaus. Jos svarbios ne tik tuo, kad tapo pavyzdžiu kitoms besikuriančioms tokio pobūdžio šventoms vietoms, bet ir unikalios, nes priklausydamos tam pačiam dominikoniskajam Kalvarijų tipui, jos iliustruoja skirtingos sudėties bei architektūros Kryžiaus kelius bei jų tradicijas.

1. 1. Pirmųjų Kalvarijų – Žemaičių ir Vilniaus Verkių – kompleksų ypatumai bei skirtumai

Jėzaus kančių vietų „perkėlimo“ iš Šventojo Miesto idėja Žemaičių Kalvarijoje paskatino įsteigti ir antrąją Lietuvos Kalvariją – Vilniaus Verkių – Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Šios sakralinės vietos, imituojančios tikrąjį Kristaus kančios kelią, vyskupų J. Tiškevičiaus ir J. Bialozaro iniciatyva, buvo įkurtos tame pačiame amžiuje. Pirmoji – 1639 - 1642 m., Žemaitijoje, Alsėdžių valsčiuje, Gardų miestelyje, priklausančiame Žemaitijos vyskupams. Vėliau ši vieta buvo pervadinta Žemaičių Kalvarija. Antroji – 1664-1669 m., kaip atsvara Žemaitijoje esančiam Kristaus kančios keliui, geografiškai priešingoje Lietuvos dalyje – Aukštaitijoje, Verkiuose, žemėse, priklausančioje Vilniaus vyskupams. Tiek viena, tiek kita Kalvarija buvo įkurta anksčiau buvusiose pagoniškose vietose.

Kalbant apie šių šventų vietų dabartinę lokalizaciją, Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelias eina per miestelį, o Vilniaus Kalvarijos – Vilniaus pakraštyje, miškingoje, pavieniais pastatais (atsiradusiais sovietmečiu) užstatytoje vietovėje. Pastarojoje maldininkai daugiausia lankosi atleidų metu, tad ši vieta dvelkia ramybe bei šventumu. Visai kitokia atmosfera yra Žemaičių Kalvarijos miestelyje, kurio augimui įtakos ir turėjo Kryžiaus kelias. Čia sakrališkumas susipina su kasdieniniu - buitiniu gyvenimu.

Tuometinė Kalvarijų steigimo tradicija lėmė jų sudėtį bei architektūrinės formas. Į Kalvarijų sakralinius architektūrinius – urbanistinius kompleksus, kurie išlikę iki mūsų dienų, įėjo bažnyčios, vienuolynai bei Kryžiaus keliai. (Pastarųjų autentiškumui ypatingai pakenkė sovietinis laikotarpis). Juos žymėjo įvairios architektūrinės formos: bažnyčios, koplyčios, vartai, tiltai t.t.

Visus šiuos elementus galima rasti ir Žemaičių bei Vilniaus Kalvarijose. Čia labai svarbus sakralinio komplekso komponentas yra Kryžiaus kelio stotys, kurios abiejuose Kalvarijose skiriasi ne tik skaičiumi, bet ir išraiška. Žemaičių Kalvarijoje yra tik koplyčios: 13 medinių ir 6 mūrinės. Čia nerasime jokių vartų, koplyčių ant upelio, koplyčių pačioje bažnyčioje ir pan. Beje, vartus čia simbolizuoja tryliktoji

⁵⁹ Tuo tikslu paruoštas ir 2007 m. rugpjūčio 8 d. patvirtinta projektas „Popiežiaus Jono Pauliaus II piligrimų kelias“, kuris numato svarbiausių Lietuvos sakralinių objektų pritaikymą piligrimų ir turizmo reikmėms.

koplyčia „Prie miesto vartų“, turinti dvejas duris⁶⁰. Pasak A. Vytėno, Žemaičių Kalvarijoje jų nėra, nes čia skirtingai nuo Vilniaus Kalvarijos, Kryžiaus kelio planas yra skurdesnis, be senojo ir naujojo Jeruzalės miesto dalių, kurias ir turėjo žymėti stotys-vartai⁶¹. Tuo tarpu Vilniaus Kalvarijos Kristaus kančios kelią sudaro 19 mūrinių koplytėlių, 7 mediniai ir 1 mūriniai vartai, medinis tiltelis per Cedrono upelį su ant jo stovinčia koplyčia ir Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčia, kurioje yra trys stotys: dvi išorinių sienų navose ir viena prie centrinių durų.

Vilniaus Kalvarijos teritorijoje esantis Trinapolio ansamblis (jį sudaro Švč. Trejybės bažnyčia ir buvęs trinitorių vienuolynas) laikomas atskiru šios šventos vietos komponentu, neįeinančiu į Kryžiaus kelią. Tačiau ši šventa vieta neišivaizduojama be Trinapolio, kuris, pasak tyrinėtojų, „gali simbolizuoti Saliamono šventyklą, stovėjusią atokiau nuo šventojo miesto, bet svarbią Kristaus laikų Jeruzalės gyvenime“⁶².

Šių religinių kompleksų dominantės – bažnyčios, Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bei Vilniaus Kalvarijos Šv. Kryžiaus Atradimo. Abi yra mūrinės, dvibokštės, bazilikos tipo. Jos artimos savo barokine architektūra, nors Žemaičių Kalvarijos bažnyčia turi ir klasicizmo stiliaus bruožų, o Vilniaus Kalvarijos – rokoko. Esminis jų skirtumas, lyginant jas Kryžiaus kelio kontekste, kad Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo maldos namai stovi lygumoje ir egzistuoja kaip atskira nuo Kryžiaus kelio ansamblio dalis. Tuo tarpu Vilniaus Kalvarijos Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčia, esanti beveik ansamblio viduryje, aukščiausioje vietoje⁶³, yra tampriai susieta su Kryžiaus keliu, kuris pereina per bažnyčią. Šie maldos namai ir simbolizuoja Jėzaus Nukryžiovimo vietą⁶⁴. Čia būtent Didysis altorius atitinka Nukryžiovimo vietą, „dešinysis transeptas - Nuėmimą nuo kryžiaus, o kairysis – Prikalimą prie kryžiaus“⁶⁵. Vilniaus Kalvarijoje Kryžiaus kelio bažnyčia stovi ant vadinamojo Golgotos kalno. Pastarasis yra ir Žemaičių Kalvarijoje: ant jo stovi XVI, XVII ir XVIII koplyčia. Priešingai nei Vilniaus Kalvarijoje, kur Kristaus mirties ant kryžiaus vietą žymi bažnyčia, čia tokią funkciją atlieka XVII koplyčia. Verta paminėti, kad kiti Žemaičių Kalvarijos kalvų pavadinimai (Elenos, Beržų bei Žvirgždų) nėra biblijiniai kaip Vilniaus Kalvarijoje (Alyvų, Siono ir Morijos). Ši ypatybė pirmąją skiria ne tik nuo antrosios, bet ir nuo kitų Lietuvos Kalvarijų. Biblijinis Cedrono upelio pavadinimas pritaikytas ir per šias šventas vietas tekantiems upeliams: Žemaičių Kalvarijoje - Pagardenio, o Vilniaus Kalvarijoje – Baltupio upeliui.

Labiausiai šių šventų vietų skirtumas išryškėja mažojoje architektūroje – koplyčiose. Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio stotys, kurios formavosi nuo XVII a. iki pat XX a.⁶⁶, yra liaudiškosios

⁶⁰ Motuzas A. Mosėdžio ir Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio religinis ir kultūrinis tapatumas // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. – Vilnius, 1999. – T. 15. – p. 360.

⁶¹ Platelai, Beržoras, Gintališkė, Šateikiai, Žemaičių Kalvarija, Gegrėnai. Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė. – Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005. – p. 728.

⁶² Vilniaus Verkių Kalvarijos. – Vilnius, 2004. – p. 33.

⁶³ LTSR Kultūros paminklų sąvadas. – Vilnius, 1988. – T. 1. – p. 130.

⁶⁴ Platelai, Beržoras, Gintališkė, Šateikiai, Žemaičių Kalvarija, Gegrėnai. Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė. – Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005. – p. 732.

⁶⁵ Sekminių išskilmės Vilniuje // Bažnyčios žinios. - 2003 06 30. - Nr. 12 (180). - p. 4.

⁶⁶ Vasiliūnienė D. Žemaičių Kalvarija // Liaudies kultūra. – 1994. – Nr. 3. – p. 27-34.

architektūros atspindys, kuris atstovauja senąją kaimo tradiciją ir labiau orientuotas į paprastą maldininką. Būtent medinės koplyčias, kurios ir sudaro daugumą, galima pavadinti liaudiškojo stiliaus palikuonėmis, kurios šiais laikais tampa „reikšminga tautos kultūros paveldo dalis“, atspindinti ne tik kaimiškąją architektūrą, bet ir „mūsų protėvių dvasinę kultūrą“⁶⁷. Kaip bebūtų gaila, šią medinio paveldo idilę griaua likusioji Kryžiaus kelio stočių dalis – mūrinės koplyčios, kurios labiau reprezentuoja profesionaliąją architektūrą: čia neišvengta baroko, klasicizmo ir neobaroko įtakos. Tačiau, šioje vietoje pasitaikantys profesionalaus stiliaus bruožai „suvokiami savaip, liaudiškai“⁶⁸. Liaudiškąją architektūrą iliustruoja ir Beržoro Kryžiaus kelias, kurį sudaro vien tik medinės koplyčios (sovietmečiu išgriautos, nepriklausomybės metais atstatytos). Šiame miestelyje esanti Šv. vyskupo Stanislovo bažnyčia taip pat yra medinė.

Vilniaus Kalvarijos koplyčios priskiriamos profesionaliajai architektūrai, vadinamajam miesto stiliui. Iki XVIII a. visi šios šventos vietos architektūriniai statiniai buvo mediniai⁶⁹, kuriuos sunaikino gaisras. Po XVIII a. Kalvarijos atgimė mūriniu pavidalu. Išskyrus septynerius medinius vartus ir medinę koplytėlę ant tiltelio per Cedrono upelį. Sovietiniais metais išgriovus Kryžiaus kelio stotis, buvo prarastas šios šventosios vietos mažosios architektūros autentiškumas, kuris nesugrąžintas ir jas atstačius nepriklausomybės metais.

Šie statiniai mūrinių pavidalą išlaiko ir šiomis dienomis. Vienintelė Vilniaus Kalvarijų medinė koplytėlė radikaliai skiriasi nuo mūrinių, skliautinių, su mažomis arkadomis koplyčių⁷⁰. Ši primena liaudiškąją mažąją architektūrą. Be to, šioje šventoje vietoje stotys pasižymi vienu stiliumi, ko nerasime Žemaičių Kalvarijoje. Beje, vienastilę architektūrą taip pat atstovauja Beržoro bei Veprių Kalvarijų koplyčios. Kalbant apie koplyčių interjerus, Žemaičių bei Beržoro Kalvarijų koplyčias priskiriamos tipiniam vidiniam tipui, nes jos turi savarankiškus interjerus⁷¹, tuo tarpu viso to nerasime Vilniaus Kalvarijoje.

Taigi šios pirmosios Kalvarijos reprezentuoja skirtingus regionus bei pasižymi nevienoda Kryžiaus kelių stočių architektūra. Tačiau žvelgiant į šias šventas vietas iš laiko perspektyvos, tampa akivaizdu, kad jos išgyveno tuos pačius įvykius, tik jie nevienodai paveikė tyrinėjamas Kalvarijas. Todėl norint visa tai atskleisti, būtina išnagrinėti, kokia buvusi į Žemaičių ir Vilniaus Kalvarijų sakralinių kompleksų bei jų Kryžiaus kelių praktikos panauda ir apsauga tarpukario, sovietmečio bei nepriklausomos Lietuvos laikotarpiais, juolab kad per juos geriausiai išryškėja šių šventų vietų populiarumo, naikavimo, atgaivinimo bei nykimo aspektai.

⁶⁷ Jankevičienė A. Lietuvos medinė sakralinė architektūra. – Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1998. – Nr. 12. – p. 334.

⁶⁸ Platelai, Beržoras, Gintališkė, Šateikiai, Žemaičių Kalvarija, Gegrėnai. Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė. – Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005. – p. 732.

⁶⁹ Šiaudinis V. Vilniaus maldos namai. – Vilnius, 2001. – p. 159.

⁷⁰ Meškuotytė-Laužikienė A. Vilniaus Kalvarijos // Katalikų pasaulis. – 1994 01. – Nr. 1 (98). – p. 10.

⁷¹ Platelai, Beržoras, Gintališkė, Šateikiai, Žemaičių Kalvarija, Gegrėnai. Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė. – Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005. – p. 733.

2. Žemaičių ir Vilniaus Kalvarijos tarpukario Lietuvoje.

2. 1. Kalvarijų sakralinių kompleksų panauda iki XX a. vid.

Išsivadavimas iš carinės valdžios paskatino dvasinio gyvenimo atgijimą Lietuvoje. Katalikų Bažnyčia susigrąžino savo teises, maldos namus⁷², žemę, tikintieji atgavo laisvę nevaržomai išpažinti katalikų tikėjimą, atlikinėti įvairias liaudiškojo pamaldumo praktikas ir t.t. Būtent šiuo laikotarpiu išryškėjo itin didelis žmonių religingumas, neabejingumas protėvių puoselėtom tradicijoms. Todėl nenuostabu, kad šventos vietos, tame tarpe ir Kalvarijos, tarpukario metais tapo traukos centrais, tenkinančiais tikinčiųjų dvasinius poreikius.

Visuotinio susidomėjimo šventomis vietomis kontekste Žemaičių ir Vilniaus Kalvarijos užėmė gana nevienodas pozicijas. Visų pirma, didelę reikšmę turėjo lenkų valdžios įsitvirtinimas Vilniaus krašte. Tarp lietuvių ir lenkų kylantys nesutarimai įtakojo Vilniaus Kalvarijos dvasinį gyvenimą, tačiau nuo to nenukentėjo šios šventos vietos sakralinio komplekso panauda. Nors tenka sutikti, kad Žemaičių Kalvarijos šventovės pastatų pritaikymas tarpukario metais buvo labiau susietas su Kryžiaus kelio praktikos išsaugojimu, visuomenine bei socialine veikla. Tai sietina su Telšių vyskupo J. Saugaičio iniciatyva - 1927 m. atkelta marijonų vienuolija⁷³, į kurios rankas buvo perduota Žemaičių Kalvarijos bažnyčia su klebonijos pastatais bei 80 ha ūkiu⁷⁴. Šių vienuolių patirtis, neabejingumas bei darbštumas prisidėjo labai daug prie šventovės gerovės, tradicijų puoselėjimo.

Ne mažiau jie nusipelnė rūpindamiesi visuomenine bei socialine veikla. Parapija ir vienuolynas išlaikė pradžios mokyklą, įkurtą kunigo Vincento Dvaranausko iniciatyva, kurioje mokė seserys kazimierietės. Iki II Pasaulinio karo vienuolyno patalpose veikė ir muziejus⁷⁵. Jų visuomeninė veikla buvo susijusi ir su įvairiomis katalikiškomis organizacijomis, kurios tuo metu veikė Žemaičių Kalvarijos parapijoje (pavasarininkai, ateitininkai, Katalikų moterų organizacija, Švč. Sakramento brolija, Gyvojo rožančiaus brolija⁷⁶ ir kt.). Labdara, kaip ir švietimas, tapo vienu iš svarbiausių šios vienuolijos prioritetų, todėl buvo išlaikomi net 5 senelių globos namai, kuriuose gyveno ir neturtingų tėvų vaikai. Juos vienuoliai marijonai ne tik maitino, bet ir leido į mokslus.

Skirtingai nei Žemaičių, Vilniaus Kalvarijos kompleksas buvo daugiau skirtas sakralinei panaudai (neįtraukiant Trinapolio). Čia nebuvo atkeltas joks vienuolių ordinas, kuris turėjo pasirūpinti parapija bei Kryžiaus keliu. Nuo XIX a. vid., kuomet buvo iškeldinti vienuoliai dominikonai, vienuolynas pritaikytas klebonijos poreikiams, o Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčia atiduota pasauliečiams kunigams. (Beje, vienuolyno pastate apie 1922 m. buvo įsikūręs Angelų sargų kongregacijos noviciatas⁷⁷). Paskutinis šiuose

⁷² Daugelis bažnyčių carinės valdžios metais buvo paverstos cerkvėmis.

⁷³ Caro valdžiai uždarius 1889 m. dominikonų vienuolyną, šioje šventoje vietoje visus reikalus tvarkė kunigai ir parapija, kol XX a. 3 deš. į Žemaičių Kalvariją atsikėlė vienuoliai marijonai.

⁷⁴ Sabaliauskas A. Žemaičių Kalvarijos kalnų ir Švč. M. Marijos Apsilankymo atleidų istorinė ir dvasinė raida // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. – Vilnius, 2004. – T. 25. – p. 429.

⁷⁵ Žemaičių Kalvarijos Dievo Motinos paveikslų vainikavimo iškilnių atminimui (lankstinukas). – 2006 10 08. – p. 9-10.

⁷⁶ Sabaliauskas A. Žemaičių Kalvarijos kalnų ir – p. 431.

⁷⁷ Lietuvos vienuolynai. Vadovas. – Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1998 m. – p. 331.

maldos namuose vikaravęs lietuvis kunigas, Jonas Vienažindis, buvo iškeltas 1930 m. į Alionių parapiją⁷⁸. Nuo tada čia įsigalėję lenkų dvasininkai šeimininkavo iki II Pasaulinio karo pradžios.

Socialinei bei visuomeninei panaudai buvo pritaikytas Trinapolio ansamblis, esantis Vilniaus Kalvarijos teritorijoje. Tarpukario metais čia veikė lietuvių vaikų prieglauda, perkelta iš Orenburgo, našlaičių ir senelių prieglauda, lietuviška pradinė mokykla⁷⁹ bei ligoninė (vienuolyno patalpose)⁸⁰. Deja, Vilniaus vyskupu tapus lenkų dvasininkui R. Jalbžykovskiui, 1926 m. prieglauda iškelta iš Trinapolio ir jos vietoje įkurta prašmatni vyskupų vasaros rezidencija, turėjusi parką ir sodą⁸¹. Po metų Trinapolyje atidarytas Švč. Mergelės Marijos tarnaičių kongregacijos vienuolynas⁸². Verta paminėti, kad tarpukario metais Trinapolio Šv. Trejybės bažnyčia iš cerkvės buvo pertvarkyta į katalikiškus maldos namus (sovietiniais metais uždarius šiuos namus, jie taip daugiau ir nebuvo pritaikyti bažnytinei funkcijai).

Taigi tarpukario metais sakralinė maldos namų paskirtis buvo natūraliai suprantama, o kitoks pasirinkimas – toleruojamas, jei tai tenkino socialinius ar visuomeninius žmonių poreikius (vienuolynų paskirtis), nesiekiant naudos ar nepaverčiant maldos namus pasilinksminimo vietomis, ūkinei panaudai. „Šventa vieta“, „šventovė“, „bažnyčia“ ir t.t. tiesiogiai reiškė sakralines erdves, kurias pertvarkyti ar išniekinti reiškė užsitraukti Dievo neapykantą bei bausmę. Todėl natūralu, kad ir Žemaičių bei Vilniaus Kalvarijos tarpukario metais išlaikė savo dvasinę paskirtį: veikė bažnyčios, funkcionavo vienuolynai (kaip minėta pastarojoje neapgyvendintas jokie vienuoliai, o pastatas pritaikytas klebonijos poreikiams) bei gausiai buvo lankomi Kryžiaus keliai. Deja, sovietiniais metais smarkiai buvo sužalota šių šventų vietų struktūra, pakeista maldos namų paskirtis. Daugiausia nukentėjo Vilniaus Kalvarijos⁸³.

2. 2. Žemaičių ir Vilniaus Kalvarijų Kryžiaus kelių kompleksų priežiūra bei tvarkymas iki XX a. vid.

Nuo seno Lietuvoje buvo tvarkomi tiek gyvenamieji namai ir rūmai, tiek visuomeniniai pastatai. Iš pastarųjų ypatingai didelis dėmesys buvo skiriamas bažnyčioms, vienuolynams bei smulkiajai sakralinei architektūrai. Priešų sugriauti ir nuniokoti, gaisrų sunaikinti pastatai nedelsiant būdavo atstatomi arba remontuojami. Ištikus nelaimėi vietiniai gyventojai tai pat aukodavo pinigus maldos namų atstatymui.

Tarpukario metais daugiau dėmesio buvo kreipiama tradicinės kaimo kultūros tyrimams bei apsaugai⁸⁴, taip apleidžiant kitas kultūros paveldo sritis: archeologijos, architektūros, istorijos ir t.t. Susikoncentruota ties kultūros vertybių rinkimu bei inventorizavimu. Pastaroji veikla sistemingiau pradėta

⁷⁸ Šiaudinis V. Vilniaus maldos namai. – Vilnius, 2001. – p. 22.

⁷⁹ Valužytė J. Trinapolio Šv. Trejybės bažnyčios papildomi istoriniai tyrimai, Vilnius, 1993 m., VAA, f. 1019, ap. 11, b. 7459, l. 22.

⁸⁰ Tamaševičius V. Buvusios Trinapolio bažnyčios ir vienuolyno ansamblio žvalgybinių polichrominių paieškų ataskaita, Vilnius, 1982 m., VAA, f. 1019, ap. 11, b. 7461, l. 3.

⁸¹ Valužytė J. Trinapolio Šv. Trejybės bažnyčios papildomi istoriniai tyrimai, Vilnius, 1993 m., VAA, f. 1019, ap. 11, b. 7459, l. 23.

⁸² Lietuvos vienuolynai. Vadovas. – Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1998 m. – p. 419.

⁸³ Sovietiniais metais buvo išgriautos ir Veprių bei Beržoro Kryžiaus kelio stotys.

⁸⁴ Jankevičiūtė G. Dailė ir valstybė: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918-1940 m. – Kaunas, 2003. – p. 145.

atlikinėti tik Valstybinę Architektūros Komisiją 1934 m. pertvarkius į V. Prysmano vadovaujamą referentūrą. Imta organizuočiau inventorizuoti archeologijos (piliakalniai, senkapiai ir t.t.) ir architektūros paminklus (bažnyčios, koplyčios, dvarų pastatai t.t.).

Didesnės permainos buvo įvykdytos ketvirto dešimtmečio antroje pusėje, referentūros funkcijas perdavus naujai įkurtai Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus tarybai. Jos dėka buvo tęsiama ne tik antrame dešimtmetyje pradėta valstybinė kultūros paminklų politika, bet įkurta ir konservatoriaus pareigybė (prižiūrėti, registruoti bei aprašyti nekilnojamųjų kultūros paminklų būklę)⁸⁵. Nors ketvirtajame dešimtmetyje rimčiau susirūpinta archeologijos ir architektūros paminklų išsaugojimu, imta apie tai viešai kalbėti, į šį procesą įsitraukė ir visuomenė, tačiau paminkloauginė būklė bylojo apie gan menką kultūros paminklų apsaugą Lietuvoje. Tai sąlygojo ir finansinės valstybės paramos stoka, kvalifikuotų specialistų trūkumas, delsimas priimti Kultūros paminklų apsaugos įstatymą bei dar daugelis kitų faktorių. Dauguma numatytų darbų liko tik kalbų lygmenyje.

Taigi tarpukaryje, esant tokiai kultūros paminklų apsaugos atmosferai, daugelis architektūros paminklų nesulaukė deramos valstybės pagalbos. Tokia pati situacija buvo ir su sakraliniais pastatais. Išsaugojimu daugiau rūpinosi vietiniai kunigai bei tikintieji. Būtent pastarųjų dėka buvo surenkamos lėšos maldos namų bei jų teritorijų tvarkymo darbams. Sakralinių pastatų remonto darbams kunigai samdydavo darbininkus, kuriems mokėdavo algas. Medžiagos jiems būdavo suteikiamos arba jie patys už savo lėšas atlikdavę remontą, už kurį bažnyčios atstovai atlygindavę. Žinoma, remonto darbus atliekant ne specialistams, nukentėdavo ir architektūrinių pastatų vertingumas. Todėl Bažnyčios atstovai buvo kaltinami „savavališkais remontais, kurie mažai ką bendro turėjo su restauravimu. [...] Per nepriklausomybės dvidešimtmetį iš 500 bažnyčių ir koplyčių daugiau kaip trečdalis buvo nemokėsiškai remontuotos ir prarado didelę dalį savo vertės“⁸⁶.

Kalbant apie Žemaičių ir Vilniaus Kalvarijas, šių ansamblių fizine būkle taipogi daugiau rūpinosi vietiniai kunigai bei tikintieji. Šios šventos vietos buvo prižiūrimos nuo pat Lietuvos valstybės nepriklausomybės paskelbimo pradžios, kaip ir ankstesniais laikais. Tačiau Žemaičių Kalvarija susilaukė didesnės visuomenės paramos nei Vilniaus Kalvarija.

Žemaičių Kalvarijoje labai didelę iniciatyvą Kryžiaus kelio koplyčių, bažnyčios ir vienuolyno išsaugojimui bei šios pamaldumo praktikos puoselėjimui rodė vienuoliai marijonai. Būtent jiems priskiriami didžiųjų remonto darbų nuopelnai⁸⁷.

Svarbiausi šventovės tvarkymo darbai buvo sietini su 300 metų šios Kalvarijos įsteigimo

⁸⁵ Ten pat, p. 151.

⁸⁶ Čepaitienė R. Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje. – Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005. – p. 122.

⁸⁷ Prieš atsikeliant vienuoliams marijonams į Žemaičių Kalvariją, šios šventovės bažnyčia ir Kalnų koplyčiomis rūpinosi kunigai J. Petrauskis ir P. Pūkys. Pirmasis įvedė tradiciją – kalnų koplyčias remontuoti atskiroms Telšių vyskupijos parapijoms ir dekanatams. Ji tęsiama ir šiais laikais. Žr.: Sabaliauskas A. Žemaičių Kalvarijos kalnų....– p. 424. Antrojo iniciatyva buvo apdengtas bažnyčios stogas, suremontuotos sienos ir bokštai, atnaujintos 9 Kryžiaus kelio stotys, užbaigta špitolė ir pan. Jo dėka nulieti ir du varpai, kurie buvo pakabinti (bažnyčios) bokštuose. Žr.: Žiogas. Žemaitijos gyvenimas. Kun. kan. Povilą Pūkį palydint // Žemaičių prietelius. – 1927. – Nr. 4. – p. 5.

jubiliejumi (1639 – 1939 m.). Tuo metu ypatingai išryškėjo vienuolių marijonų organizaciniai gabumai. Suvokiant, kad tokiai didžiulei šventei iš vietinių gyventojų nepavyks surinkti reikiamos sumos bažnyčios ir Kalnų koplyčioms remontuoti (pastarąsias jau buvo būtina atnaujinti⁸⁸), buvo organizuota aukų rinkimo kampanija visoje Lietuvoje, kurią inicijavo kun. vienuolis marijonas Pranciškus Meškauskas⁸⁹. Taigi, 4 deš. pab. buvo atliktas bažnyčios eksterjero bei interjero bei koplyčių kapitalinis remontas. Jo metu, pavyzdžiui, maldos namai naujai perdažyti, atnaujintas vidus, nuvalytos lubos, altoriai, pataisyti tinko trūkumai ir t.t. Atliktas kapitalinis remontas bažnyčios eksterjerui, kurio metu buvo padaryti nauji betoniniai karnizai vietoj nukritusių, nuo išorės sienų nuvalyti seni dažai, jos nubalintos t.t.⁹⁰. Taigi, jubiliejaus dieną, kuri atšvęsta iškilmingai, sutvarkyta Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčia ir atnaujintos Kryžiaus kelio koplyčios buvo pasiruošusi priimti maldininkus iš visos Lietuvos. Be abejonės, dvasininkų rūpestingumas bei tikinčiųjų dosnumas liudijo Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio sakralinių statinių svarbą tuometinėje Lietuvoje.

Vienuoliai marijonai rūpinosi ir naujų pastatų statyba – 1935 m. jie pastatė parapijos salę su 500 sėdimų vietų⁹¹, suremontavo vienuolyną, bažnyčioje įrengė garsiakalbius, aptvėrė šventorių.

Į Vilniaus Kalvarijas, po dominikonų vienuolyno 1850 m. uždarymo, priešingai nei į Žemaičių Kalvariją, neatsikėlė jokie vienuoliai, kurie turėjo pasirūpinti šia šventa vieta bei Kryžiaus kelio pamaldumo praktikos išsaugojimu. Vienuolynas tapo klebonija. Nuo XIX a. vid. iki sovietinės valdžios įkūrimo Lietuvoje, Vilniaus Kalvarijos sakralinis kompleksas taip ir priklausė parapijai. Tarpukaryje nebuvo vykdomi jokie Vilniaus Kalvarijos tvarkymo darbai, kurie būtų susiję su šios šventos vietos jubiliejiniais metais. 1969 m. sukakęs Vilniaus Kalvarijos 300 metų jubiliejus buvo „atšvęstas“ keletą metų anksčiau, išsprogdinant Kryžiaus kelio stotis.

Vilniaus krašte tarpukaryje šeimininkaujant lenkų valdžiai, nuo 1922 m. veikė Lenkijos valstybinės paveldosaugos sistema, turinti senesnes tradicijas bei kvalifikuotus specialistus⁹². Įsigaliojus tokiai sistemai, visus paminklotvarkos darbus buvo stengiamasi atlikti tiksliai remiantis moksliniais tyrimais. Nors Vilniaus krašte ir veikė Lenkijos valstybinės paveldosaugos sistema, tačiau sunku pasakyti, neturint tikslių duomenų, ar Vilniaus Kalvarijoje ji buvo įgyvendinta. XX a. 3 deš. buvo atlikta didelė rekonstrukcija buvusio vienuolyno pastate (tuo metu ten buvo įsikūrusi klebonija). Kadangi dokumentuose neminimas bažnyčios pastatas, galima manyti, kad šie maldos namai tuo laikotarpiu buvo netvarkomi arba atlikti smulkūs remonto darbai vienuolyno rekonstrukcijos metu (žinoma, kad jos interjeras restauruotas tik 1906 m.⁹³).

⁸⁸ Totoraitis J. Lietuvos Jeruzalė. – Marijampolė, 1938. – p. 15

⁸⁹ Lietuvos Marijonų Provincijolo įgaliojimas kun. P. Meškauskui rinkti aukas Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio koplyčių remonto pabaigimui, 1940 m. gegužės mėn. 31 d., ŽKBA.

⁹⁰ Žemaičių Kalvarijos Marijonų Namų Tarybos ir p. V. Čižiausko, Šiaulių gyventojų, bažnytinių darbų dirbtuvės savininko sutartis bažnyčios remontui atlikti. 1939 m. kovo mėn. 8 d., ibid.

⁹¹ Žemaičių Kalvarija: vienuolynas, bažnyčia ir Kryžiaus kelio stotis. – Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003. – p. 44.

⁹² Glemža J. R. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. – Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002. – p. 24.

⁹³ Valstybinės enciklopedijų leidyklos Lietuvos istorijos ir kultūros paminklų sąvado redakcija. Straipsnio Nr. 68 „Dzeržinskio

Iškyla ir problema, ar galima šiuos darbus vadinti paminklotvarkos darbais. Pagrindą abejonėms duoda tai, kad nebuvo rasti jokie tuometiniai Vilniaus Kalvarijos tyrimai ir neaišku, kas atliko visus rekonstrukcijos darbus: kvalifikuoti ar nekvalifikuoti darbininkai. Ta pati situacija ir su Žemaičių Kalvarijos bažnyčios ir Kalnų koplyčių tvarkymu. Nerasti (bet tikriausiai jų ir nebūta) jokie tyrimai, tik žinoma, kad remonto darbai atlikti paprastų darbininkų, kuriuos pasamdydavo šios šventovės klebonas ir jiems sumokėdavo iš tikinčiųjų surinktų pinigų. Taigi, tikslingiausia šiuos darbus būtų vadinti parastais tvarkymo arba remonto darbais.

Tuometinės rekonstrukcijos metu buvo atliktas buvusio dominikonų vienuolyno patalpų suskirstymas į smulkesnes (pakinta vidaus išplanavimas), perstatytas stogas, įruošta nauja laiptinė bei joje iškirstas naujas langas. 1928 m. buvęs refektoriumas pertvarkytas į koplyčią: „iškirstos naujos langų angos (didesnės), panaikintas perdengimas virš pirmojo aukšto, permūryta naujai antro aukšto skliautinis perdengimas“⁹⁴. 1926 m. buvo nugriauta ir senoji Kalvarijų kapinių tvora⁹⁵. Nepavyko rasti medžiagos apie tvarkymo darbus atliktus Trinapolyje, todėl tenka sutikti su architektės J. Valužytės nuomone, jog tuo metu didesnių rekonstrukcijos darbų nebuvo atliekama⁹⁶.

Neaišku, kokia buvusi Vilniaus Kalvarijos Kryžiaus kelio stočių (tiksliai) fizinė būklė tarpukario metais, nes vėlgi susiduriama su ta pačia problema (kaip ir su bažnyčios tvarkymo darbais): nerasta duomenų apie mažosios architektūros atnaujinimą šioje šventoje vietoje. Randami šaltiniai mini tik po 1812 m. karo Magnuševskio iniciatyva atliktą koplyčių restauraciją bei informuoja apie XIX a. pab. naujai sumūrytą tiltą per Cedroną⁹⁷. Tačiau iš pavienių to laikotarpio fonuotaukų galima preliminariai nustatyti jų fizinę būklę: ji buvusi pusėtina⁹⁸. Kryžiaus kelio stotys, kaip ir Žemaičių Kalvarijoje, buvo tvarkomos dvasininkų bei tikinčiųjų iniciatyva ir lėšomis. Kaip pavyzdį galima pateikti Julittos Trysk prisiminimus: „mes gyvenome arti bažnyčios, tėvai buvo labai religingi [...] Tėvas kaip statybininkas išmanė daug darbų ir daug prisidėjo prižiūrint Kalvarijas: darė medinius vartus, išdroždavo kryžius, įrengė laiptus į bažnyčią“⁹⁹. Bet koku atveju tarpukario metais, kuomet ypatingai buvo gerbiamos ir puoselėjamos įvairios pamaldumo praktikos, tame tarpe ir Kryžiaus kelio, tikintieji nebūtų leidę sugriūti Vilniaus Kalvarijos koplyčioms. Tad tikėtina, kad minėtos Julittos Trysk tėvo pėdomis sekė ir kiti religingi bei nagingi to meto žmonės.

g. 225, 227, Kalvarijų bažnyčios ir dominikonų vienuolyno ansamblio“ rengimo medžiaga, 1985 – 1986 m., KPDA, f. 8, ap. 1, b. 31. l.

⁹⁴ Radavičiūtė B. XVIII a. architektūros paminklo buv. dominikonų vienuolyno, esančio Vilniuje Dzeržinskio g. 225., architektūriniai tyrimai. Vilnius, 1981 m., VAA f. 2, b. 414 – 15, l. 3.

⁹⁵ Visasąjunginio Helmintologijos instituto Vilniaus skyriui priklausančio XVIII a. architektūros paminklo – buvusio dominikonų vienuolyno (Vilnius, Dzeržinskio g. 225) priešprojektiniai darbai. Susipažinimas su objektu. Vilnius, 1981 m., ibid., b. 414 – 13, l. 3.

⁹⁶ Valužytė J. Trinapolio Šv. Trejybės bažnyčios papildomi tyrimai. Vilnius, 1993 m., VAA, f. 1019, ap. 11, b. 7459, l. 23.

⁹⁷ Valstybinės enciklopedijų leidyklos Lietuvos istorijos ir kultūros paminklų sąvado redakcija. Straipsnio Nr. 68 „Dzeržinskio g. 225, 227, Kalvarijų bažnyčios ir dominikonų vienuolyno ansamblio“ rengimo medžiaga, 1985 – 1986 m., KPDA, f. 8, ap. 1, b. 31. l. 14.

⁹⁸ Visasąjunginio Helmintologijos instituto Vilniaus skyriui priklausančio XVIII a. architektūros paminklo – buvusio dominikonų vienuolyno (Vilnius, Dzeržinskio g. 225) priešprojektiniai darbai. Susipažinimas su objektu. Vilnius, 1981 m., VAA, ap. 414 – 13, l. 17-23.

⁹⁹ Vilniaus Verkių Kalvarijos. – Vilnius, 2004. – p. 13.

Tarpukario metais nebuvo suformuota paminklosauginė sistema, užtikrinanti juridinę apsaugą vertingam kultūros palikimui. Tvarkymo darbai buvo atliekami be tyrimų bei nekvalifikuotų darbininkų, todėl tikėtina, kad buvo pakenkta šių sakralinių kompleksų pastatų autentiškumui. Taigi tuometinė tyrinėjama šventų vietų (galima būtų kalbėti ir apskritai visų maldos namų atveju) fizinė būklė daugiausiai priklausė nuo dvasininkų bei tikinčiųjų, kurie labiausiai buvo suinteresuoti maldos namų išsaugojimu.

2. 3. Kryžiaus kelių pamaldumo praktika bei jos išsaugojimas tarpukario Lietuvoje

Vieną iš LKB liaudies pamaldumo praktikų – Kalvarijas – iliustruoja ne tik materialusis paveldas – Kryžiaus kelių kompleksai, bet ir nematerialusis paveldas – apeiginiai papročiai ir muzika. Pastarąją grupę sudaro „liturginio kulto elementai: veiksmai, gestai, šventos vietos, maldų kalbėjimas, giesmių giedojimas, grojimas muzikos instrumentais bei bažnytinių kalendorinių švenčių šventimas“¹⁰⁰. Natūralu, jog kiekvienos atskiros Kalvarijos Kryžiaus kelio pamaldumo praktika pasižymi skirtinga apvaikščiojimo, apeigų bei muzikos tradicija, kuriai didelį poveikį padarė laikas bei aplinkybės. Būtent tai įtakojo naudojamų liturginio kulto elementų (kai kurių) išnykimą, įvairias naujoves šioje tradicijoje bei jų visuotinį pripažinimą.

Žemaičių ir Vilniaus Kalvarijos skiriasi Kryžiaus kelių¹⁰¹ tradicijomis. Atlaidai nuo seno vyko panašiu metų laiku, tik skyrėsi religinės šventės, per kurias ši liaudies pamaldumo praktika įgaudavo didžiausią populiarumą ir aktualumą. Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelią, kaip ir Vilniaus Kalvarijoje¹⁰², pradėdavo vaikščioti gegužės mėnesį per Šv. Kryžiaus atradimo dieną, o baigėdavo rugsėjo mėnesį per Šv. Kryžiaus išaukštinimo dieną. Tiek vienoje, tiek kitoje šventoje vietoje galima rasti Mažąją ir Didžiąją Kalvarijas.

Žemaičių Kalvarijoje kas mėnesį vykstantys atlidai vadinami Mažąja, o liepos mėnesio Švč. M. Marijos Apsilankymo atlidai – Didžiąja Kalvarija. Pastaruoju pavadinimu buvo įvardijama ir svarbiausios iškilmės, kurios vykdavo pirmą sekmadienį po liepos mėn. 2 dienos. Ši tradicija susiklostė nuo 1649 metų liepos 4 dienos, kuomet į šiuos maldos namus iškilmingai buvo įnešta iš Liublino dominikonų vienuolyno gauta Šv. Kryžiaus relikvija¹⁰³.

Vilniaus Kalvarijoje Mažoji ir Didžioji Kalvarija reiškia ne atlaidus, ar svarbiausią atlaidų dieną. Didžiąją Kalvariją sudaro visas Kryžiaus kelias, o Mažąją Kalvariją – 14 paskutinių stočių¹⁰⁴. Pastarojoje, kaip, beje, ir Veprių Kalvarijoje, nuo įkūrimo dienų iki dabar daugiausia dėmesio susilaukia religinė šventė – Sekminės, vykstanti gegužės-birželio mėnesį. Ji švenčiama septintą sekmadienį po Velykų¹⁰⁵.

¹⁰⁰ Motuzas A. Veprių Kalvarijos. Istoriniai, etnologiniai ir etnomuzikologiniai aspektai. – Kaunas: VDU leidykla, 2006. – p. 6.

¹⁰¹ Žemaičių bei Vilniaus Kalvarijų Kristaus kančios keliai sudarė (ir sudaro) septynių kilometrų atkarpa, priskiriamos vadinamajai didžiųjų Kalvarijų grupei. Kryžiaus kelias čia skirstomas į dvi dalis – tai Kristaus suėmimo kelias ir Kryžiaus kelias. Žr. Plateliai, Beržoras, Gintališkė, Šateikiai, Žemaičių Kalvarija – p. 726.

¹⁰² Šios šventos vietos Kryžiaus kelio pamaldumo praktika priskiriama lenkiškajai tradicijai.

¹⁰³ Žemaičių Kalvarija: [lankstinukas]. – Vilnius: Katalikų pasaulis, 1997. – [1] lap., sulankst. į [12] p. : iliustr.

¹⁰⁴ Vilniaus Verkių Kalvarijos klebono V. Česnulevičiaus informacija [2008 02 12].

¹⁰⁵ Dundulienė P. Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos. – Vilnius: Mintis, 1991. – p. 163.

Būtent Vilniaus Kalvarijos Kryžiaus keliui apvaikščioti buvo skiriamos trys dienos: pirmoji (penktadienis) skirta valstiečiams, antroji (šeštadienis) – turtingiesiems, trečioji (sekmadienis) – miestiečiams ir amatininkams. Tuo tarpu Žemaičių Kalvarijoje nuo seno buvo įsitvirtinusi oktavos dienų šventimo pamaldumo praktika: Švč. M. Marijos Apsilankymo atleidai – švenčiami 8 dienas. Pasak muzikologo A. Motuzos, atleidų metu kiekviena parapija turėjo savo dieną [...] ¹⁰⁶. Kada tiksliai buvo atsisakyta oktavos dienų pamaldumo praktikos, nėra žinoma, tačiau tarpukaryje 4-ajame dešimtmetyje atleidai vykdavę jau daugiau nei dešimt dienų ¹⁰⁷.

Kryžiaus kelias tiek Žemaičių, tiek Vilniaus Kalvarijose skiriasi savo apvaikščiojimo tradicijomis. Pirmojoje jis apvaikščiojamas pradedant nuo Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčios didžiojo altoriaus (apeinant keliais vieną ar tris kartus ¹⁰⁸), kuriame yra Dievo Motinos su Kūdikiu paveikslas, išeinama per centrinius vartus, apeinamos visos 19 - a koplyčių ir vėl grįžtama į bažnyčią, bet jau per kitą pusę. Ši tradicija išlikusi nuo šios Kalvarijos įsteigimo pradžios. Prie balto stulpo „Amūro koplyčia“, grįžtant į bažnyčią, baigiamos giedoti Kalnų ¹⁰⁹ giesmės ir pradedamos giesmės, skirtos Švč. M. Marijai.

Tuo tarpu Vilniaus Kalvarijoje nuo seno egzistuojančios Kryžiaus kelio apvaikščiojimo tradicijos nutrūko po Antrojo Pasaulinio karo. Tad tarpukaris buvo paskutinis laikotarpis, kuomet tikintieji praktikavo autentišką Kryžiaus kelią: buvo einama nuo Aušros Vartų iki Vilniaus Kalvarijos, aplankant Vilniaus bernardinų vienuolyno Šventuosius laiptus, prie Žaliojo tilto stovėjusias Tris kolonas su Kristaus skulptūromis, priešais Šv. Rapolo bažnyčią – Kristaus statulą, vaizduojančią kryžių nešantį Išganytoją ¹¹⁰. Išnykus pridėtinėms stotims, Vilniaus Kalvarijoje liko 35 stacijų liaudies pamaldumo praktika. Tuo pat metu nutrūko dar tarpukaryje gyvavusi 12 stočių Marijos takelių tradicija (apvaikščiojimas vykdavo priešinga Kryžiaus keliui kryptimi: nuo „Viešpaties karsto“ stoties iki stoties „Paskutinė vakarienė“ ¹¹¹).

Kalvarijų Kryžiaus kelių apvaikščiojimas neįsivaizduojamas be apeiginių papročių ir muzikos. Nuo seno liaudiškojo pamaldumo praktika buvo susieta su garso ir vaizdo fenomenais. Jų dėka būdavo sukuriama teatrališkų bruožų turinti aplinka, kuri įtraukdavo kiekvieną tikintįjį į Kryžiaus Kelio pamaldumo praktiką. Gaila, bet tik tarpukaryje apeiginiai papročiai ir muzika išlaikė savo autentiškumą, ko negalima pasakyti apie vėlesnius laikus. Ilgą laiką praktikuotos tradicijas labai paveikė sovietmetis, kurio neigiamos pasekmės jaučiamos ir šiandien.

Tarpukariu atsirado ir keletas naujų tradicijų. Pavyzdžiui, Žemaičių Kalvarijoje tai sąlygojo naujosios, marijonų, vienuolijos atkėlimas. Šie vienuoliai ypatingai rūpinosi šventovės bei Kryžiaus kelio praktikos puoselėjimu, jos tradicijų išsaugojimu. Taigi jų įvestos naujos nesukėlė tikinčiųjų pasipiktinimo, priešingai, greitai buvo pamėgtos ir prigijo. Vienuolių marijonų dėka, Kalnų tradicija

¹⁰⁶ Motuzas A. Žemaičių Kalvarijos kalnai: istorija, apeigos ir muzika. – Kaunas: VDU leidykla, 2004. – p. 125.

¹⁰⁷ Sabaliauskas A. Žemaičių Kalvarijos kalnų ir ... – p. 431.

¹⁰⁸ Motuzas A. Lietuvos Kalvarijų Kryžiaus kelių istorija, apeiginiai papročiai ir muzika. – Kaunas: VDU leidykla, 2003. – p. 71.

¹⁰⁹ Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelias kitaip vadinamas Kalnais.

¹¹⁰ Ten pat, p. 81-83.

¹¹¹ Vilniaus Verkių Kalvarijos. – Vilnius, 2004. – p. 39.

neapsiribojo vien tik Švč. M. Marijos Apsilankymo atlidais, ji puoselėta ir kitomis progomis¹¹². Taip buvo siekiama išgarsinti Žemaičių Kalvarijos šventovę bei pritraukti kuo daugiau tikinčiųjų, kad būtų neužmiršta ši liaudiškojo pamaldumo praktika ir perduota ateinančioms kartoms.

Šių šventų vietų lankomumas tarpukario metais nebuvo tolygus. Žemaičių Kalvarija visuomet pritraukdavus daugiau maldininkų nei Vilniaus Kalvarija. Būtent ji kartu su Šiluva buvo populiariausios. Ne mažiau lankomi – ir Veprių atlidai. Vilniaus Kalvarijoje, kuri tarpukaryje priklausė lenkų valdomam Vilniaus kraštui, daugiau pritraukdavo lenkų maldininkų, nei lietuvių. Palyginus su carinės ir sovietinės valdžios antireligine politika, tarpukaryje Vilniaus Kalvarija išgyveno klestėjimo laikotarpį. Tačiau lietuviai su nuoskauda ir pykčiu žvelgė į lenkus bei jų valdžią. Todėl lietuviai eidavo į atlidus parapijomis, norėdami parodyti savo lietuviškumą, tautiškumą, pagarbą protėvių puoselėtai tradicijai. Lenkų valdžia piktinosi maldininkų procesijomis, kurios akivaizdžiai deklaravo savo pasipiktinimą „prieš prievartinį krašto polonizavimą“¹¹³. Nenuostabu, kad lietuvių tikintieji susilaukdavo ir neigiamos lenkų valdžios reakcijos. Atgavus Vilniaus kraštą, nemažai maldininkų, kurie lankė Veprių Kalvarijas, pradėjo plūsti į Vilniaus Kalvarijas¹¹⁴, tačiau ši šventa vieta neįgavo tokio populiarumo kaip Žemaičių Kalvarija. Pastarojoje tarpukario metais susirinkdavę tikinčiųjų labai daug: per vieną dieną buvo išdalinama apie 20 tūkst. Komunijų, susirinkdavo apie 100 kunigų¹¹⁵. Pavyzdžiui, 1939 m. per 300 metų Žemaičių Kalvarijos įkūrimo jubiliejaus iškilmes išdalinta 75 tūkst. Komunijų ir „suvirš 12 tūkst. asmenų sudėjo prie Marijos kojų savo pareikštą norą pasiaukoti save, savo šeimą ir visą tėvynę Marijai ir būti Jos vaikais bei Jos garbės gynėjais“¹¹⁶.

Tarpukario metais itin didelis žmonių religingumas lėmė ir šventų vietų lankomumą. Tai įtakojo ir Kryžiaus kelio pamaldumo praktikos autentiškumo išlaikymą ir perdavimą ateinančioms kartoms. Deja, šis išlaikymo ir perdavimo procesas nutrūko sovietinei valdžiai įsitvirtinus mūsų krašte. Vykdoma antireliginė politika ribojo tikinčiųjų galimybes praktikuoti Kryžiaus kelio tradiciją, todėl natūralu, kad tuo laikotarpiu buvo labiausiai pakenkta šios praktikos originalumui. Nors kitu atveju, būtent režimo metais išryškėjo žmonių nenoras paklusti svetimai valdžiai bei jos primetamai politikai. Tikintieji tuo laikotarpiu sugebėjo išsaugoti šią tradiciją, o galėjo jos ir nelikti.

¹¹² Sabaliauskas A, diak., MGR. Žemaičių Kalvarijos kalnų ir– p. 432.

¹¹³ Mardosa J. Kelionės į atlidus kaip migracijos forma Lietuvoje: istorinis kontekstas ir tendencijos // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. – Vilnius, 2006. – T. 28. – p. 269.

¹¹⁴ Streikus A. Atlidai Žemaičių Kalvarijoje ir Šiluvoje: jų pobūdis bei reikšmė sovietmečiu // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. – Vilnius, 2006. – T. 28. – p. 339.

¹¹⁵ Žemaičių Kalvarijos kanauninko A. Sabaliausko informacija [2007 02 16].

¹¹⁶ Žemaičių Kalvarijos klebonas. Didžioji Kalvarija jau čia pat // Šaltinis. – 1940. – Nr. 25. – p. 1.

3. Žemaičių ir Vilniaus Kalvarijų likimas sovietinėje Lietuvoje.

3. 1. Sakralinių objektų likvidavimo politika

Sovietinė valdžia okupuotuose kraštuose pirmiausia ėmėsi Bažnyčios, kaip institucijos, naikinimo, o po to ir tikinčiųjų teisių ir laisvių varžymo „meno“. Tiesiog buvo suvokta, kad Bažnyčia ir jos tarnai yra didžiulė opozicinė jėga, „praeties reliktas – „tamsybė“, t. y. obskurantizmas“¹¹⁷, kurią būtina bet kokiomis priemonėmis įveikti, norint priversti minias tikinčiųjų atsisakyti savo religijos ir paklusti „naujai“ santvarkai. Tad nenuostabu, kad LKB, kaip ir kituose okupuotuose kraštuose, buvo atskirta nuo valstybės, religija pašalinta iš viešųjų įstaigų, persekiojami dvasininkai, uždarinėjami maldos namai ir pan.

Bene pagrindinė sovietinės valdžios politika buvo susitelkusi ties dvasininkų veiklos uždraudimu, bažnyčių bei vienuolynų likvidavimu ir šventų vietų, pritraukiančių masines tikinčiųjų minias, panaikinimu. Nesant kam ir kur praveisti pamaldas bei įvairias religinės apeigas, tikėjimas būtų ištrintas iš žmonių atminties.

Didžioji religinių bendruomenių (ne)sakralinių ir pastatų suvalstybinimo banga prasidėjo 1948 m. LSSR Aukščiausiajai Tarybai priėmus įsaką „Dėl maldos namų ir vienuolynų pastatų, taip pat religinių bendruomenių gyvenamųjų namų nacionalizavimo“ bei slaptą LSSR MT biuro nutarimą „Apie maldos namų ir vienuolynų pastatų nacionalizavimo tvarką“¹¹⁸. Šis procesas įgavo masinį pobūdį¹¹⁹.

Uždaryti maldos namai tušti nestovėjo. Jie buvo panaudoti visuomeniniams reikalams. Bažnyčios paverstos muziejais, sandėliais, koncertų salėmis ir kitomis kultūrinėmis įstaigomis. Tuo tarpu vienuolynai – kontoromis, gyvenamaisiais butais ir pan. Sovietinei valdžiai konstatuojant, kad „ne tik Vilniuje, bet ir visoje respublikoje gyventojų aprūpinimas gyvenamuoju plotu yra sunkioje padėtyje“¹²⁰, maldos namų pertvarkymas į butus puikiausiai galėjo išspręsti šią problemą.

Antireliginė politika buvo nukreipta ir prieš svarbiausius sakralinius centrus – šventas vietas – kurių likvidavimas turėjo prisidėti prie visiško katalikų pamaldumo sunaikinimo. Lietuvoje masiškai tikinčiuosius pritraukdavo Žemaičių, Beržoro, Vilniaus, Veprių Kalvarijos, Šiluva, Pivašiūnai bei kitos šventos vietos. Susidoroti su šiais religiniais centrais nuspręsta keliomis kryptimis: 1) katalikiškosios liaudiškosios praktikos (Kryžiaus kelių) žlugdymas; 2) teritorijos bei maldos namų pritaikymas kitai paskirčiai; 3) mokesčių bei bendruomenių registracijos politika; 4) sakralinių statinių visiškas sunaikinimas – nugriovimas; 5) naujų pastatų šventose vietose statymas.

Tokia taktika buvo pasirinkta siekiant likviduoti ir pirmąsias mūsų krašte įkurtas šventas vietas – Žemaičių ir Vilniaus Kalvarijas. Pradėta nuo teritorijos ir maldos namų paskirties keitimo. Dar 1941 m.

¹¹⁷ Banionis J. Bažnyčios varžymas – vienas pagrindinių sovietų valdžios Lietuvos siekių // Tautos atmintis. – 1996 09. – Nr. 9. – p. 29.

¹¹⁸ Laukaitytė R. Lietuvos vienuolijos. XX a. istorijos bruožai. – Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997. – p. 137.

¹¹⁹ Iki 1940 m. Vilniuje veikė 39 bažnyčios ir 20 vienuolynų, tai sovietiniais metais funkcionavo tik 8 bažnyčios (į šį skaičių nebuvo įtrauktos Naujos Vilnios Pavilnio ir Kalvarijų bažnyčios), o visi katalikų vienuolynai buvo likviduoti. Žr.: LTSR Ministrų Tarybos pirmininkui M. Šumanskui Religinių kultūrų reikalų įgaliojimo J. Rugienio pranešimas, 1958 m. gegužės mėn. 24 d., LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 621, l. 55.

¹²⁰ Lietuvos TSR Ministrų Tarybai, LKP Centro Komitetui LTSR Valstybinės plano komisijos pirmininko pavaduotojo P. Dragelio raštas, 1961 m. vasario mėn. 16 d., ibid., b. 673, l. 14.

Vilniaus Kalvarijos teritorija, uždraudus šią šventą vietą lankyti, buvo panaudota priešlėktuvinei apsaugai¹²¹. Žinoma, tai nesustabdė tikinčiųjų nuo maldingų kelionių į šį sakralinį centrą.

Maldos namų paskirties keitimo politika pirmiausia palietė Vilniaus Kalvarijos teritorijoje esantį Trinapolio ansamblį, kuris buvo nacionalizuotas dar pirmaisiais pokario metais. Šv. Trejybės bažnyčia iki 1959 metų buvo paversta popieriaus sandėliu, o su ja besiribojantis Trinitorių vienuolynas – Tuberkuliozės ligoninė. Po 1959 metų šiame ansamblyje įsikūrė Vilniaus Turistinė bazė, kuri priklausė Lietuvos Turizmo-Ekskursijų valdybai. Tokia buvusių sakralinių pastatų paskirtis išsilaikė iki tol, kol žlugo sovietinis režimas.

Tokio pat likimo, tik vėliau, didžiosios nacionalizavimo bangos metu, susilaukė Žemaičių bei Vilniaus Kalvarijų vienuolynai. Sovietinei valdžiai nusprendus, jie buvo uždaryti ir panaudoti ne sakralinei paskirčiai. Žemaičių Kalvarijos buvusiam dominikonų vienuolyne, kuriame nuo 1927 m. gyveno vienuoliai marijonai, 1948 m. buvo įkurta mokykla ir bendrabutis, o visa jam priklausanti žemė – atimta.

Tuo tarpu Vilniaus Kalvarijos buvusio dominikonų vienuolyno pastatas nebuvo pritaikytas švietimo ar socialiniams tikslams. Pirmiausia dalis namo, Kalvarijų bažnyčios klebonui S. Milkovskiui pasirašius penkeriems metams sutartį su Lietuvos mokslo tyrimo stoties vedėju J. Šabadu¹²² buvo paverstas eksperimentine baze. Naujo naudotojo, mokslinės tyrimo (bulvių vėžio) stoties rankose¹²³, vienuolyno pastatas išbuvo neilgai, nes po kelių mėnesių anuliuota sutartis ir pastatas suvalstybinamas pagal 1940 metų nacionalizacijos įsakymą¹²⁴. Šį kartą jis atiteko Vilniaus miesto vykdomajam komitetui. Tiesa, Kalvarijų bažnyčia buvo paliktas vienuolyne esantis trijų kambarių butas, o pačiame vienuolyne įrengti 9 butai¹²⁵. Nuo 1978 m. vienuolyno namas buvo perduotas Visasąjunginio I. K. Skriabino Helmintologijos instituto Vilniaus skyriui, kurio iniciatyva jis buvo pritaikytas šio instituto poreikiams bei gyvenamajai paskirčiai. Sovietiniais metais čia veikė ir klebonija.

Didžioji sakralinių pastatų uždarymo banga nepalietė Žemaičių ir Vilniaus Kalvarijų sakralinių ansamblių pagrindinių dominančių – Šv. Kryžiaus Atradimo (Kalvarijų) ir Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčių. Šie maldos namai išlaikė religinę paskirtį, ten ir toliau vyko pamaldos. Žinoma, šias parapines bažnyčias taip pat galvota likviduoti, tačiau išsigąsta masiško tikinčiųjų pasipiktinimo bei išpuolių. Viena iš pagrindinių priežasčių, sąlygojusi Vilniaus Kalvarijos bažnyčios uždarymą bei jos teritorijoje esančių koplyčių nugriovimą – visiškas šios šventos vietos likvidavimas¹²⁶. Čia buvo numatyta įrengti kino teatrą¹²⁷. Tačiau šie maldos namai taip ir liko funkcionuoti.

¹²¹ Motuzas A. Vilniaus Kalvarijų Kryžiaus kelio apeigos ir muzika. – Kaunas: VDU leidykla, 2002. – p. 15.

¹²² Petrulis A. Kristaus kraujas ideologų taurėje // Gimtasis kraštas. – 1989 09 07-13. – Nr. 36 (1173). – p. 1,4.

¹²³ Verkių buv. dominikonų vienuolyno ansamblio centrinio pastato perdavimo Verkių Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčios parapijos komitetui komisijos aktas, Vilnius, 1989 m. lapkričio mėn. 28 d. RIA, f. 2, ap. 414-47., l. 1.

¹²⁴ Petrulis A. Kristaus kraujas ideologų – p. 1,4.

¹²⁵ Verkių buv. dominikonų vienuolyno ansamblio centrinio pastato perdavimo Verkių Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčios parapijos komitetui komisijos aktas, Vilnius, 1989 m. lapkričio mėn. 28 d., RIA, f. 2, ap. 414-47, l. 2.

¹²⁶ Misius K. Bažnyčių uždarinėjimas Lietuvoje pokario metais // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. – Vilnius, 1998. – T. 12. – p. 92.

¹²⁷ Vilniaus Verkių Kalvarijos. – Vilnius, 2004. – p. 20.

Viena iš svarbiausių sovietinės valdžios priemonių, kuria siekta kontroliuoti religines bendruomenės (parapijas) – jų registracija. Šią procedūrą atliko Religinių kultūrų reikalų tarybos prie TSRS Ministrų Tarybos LTS Respublikai įgaliotinis (5-6 deš. šias pareigas atliko Pušinis). Norint funkcionuoti, buvo būtina įregistruoti 20-ies asmenų, „kaipo organizacijų – steigėjų šios religinės bendruomenės“¹²⁸, komitetą bei pasirašyti sutartis dėl maldos namų pastato perdavimo religinei bendruomenei, kuri turėjo naudotis juo tik kulto reikalams. Tad ne išimtis, kad šią prievolę turėjo atlikti Žemaičių bei Vilniaus Kalvarijų religinės bendruomenės. Pastaroji buvo įregistruota 1948 m. (liepos mėn. 28 d.). Tuo pačiu buvo sudaryta ir vadinamoji maldos namų perdavimo religinei Kalvarijų bendruomenei sutartis, pagal kurią tikintieji gavo teisę naudotis ne tik bažnyčia, aptverta mūrine tvora, bet ir pastatais esančiais Dzeržinskio g. 225 – 5 bei garažu¹²⁹. Keletą metų vėliau - 1951 m. buvo įregistruota Žemaičių Kalvarijos parapija. Maldos namai – Švč. M. Marijos Apsilankymo bažnyčia – religinei bendruomenei perduoti tik 1958 m. vasario mėn.¹³⁰.

Žemaičių ir Vilniaus Kalvarijų bažnyčių likvidavimui buvo pasirinkta kita taktika – mokesčių politika. Remiantis 1948 m. liepos 8 d. LTSR MT nutarimu „Apie maldos namų ir vienuolynų pastatų nacionalizavimo tvarką“, pavyzdžiui, Vilniaus Kalvarijos parapija už ketverius metus turėjo sumokėti 800 000 rb. mokesčių¹³¹. Sovietinė valdžia ateityje sumanė tą sumą didinti, o jei bendruomenė nemokės – nugriauti koplyčias. Analogiška situacija buvo ir su kitomis šventomis vietomis¹³². Nepakeliami mokesčiai buvo uždėti ir Žemaičių Kalvarijai. Tai liudija šios šventos vietos klebono J. Staškevičiaus atsakomasis raštas (dėl bažnyčios paskelbimo architektūros paminklu) Telšių, Plungės ir Rietavo apskričių inspektoriui – architektui Šabanui, kuriame prašoma, kad „paminklinei bažnyčiai mokesčiai nebūtų tokie aukšti“¹³³. Keletą metų vėliau bendruomenė vėl kreipėsi šiuo klausimu. Buvo prašoma apmokestinti tik bažnyčią ir bažnyčios kiemą t.y. erdvę, kuri yra aptverta aplink bažnyčią tvora¹³⁴. Tais metais Sedos rajono DŽDT Vykdomasis Komitetas peržiūrėjęs Žemaičių Kalvarijos parapijos bažnyčios Komiteto pareiškimą dėl mokesčių nutraukimo už Kryžiaus kelio koplyčias, buvo nuspręsta jų prašymą patenkinti. Svarbiausias motyvas buvo tas, kad stotys neveikia ir ateityje neveiks¹³⁵. Tad nepakeliami mokesčiai turėjo savaime priversti religines bendruomenes atsisakyti maldos namų ir juos perduoti sovietinei valdžiai. Įdomiausia, kad bažnyčios buvo priskiriamos prie pramoginių pastatų kategorijos, todėl mokesčiai joms buvo taikomi

¹²⁸ Kauno miesto Darbo žmonių deputatų tarybos vykdomojo komiteto pirmininkui Religinių kultūrų tarybos įgaliotinio Pušinio pranešimas, 1948 m. rugpjūčio mėn. 21 d., LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 161, l. 2.

¹²⁹ Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčios ir pastatų, esančių Dzeržinskio g. 225 – 5 perdavimo religinei Vilniaus Kalvarijos bendruomenei sutartis, 1948 m. liepos mėn. 28 d., LCVA, f. R – 181, ap. 2, b. 163, l. 168.

¹³⁰ Šv. M. Marijos Apsilankymo bažnyčios, kaip valstybės saugojamo architektūros paminklo, „Apsaugos sutartis“, 1958 m. vasario mėn. 5 d., KPDA, f. 3, ap. 1, b. 466, l. 6.

¹³¹ Čepaitienė R. Vilniaus bažnyčių likimas sovietmečiu // Liaudies kultūra. – 2002/5 (86). – p. 34.

¹³² Religinių kultūrų prie TSRS MT pirmininkui Polianskiui Religinių kultūrų vykdytojo Pušinio prie TSRS MT LTSR informacinė ataskaita „Už antrą 1948 m. ketvirtį“, 1949 m., LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 17, l. 17.

¹³³ Žemaičių Kalvarijos klebono J. Staškevičiaus atsakomasis raštas Telšių, Plungės ir Rietavo apskričių inspektoriui – architektui Šabanui, 1950 m. birželio mėn. 17 d., ŽKBA.

¹³⁴ Religinių kultūrų prie TSRS MT pirmininkui Polianskiui Religinių kultūrų vykdytojo Pušinio prie TSRS MT LTSR informacinė ataskaita, 1953 m., LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 429, l. 11.

¹³⁵ Sedos rajono DŽDT Vykdomojo Komiteto sprendimas Nr. 308 „Dėl Žemaičių Kalvarijos bažnyčios komiteto pareiškimo peržiūrėjimo“, 1953 m. liepos mėn. 3 d., ŽKBA.

labai aukšti¹³⁶.

Fiziškas susidorojimas su „šventose vietose“ esančiomis koplyčiomis – stotimis bei jų teritorijos užstatymas naujais pastatais – kitos sovietinės valdžios politikos kryptys. Tai buvo daug radikalesnės sakralinių statinių naikinimo priemonės. Koplyčių griauti sovietinė valdžia nesiryžo iki 7 deš. pr., nes tam dar nebuvo pribrendusios sąlygos. Nors žinoma, kad dar 1948 metais įgaliotinis B. Pušinis kėsinosi likviduoti religinių centrų – Žemaičių ir Vilniaus Kalvarijų – koplyčias, motyvuodamas, kad stotys pastatytos nacionalizuotoje žemėje. Tačiau ši idėja buvo atmesta, konstatuojant, jog Kalvarijų išsaugojimu „suinteresuoti ne tik katalikų dvasininkai, bet ir didelė masė tikinčiųjų, kurių religiniam jausmui Kalvarijų uždarymas suduotų didelį smūgį“¹³⁷.

Ypatingai antireliginė politika sustiprėjo SSRS vadovo N. Chruščiovo valdymo metų pabaigoje. Vadinamasi „atodrėkis“¹³⁸, kuomet Lietuvos Katalikų Bažnyčia patyrė nežymų religinio gyvenimo atgijimą, galima sakyti, peraugo į „buldozerinį ateizmą“¹³⁹, pasireiškusi fiziniu sakralinių vietų naikinimu: likviduotas Kryžiaus kalnas, Veprių, Vilniaus, Beržoro Kalvarijos.

Pirmiausia stočių nugriovimo ir naujos statybos vykdymo šventoje vietoje principas buvo pritaikytas Veprių Kalvarijai. Motyvuota tuo, kad čia „apeigos trunka vieną dieną“¹⁴⁰, be to, pionierių lagerio įkūrimui labai tinka ši vieta (yra ežeras, kitoje pusėje – Šventosios upė). Šios šventos vietos likvidavimo patirtis (1962 m.) skatino tokį principą kuo greičiau pritaikyti ir kitoms Kalvarijoms.

Vilniaus Kalvarijoje – tai padaryta 1962 - 1963 m. Viena po kitos buvo išsprogdintos šios šventos vietos Kryžiaus kelio stotys. Vilniaus miesto komunalinio ūkio valdybos viršininko V. Iljino įsakymu į savartyną išvežtos visos koplyčių liekanos, tad po šios operacijos galima buvo išvysti tik „keletą plytų“¹⁴¹. Taip Vilniaus Kalvarijos teritorija buvo „paruošta“ naujoms statyboms.

Iškilo likusių nesugriautų koplyčių, esančių bažnyčios šventoriuje, klausimas, tačiau jis taip ir nebuvo išspręstas. Tačiau 1961 m. buvo priimtas LKP CK biuro nutarimas dėl naujos statybos Vilniaus Kalvarijos teritorijoje¹⁴² – gana greitai realizuotas. Pirmiausia 7 deš. iškilo vaikų darželio ir „Elfos“ gamyklos profilaktoriumo pastatai, po to, 8 deš. – Personalinių pensininkų pensionatas, užimantis 3,5 ha teritoriją bei susidedantis iš 2 keturaukščių korpusų¹⁴³. Šių pastatų statyba bei Kryžiaus kelio koplyčių likvidavimas turėjo kompensuoti šioje šventoje vietoje nepavykusią įgyvendinti festivalių rengimo idėją, kuri kuo puikiau buvo pritaikyta Žemaičių bei Veprių Kalvarijose.

¹³⁶ Vaišnora J. Kova prieš Dievą Lietuvoje. – Putnam (Conn): P. M. Juras, 1963. – p. 58.

¹³⁷ Streikus A. Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944-1990). – Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2002. – p. 118.

¹³⁸ Raišupis M. Dabarties kankiniai. Lietuvos vyskupų, kunigų ir tikinčiųjų Kryžiaus kelias pirmoje ir antroje sovietų okupacijoje. – Draugo spaustuvė, 1972. – p. 301.

¹³⁹ Streikus A. Sovietų valdžios antibažnytinė politika – p.184.

¹⁴⁰ LKP CK sekretoriui A. Sniečkui, LTSR Ministrų Tarybos pirmininkui M. Šumanskui, Religinių kultūrų pirmininkui prie TSRS Ministrų Tarybos A. A. Puzinui Religinių kultūrų reikalų tarybos įgaliotinio J. Rugienio pranešimas „Apie religinių švenčių taip vadinamųjų „šventų vietų“ respublikoje pravedimo už 1960 m.“, LCVA, f. R-754s, ap. 13, b. 698, l. 8.

¹⁴¹ Petrusis A. Kristaus kraujas ideologų – p. 1.

¹⁴² LKP CK sekretoriui A. Barkauskui Religinių kultūrų reikalų tarybos įgaliotinio J. Rugienio raštas „Dėl Vilniaus miesto Kalvarijų uždarymo“, 1962 m., LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 64, l. 116.

¹⁴³ LTSR Kultūros paminklų sąvadas. – Vilnius, 1988. – T. 1. – p. 129.

Žemaičių Kalvarijos neištiko Vilniaus Kalvarijos stočių likimas, tačiau ir čia stipriai pasireiškė sovietinės valdžios antireliginė politika. Visų pirma, dar 1959 m. iš trylikos koplyčių dingo šventieji paveikslai, kurie 1962 m. Plungės rajono Vykdomojo komiteto buvo perduoti Lietuvos ateizmo muziejui, esančiam Vilniuje. Tik kolūkio brigadininkui pranešus, kad plėšiamos stotys¹⁴⁴, vietiniai gyventojai apsaugojo penkias koplyčias, tad jos liko nepaliestos. Vietoj ankstesnių išvežtų į Ateizmo muziejų paveikslų Žemaičių Kalvarijos stotyse buvo iškabinti „paskubom nutapyti prastoki kūriniai“¹⁴⁵. Pagrobtų paveikslų gražinimo klausimas buvo išspręstas tik 9 dešimtmetyje.

Žemaičių Kalvarijos koplyčios nebuvo nugriautos, bet perduotos „Varduvos“ kolūkiui. Kryžiaus kelio stotys turėjo būti pritaikytos ūkiniams – kultūriniais reikalams. 1962 m. įgaliotinis J. Rugienis pranešė LKP CK sekretoriui A. Barkauskui, kad Žemaičių Kalvarijos religinė bendruomenė oficialiai atsisakė nuo jų žinioje esančių koplyčių. Taigi siūlė jas nuimti nuo įskaitos. Taip pat buvo rekomenduojama koplyčiose esančių kulto inventorių, priklausančių religinei bendruomenei, palikti, o raktus nuo koplyčių perduoti valdžios organams. Kapinėse esamas koplyčias pasiūlyta panaudoti kapinių tvarkymo inventoriui, o kitas perduoti „Varduvos“ kolūkiui¹⁴⁶. Tais pačiais metais buvo panaikinta koplyčių – stočių registracija. Iš jų išnešti visi religiniai simboliai: paveikslai, liturginiai daiktai.

Didžiųjų atlaidų išvakarėse (liepos 6 d.) tikintieji į Kryžiaus kelio stočių koplyčias prinešė mažų religinių paveiksliukų, gėlių bei jas papuošė vainikais¹⁴⁷. Tačiau Kryžiaus kelio stotys nebuvo uždarytos, mat kai kurios jų net neturėjo nei durų, o kitų iš viso nebuvo randama raktų¹⁴⁸.

Užuominų apie Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio stočių griovimą taip pat būta. Įgaliotinis J. Rugienis siūlė mažinti koplyčių skaičių, nes kai kurios trukdo transporto eismui (Žemaičių Kalvarijos Barstyčių kelyje). Jas galima panaikinti rekonstruojant gyvenvietės vietas¹⁴⁹. Tačiau mėginant įgyvendinti šį sumanymą, sovietinei valdžiai teko susidurti su tikinčiųjų pasipriešinimu, kurie ėmėsi priemonių, kad įrodytų stočių meninę urbanistinę vertę, tai pavykus padaryti gautas Maskvos užtarimas¹⁵⁰ ir koplyčios liko sveikos. Vėliau pats įgaliotinis J. Rugienis tokią situaciją motyvavo tuo, kad „stotys yra miestelio centre, kur neįmanoma pradėti kokių nors statybų“¹⁵¹, todėl jos ir nebuvo nugriautos. Taip pat buvo neįvykdyta ir kitas sumanymas: 1973 m. koplyčiose buvo siūloma įrengti lietuvių liaudies vaizduojamosios ir taikomosios dailės muziejų¹⁵².

Šios šventos vietos stotys nebuvo išgriautos. Priešingai nei Vilniaus Kalvarijoje, kur buvo įvykdyta

¹⁴⁴ Žemaičių Kalvarijos kanauninko A. Sabaliausko informacija [2008 02 16].

¹⁴⁵ Garsingoji Žemaičių Kalvarija // Katalikų pasaulis. – 1989 07 09. – Nr. 11-12. – p. 16.

¹⁴⁶ LKP CK sekretoriui A. Barkauskui Religinių kultūrų reikalų tarybos įgaliotinio J. Rugienio raštas „Dėl Žemaičių Kalvarijos koplyčių nuėmimo nuo įskaitos“, 1962 m. sausio mėn. 25 d., LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 64, l. 111.

¹⁴⁷ Misius K. Bažnyčių uždarinėjimas Lietuvoje pokario metais // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. – Vilnius, 1998. – T. 12. – p. 92.

¹⁴⁸ LKP CK sekretoriui A. Barkauskui, Religinių kultūrų pirmininkui prie TSRS Ministrų Tarybos A. A. Puzinui Religinių kultūrų reikalų tarybos įgaliotinio J. Rugienio pranešimas „Apie visuotinus atlaidus Žemaičių Kalvarijoje“, 1962 m. liepos mėn. 13 d., LCVA, f. R-754s, ap. 13, b. 805, l. 66.

¹⁴⁹ Ibid., l. 67.

¹⁵⁰ Misius K. Bažnyčių uždarinėjimas Lietuvoje pokario metais – p. 92.

¹⁵¹ Streikus A. Atlaidai Žemaičių Kalvarijoje ir Šiluvoje..... – p. 342.

¹⁵² Žemaičių Kalvarija: vienuolynas, bažnyčia ir Kryžiaus kelio stotys. – Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003. – p. 126.

slapta karinė operacija, vietiniai žmonės žinojo apie sovietinės valdžios ketinimą sunaikinti mažosios architektūros kūrinius. Tačiau šią Žemaitijoje esančią šventą vietą, pritraukiančią tūkstantines tikinčiųjų minias kiekvienais metais, buvo bandoma likviduoti rengiant įvairius festivalius gretimose gyvenvietėse. Taip pat čia, kaip ir Vilniaus Kalvarijoje, imtasi ir naujų statybų, kurios turėjo užgožti sakralinės Kryžiaus kelio koplyčias. Gyvenvietė buvo užstatyta tipiniais sovietiniais pastatais. Taip tuo metu Žemaičių Kalvarijoje atsirado ambulatorija, vaistinė, veterinarijos punktas, maisto parduotuvė, kultūros namai, fermos ir pan.¹⁵³. Kultūros namai to meto Lietuvoje buvo viena iš priemonių, kuria siekta žmones atitraukti nuo religinių apeigų.

Sovietinės valdžios antireliginę politiką galime drąsiai vadinti aukščiausio lygio vandalizmo aktu, kuris paliko gilų pėdsaką Katalikų Bažnyčios istorijoje. Ideologinis nusiteikimas prieš visa tai, kas yra sakralu, pasireiškė Bažnyčios, kaip institucijos, naikinimu, tikinčiųjų teisių ir laisvių varžymu, teritorijų, pastatų sakralinės paskirties keitimu, mažosios architektūros griovimu, naujų namų statyba šventose vietose ir t.t. Ne išimtis tapo ir mūsų krašto Kalvarijos.

3. 2. Sakralinių ansamblių „apsauga“ sovietinėje Lietuvoje

Architektūros paminklų apsauga sovietinėje Lietuvoje, skirtingai nei tarpukaryje, labai priklausė nuo tuometinės valdžios. 1940 m. liepos mėn. buvo pasirašytas Lietuvos kultūros paminklų apsaugos įstatymas bei pradėjo veikti Kultūros paminklų apsaugos įstaiga (KPAI)¹⁵⁴. Šiai institucijai buvo suteikti gan dideli įgaliojimai. Tai liudija prieš pat SSRS – Vokietijos karo pradžią priimtas LTSR liaudies komisarų tarybos 1941 m. birželio 20 d. nutarimas „Dėl istorinių kultūros ir meno paminklų apsaugos“, kuris neįsigaliojo. Šiame dokumente aiškiai buvo pasakyta, kad siekiant užkirsti kultūros apsaugos įstatymo pažeidinėjimams, uždrausta „be KPAI žinios laužyti, pertaisyti, naudoti pastatus: tvirtovių įtaisymus, namus, vienuolynus, bažnyčias [...]“¹⁵⁵. Be to, ši institucija įpareigojo vykdomiesiems komitetams nusiųsti iki 1941 m. rugpjūčio mėn. 15 d. valstybės saugotinių pastatų, paminklų bei daiktų sąrašus. Pradėti darbai buvo nutraukti, nes prasidėjo Vokietijos ir SSRS karas.

5 deš. pab. imta naikinti Lietuvos kultūros, ypač sakralinį, paveldą. Tai sąlygojo naujos kultūros kūrimas bei praeities atmetimas. Įvardijus „Romos Katalikų Bažnyčią religinio ir tautinio atsparumo garantu, didžiausia rusinimo ir sovietizacijos kliūtimi“¹⁵⁶ maldos namai bei visa kita sakralinė architektūra susilaukė griežto sovietinės valdžios verdikto: buvo uždarinėjamos bažnyčios bei vienuolynai, jie panaudojami kultūriniais bei buitiniams poreikiams, griaunamos koplyčios, naikinami kryžiai, religinės skulptūros bei paveikslai ir t.t. Tad vargu, ar galima kalbėti apie tuometinę sakralinių pastatų bei religinių kūrinių paminklosaugą visuotinio naikinimo kontekste. Prie valdžios abejingumo prisidėjo ir

¹⁵³ Varduva // Lietuvos TSR urbanistikos paminklai. – Vilnius: „Mokslas“, 1979. – T. 2. – p. 104.

¹⁵⁴ KPAI sudarė 4 skyriai: meno, archeologijos, architektūros bei etnografijos. Žr.: Glemža J. R. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. – Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002. – p. 23.

¹⁵⁵ Samavičius R. Lietuvos Respublikos kultūros paveldo naikinimas 1940-1941 m. // Kultūros paminklai. – Vilnius: Savastis, 1998. – Nr. 5. – p. 67.

¹⁵⁶ Kašėta A. Dvasininkijos auka pokario metais // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. – Vilnius: Katalikų akademijos leidykla, 1994. – T. 7. – p. 284.

naujieji paminklinių pastatų „naudotojai“, kurie visiškai nerodė jokie susidomėjimo saugoti ne jiems priklausantį turta, nors pagal nuomos sutartis būtent jie buvo atsakingi už paminklinio (buvusio sakralinio) pastato priežiūrą. Registruotos religinės bendruomenės taip pat turėjo pačios pasirūpinti maldos namais. 5 deš. prasidėjusi masinė religinių bendruomenių registracija, privertė pasirašyti nacionalizuotų maldos namų perėmimo aktus, kuriuose komitetas už naudojimąsi pastatu kulto reikalams išsipareigojo jį tvarkyti, remontuoti, mokėti mokesčius bei rinkliavas. (Tokias sutartis turėjo ir Žemaičių bei Vilniaus Kalvarijų religinės bendruomenės).

Nelabai turėjo įtakos bažnyčioms bei vienuolynams suteiktas architektūros paminklų statusas. Sovietinio režimo naikimo politika nesirinko sakralinių pastatų, o visus iš eilės stengėsi likviduoti, paliekant funkcionuoti tik bažnyčias, kurias uždaryti būtų buvę pavojinga: bijota masinio tikinčiųjų nepasitenkinimo. Sovietmečiu stengtasi sumažinti paminklų ir valstybės saugojamų pastatų skaičių. Partijai nepatiko, kad į architektūros paminklų sąrašą buvo patekę per 200 restauruotinių bažnyčių, cerkvių, koplyčių, varpinių ir kitų sakralinių pastatų, kurie turėjo būti tvarkomi už valstybės pinigų. Sovietinės valdžios požiūriu, šie kulto pastatai nieko bendro neturėjo su architektūros paminklais¹⁵⁷, todėl daugumą jų reikėję išbraukti iš sąrašo¹⁵⁸.

Žemaičių ir Vilniaus Kalvarijose esantys maldos namai sovietmečiu buvo pripažinti ir paskelbti valstybės saugomais paminklais, nors tai mažai ką lėmė. Dar 6 deš. pr., remiantis Lietuvos TSR Ministrų Tarybos nutarimu, kuriame teigiama, jog architektūros paminklai, turintys mokslinę, istorinę arba meninę vertę, yra saugomi valstybės įstatymais¹⁵⁹, Telšių, Plungės ir Rietavo apskričių inspektorius – architektas Šabanas Žemaičių Kalvarijos klebonui pranešė, kad miestelyje esantis architektūrinis paminklas – bažnyčia bus įtraukta į Respublikos architektūrinių paminklų sąrašus, siekiant apsaugoti ją nuo sužalojimų¹⁶⁰. Šią žinią gyventojai sutiko labai džiugiai. Tikriausiai manyta, kad valdžia daugiau dėmesio skirs bažnyčios ir buvusio vienuolyno pastatų bei Kryžiaus kelio stočių apsaugai. Atsakomajame rašte klebonas J. Staškevičius religinės bendruomenės vardu pridėjo ir prašymą: „Būtume labai patenkinti, kad mūsų paminklinei bažnyčiai mokesčiai nebūtų tokie aukšti. Kalvariškiai už tokio paminklo išsaugojimą įvairios rūšies remontų iki šio laiško yra to verti“¹⁶¹. Tuo pačiu buvo mėginama atkreipti valdžios dėmesį ir į buvusį vienuolyną, kuris nepriklausė religinei bendruomenei, tačiau jo būklė buvo blogesnė už

¹⁵⁷ Vaišnora J. Kova prieš Dievą Lietuvoje..... – p. 60.

¹⁵⁸ 1961 m. galiojęs Respublikinės reikšmės architektūrinių paminklų sąrašas, kuriame buvo 408 objektai. Iš jų bažnyčios sudarė 151 vieneta (36 neveikiančios). Lietuvos MT 1961 m. rugpjūčio mėn. 21 d. sprendimu Nr. 511 patvirtinus naują sąrašą, jame jau liko tik 163 architektūriniai paminklai, tarp kurių – 47 bažnyčios ir 24 bažnyčios su vienuolynais. 7 deš. pr. 24 bažnyčios, įtrauktos į sąrašą, neveikė. Funkcionuojančių katalikų vienuolynų iš viso nebuvo. Visi neveikiantys maldos namai panaudoti kultūriniais-buitiniams poreikiams. Žr.: Lietuvos TSR Ministrų Tarybos reikalų Tarybos „1962 m. pažyma antireliginio darbo klausimo“, 1962 m. birželio mėn. 6 d., LCVA, f. R – 754, ap. 13, b. 806, l. 11.

¹⁵⁹ 1949 m. kovo mėn. 21 d. buvo patvirtinti Kultūros paminklų apsaugos nuostatai, kuriuose buvo teigiama, kad visi LTSR teritorijoje esantys kultūros paminklai, turintieji mokslinę, istorinę arba meninę reikšmę, yra neliečiami visos liaudies turtas ir yra valstybės saugomi. išskirtos 4 paminklų grupės: architektūros, meno, archeologijos ir istorijos. Prie architektūros paminklų buvo minimi ir sakraliniai pastatai (bažnyčios, cerkvės, vienuolynai). Žr.: Kultūros paminklų apsaugos nuostatai (1949 m. 03 31)// Lietuvos TSR AT ir Ministrų Tarybos žinios. – 1949 04 20. – Nr. 8. – p. 237-235.

¹⁶⁰ Telšių, Plungės ir Rietavo apskričių inspektoriaus – architekto Šabanas pranešimas Žemaičių Kalvarijos klebonui, 1950 m. birželio mėn., ŽKBA.

¹⁶¹ Žemaičių Kalvarijos klebono J. Staškevičiaus atsakomasis raštas Telšių, Plungės ir Rietavo apskričių inspektoriui – architektui Šabanui, 1950 m. birželio mėn. 17 d., ibid.

bažnyčios. Juolab kad čia tuo metu veikė mokykla¹⁶².

Žemaičių Kalvarijos bažnyčia – respublikinės reikšmės architektūrinį paminklą – ištiko panašus likimas, kaip ir daugelį kitų maldos namų, kurie buvo išbraukti iš valstybės saugomų objektų sąrašo. Tik šiuo atveju Žemaičių Kalvarijos bažnyčia kartu su devyniolika koplytėlių, kaip kulto ansamblis, buvo paskelbtas žemesnės kategorijos, vietinės reikšmės architektūros paminklu¹⁶³. Buvęs vienuolynas nepateko į sudėtį. 1969 m. Varduvos miestelis (nuo 1964 m. taip pervadinama Žemaičių Kalvarija) buvo paskelbtas urbanistikos paminklu. Šis statusas turėjo preliminariai padėti išsaugoti miestelio gatvių tinklą ir erdvinę kompoziciją¹⁶⁴. Beveik šešerius metus miestelio paskelbimas urbanistikos paminklu neturėjo jokios realios įtakos, nes tik 1975 m. (1987 m. dar papildyti¹⁶⁵) buvo atlikti tyrimai, tačiau ir jie negarantavo šiame miestelyje esančio Kryžiaus kelio ansamblio apsaugos.

8 deš. pr. vietinės reikšmės architektūros paminklo statusą įgijo Vilniaus Kalvarijos pastatų ansamblis¹⁶⁶ (jį sudarė bažnyčia, vienuolynas ir keturios koplytėlės¹⁶⁷, išlikusios nesunaikintos per karinę šios Kalvarijos likvidavimo operaciją) bei šios šventos vietos teritorijoje esantis Trinapolio ansamblis (statusas buvo suteiktas bažnyčiai, vienuolynui ir tvorai¹⁶⁸).

Taigi, sovietinė valdžia vykdė labai palankią sau sakralinių architektūros paminklų „apsaugą“. Ji atliko prižiūrėtojo – kontrolieriaus pareigas, kol tuo tarpu maldos namų naujieji ar senieji naudotojai vykdė jų priežiūrą bei mokėjo nepakeliamus mokesčius. Tokiu būdu buvo labai sužaloti bažnyčių ir vienuolynų pastatų tiek interjerai, tiek eksterjerai, „perdaryta“ jų aplinka.

Buvusių sakralinių objektų intensyvesni remonto ir restauracijos darbai prasidėjo tik po J. Stalino mirties, N. Chruščiovo „atlydžio“ eros metu. Tai įtakėjo ir tas faktas, kad SSRS pradėjo lankytis daugiau turistų iš užsienio¹⁶⁹. Kalbant apie buvusių sakralinių pastatų – architektūrinių paminklų tvarkymą, daugiausia buvo atliekami paprasti remonto darbai, nors juos dokumentuose ir įvardindavo kaip remontą – restauraciją. Pastato priežiūra labai priklausė nuo naudotojo bei jo paskirties. Tad dažniausiai remonto darbų buvo imamasi, norint maldos namus paversti, pavyzdžiui, gyvenamaisiais butais, administracinėmis patalpomis ir pan., visiškai nesistengiant išsaugoti jų autentiškumo. Norint tvarkyti tiek uždarytus, tiek veikiančius maldos namus, buvo būtinas sovietinės valdžios leidimas. Juos išduodavo tik pagrindiniams interjero ir eksterjero darbams, kuriuos neretai atlikdavo vietiniai darbininkai ar statybinės organizacijos¹⁷⁰.

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ Lietuvos TSR Kultūros paminklų sąrašas. – Vilnius, 1973. – p. 402.

¹⁶⁴ Miškinis A. Varduvos urbanistikos paminklo tyrimas, to paminklo ribų, vertingų elementų, apsauginių zonų ribų ir statybos režimo nustatymas. Tomas I. Kaunas, 1975 m., KPDA, f. 11, ap. 1, b. 33, l. 3.

¹⁶⁵ Miškinis A. Steponaitytė. N. Varduvos urbanistikos paminklo principinių projektinių siūlymų paruošimas. Tomas I. Kaunas, 1987 m. ibid., ap. 1, b. 121, l. 39.

¹⁶⁶ Valstybinės enciklopedijų leidyklos Lietuvos istorijos ir kultūros paminklų sąvado redakcija. Straipsnio Nr. 68 „Dzeržinskio g. 225, 227, Kalvarijų bažnyčios ir dominikonų vienuolyno ansamblio“ rengimo medžiaga, 1985 – 1986 m, ibid., f. 8, ap. 1, b. 31, l. 1.

¹⁶⁷ Lietuvos TSR Kultūros paminklų – p. 360.

¹⁶⁸ Ten pat., p. 364.

¹⁶⁹ Čepaitienė R. Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje. – Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005. – p. 180.

¹⁷⁰ Sovietinėje Lietuvoje sąjunginės ar respublikinės reikšmės paminklus galėjo remontuoti tik speciali organizacija – Specialioji

Žemaičių Kalvarijoje leidimai buvo išduoti tik bažnyčios tvarkymui. Tuo tarpu Kryžiaus kelio koplyčioms – ne, nes stotys buvo perduotos „Varduvos“ kolūkiui, kuris ir turėjo pasirūpinti jų remontu.

Po 1939 m. bažnyčios kapitalinio remonto, skirto Kalvarijų įkūrimo 300 metų jubiliejaus progai, kitas atliktas tik 8 deš. pab. – 9 deš. pr. Nesant kulto pastatų tyrimų medžiagos, susidaro įspūdis, kad bažnyčia, kaip architektūros paminklas, nesusilaukė tinkamos apsaugos iš valdžios ir darbai atlikti antrojo kapitalinio remonto metu buvo paprasti tvarkymo darbai, kurie neįeina į paminklotvarkos darbų sąvoką. Juolab kad tuos darbus atliko ne specialistai, o paprasti darbininkai. Tačiau teigiamas šio remonto įvertinimas leidžia manyti, kad buvo tinkamai pasirūpinta bažnyčios interjero ir eksterjero fizine būkle¹⁷¹.

8 – 9 deš. Varduvos Bažnytinio Komiteto pirmininko P. Mickaus sudarytos sutartys su darbininkais liudija apie tuo metu atliktus bažnyčios pastato – architektūros paminklo remonto darbus. Pastebėta, kad atliekamiems remonto darbams leidimai buvo prašomi kas penkerius metus. Tad Varduvos bažnytinis komitetas tiksliai ir atsakingai laikėsi Valstybės saugojamo architektūros paminklo – bažnyčios – Apsaugos sutarties, – pagal kurią maldos namai perduodami naudotis parapijai, (ji buvo pasirašyta 1958 m.) nurodytų sąlygų. Viena iš jų ir skelbia, kad „Kapitalinis remontas ar nuomojamo paminklo restauracija atliekama „naudotojo“ lėšomis ir medžiagomis ne rečiau kaip 1 kartą per 5 metus“¹⁷².

Per 1971 – 1978 m., gavus Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybos leidimus, buvo perdažyti bokštų stogai, užtaisytos bokštų angos, suremontuotas išorės tinkas, šventoriaus tvora¹⁷³, perdažytas stogas, bažnyčios išorinės sienos „pirmine spalva“¹⁷⁴ t.t. 9 deš. buvo tęsiami bažnyčios remonto darbai. Tuo laikotarpiu nuliejami nauji betono laiptai prie Varduvos maldos namų¹⁷⁵, perdengiamas bažnyčios stogas cinkuota skarda, restauruojami šventoriaus vartai¹⁷⁶. Taipogi buvo tvarkomas ir bažnyčios interjeras: perdažytos vidaus sienos, užtaisytos ištrupėjusios vietos sienose ir t.t.

Kryžiaus kelio koplyčios sovietiniais metais nesulaukė tuometinės valdžios leidimų jas remontuoti. Nors dar 7 deš. pr. skyr. vyr. inž. J. Glemža išvelgė šių medinių ir mūrinių stočių svarbą. Savo komandiruotės ataskaitoje, be bažnyčios, mini ir Žemaičių Kalvarijos koplyčias, kad būtina jas

mokslinė restauracinė gamybinė dirbtuvė (SMRGD), įkurta 1950 m.

¹⁷¹ Šių maldos namų paprasti remonto darbai buvo atliekami ir 6 – 7 deš. perdengtas Žemaičių Kalvarijos bažnyčios stogas bei aptvarkyta šventoriaus tvora, suremontuotas bažnyčios bokštų sienų tinkas ir perdažytos visos bažnyčios išorinės sienos, atnaujinta vidaus sienų panelinė dalis ir t.t. Žr.: Žemaičių Kalvarijos Švč. P. Marijos bažnyčios Vykdomojo komiteto atsakomasis raštas Valstybiniam statybos ir architektūros reikalų komitetui, 1958 m. lapkričio mėn. 13 d., KPDA. F. 3, ap. 1, b. 466, l. 11.

Maldos namų fizinė būklė tikrai buvus gera, nes dar 7 deš. pr. vyr. inž. J. Glemža apsilankęs Žemaičių Kalvarijoje konstatavo, jog “Šis vertingas architektūros paminklas yra gerame stovyje, tiek eksterjeras, tiek interjeras, kuris prilygsta geriausiems Vilniaus bažnyčių interjerams“. Žr.: Vyr. inž. J. Glemžos ataskaita apie Žemaičių Kalvariją, 1961 m. vasario mėn. 8 d., ŽKBA.

¹⁷² Žemaičių Kalvarijos P. Marijos bažnyčios – valstybės saugojamo architektūros paminklo apsaugos sutartis, 1958 m. vasario mėn. 5 d., KPDA. f. 3, ap. 1, b. 466, l. 7.

¹⁷³ Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybos leidimas Varduvos bažnyčios komitetui atlikti bažnyčios remonto darbus. 1971 m. birželio mėn. 11 d., ŽKBA.

¹⁷⁴ Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybos leidimas Varduvos bažnyčios komitetui atlikti bažnyčios remonto darbus. 1976 gegužės mėn. 17 d., ibid.

¹⁷⁵ Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybos leidimai Varduvos bažnyčios komitetui atlikti bažnyčios remonto darbus. 1982 – 1983 m., ibid.

¹⁷⁶ Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybos leidimai Varduvos bažnyčios komitetui atlikti bažnyčios remonto darbus. 1985 m., 1989 m., ibid.

inventorizuoti ar bent atlikti jų fotofiksaciją bei duoti joms meninį įvertinimą¹⁷⁷. Tai rodo, kad Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio stotis buvo būtina buvo prižiūrėti bei tvarkyti, idant jos išliktų ir ateities kartoms kaip mažosios architektūros – liaudies kūrybos pavyzdžiai. Pasak Žemaičių Kalvarijos Kan. A. Sabaliausko, negavus leidimų remontuoti koplyčias (kalnus), kun. A. Lukoševičius slaptai organizavo stočių tvarkymus¹⁷⁸. Kad buvo vykdomi mažosios architektūros „nelegalūs“ darbai liudija ir Varduvos Bažnytinio archyve rastas dokumentas, kuriame kun. A. Lukoševičius rašo: „Šiandien (1981 m. vasario mėn. 2 d.) skambino iš Plungės Paminklų apsaugos (Muralienė) ir pranešė, kad buvo iš Vilniaus atvykęs E. Misiulis [...] E. Misiulis priminęs, kad reiktų remontuoti „Kalnų“ koplyčias. Muralienei pasakius, kad koplyčios suremontuotos, svečias iš Vilniaus pasakė, kad jie nedavė leidimo joms remontuoti“¹⁷⁹.

Prieš sovietinės valdžios valią, 8 deš. pr. buvo remontuojamos beveik visos Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio koplyčios (išskyrus IV, VI, VIII, IX ir XVI stotis). 1972 m. kovo mėn. perdažyta daugumos koplyčių išorė (I, II, III, V, VII, XII, XIII, XVII, XVIII, XIX stotims), kai kurioms patinkuotos ištrupėjusios vietos (X, XIV, XVIII stotims), remontuoti pamatai (VII, XIII, XVII), iš naujo apskardintas stogas (II, V, X, sutvarkytos grindys, langai (VII, X). Pavieniai darbai atlikti ir 8 deš. pab. bei 9 deš. pab. Pavyzdžiui, 1978 m. birželio 16 d. aptinkuoti ir nubalinti kreida I koplytėlės pamatai¹⁸⁰. Antrą kartą kai kurios koplytėlės perdažytos 1987 m. sausio mėn. 11 d. (I, XII stotims). Tais pačiais metais ne tik eksterjeras, bet ir interjeras tvarkytas X koplyčios „Rotušėje“, esančios kapinėse. Nudažytas jos stogas, nubalinta, išbetonuotas prieangis, „bokštelyje įtaisytas ir suremontuotas prieš 40 metų čia buvęs nedidelis varpas apie 50 kg. svarumo“¹⁸¹, taip pat nudažytas šios stoties vidus. Po kelių metų tvarkytos X koplyčios supuvusios grindys¹⁸². Paskutiniai tvarkymo darbai buvo atlikti 1989 m. XI koplyčiai „Jėzus sutinka savo Motina“. Kadangi šią stotį nuolatos užliedavo vanduo, tai buvo nuspręsta ją paaukštinti vienu metru. Už šiuos darbus Varduvos Bažnytinis komitetas buvo net apkaltintas vietinės reikšmės architektūros paminklo ardymu, kurio metu – „nuimtas stogas, išgriauta anga, išardyta sienų viršutinė dalis“¹⁸³. Ši koplytėlė buvo perstatyta sovietinio režimo paskutiniaisiais metais. Tokie perstatymai, be abejo, liudija, kad jau seniai buvo prarastas Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio stočių (kalnų) architektūros autentiškumas.

Archyvinė medžiaga rodo, kad Varduvoje (Žemaičių Kalvarijoje) bažnyčia nuolatos buvo remontuojama bei tvarkoma. Šiuo klausimu yra kebliau su Vilniaus Kalvarijos Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčia. Sunku apibūdinti šio sakralinio pastato būklę, pasakyti, kokie buvo vykdomi remonto – restauracijos bei aplinkos tvarkymo darbai, nes randama labai nedaug archyvinės medžiagos. Žinoma, kad bažnyčios fasadai buvo remontuojami 1969 m. ir 1983 m¹⁸⁴, interjeras restauruotas 1906 m. 9 deš. pr. taip

¹⁷⁷ Vyr. inž. J. Glemžos ataskaita apie Žemaičių Kalvariją, 1961 m. vasario mėn. 8 d., *ibid.*

¹⁷⁸ Žemaičių Kalvarijos kanauninko A. Sabaliausko informacija [2008 02 16].

¹⁷⁹ Kun. A. Lukoševičius užrašai. Žemaičių Kalvarija, 1981 m. vasario mėn. 2 d., ŽKBA.

¹⁸⁰ Krutulytė I. Žemaičių Kalvarijos koplytelių architektūra ir meniniai – p. 193.

¹⁸¹ Ten pat, p. 200.

¹⁸² Ten pat, p. 200.

¹⁸³ Ten pat, p. 201.

¹⁸⁴ Vilniaus miesto vietinės reikšmės architektūros paminklų aprašymai, Lietuvos statybos ir architektūros mokslinio tyrimo institutas, 1983 m., KPDA, f. 11, ap. 2, b. 20, l. 51; Valstybinės enciklopedijų leidyklos Lietuvos istorijos ir kultūros paminklų sąvado redakcija. Straipsnio Nr. 68 „Dzeržinskio g. 225, 227, Kalvarijų bažnyčios ir dominikonų vienuolyno

pat atnaujintos ir keturios koplyčios, esančios šventoriuje¹⁸⁵.

Išsamiau galima supažindinti su Vilniaus Kalvarijos buvusio dominikono vienuolyno pastato bei Trinapolio ansamblio tvarkymo darbais, kurie puikiai iliustruoja, kaip sovietinėje Lietuvoje mėginant suremontuoti pritaikytus kitai paskirčiai architektūros paminklus, jie dar labiau buvo sužalojami. (Nėra žinių apie Žemaičių Kalvarijos vienuolyno tvarkymą, tad negalime šių pastatų palyginti). 8 – 9 deš. šie pastatai buvo tvarkomi specialistų ir remiantis tyrimais, tačiau tai nereiškia, kad paminklotvarkos darbai buvo atlikti kokybiškiau ir atsakingiau.

Buvusio dominikonų vienuolyno ir Trinapolio ansamblio pastatų fizinė būklė labiausiai priklausė nuo naudotojų, kuriems svarbiausia buvo ne sakralinės architektūros autentiškumo išsaugojimas, o jų pritaikymas savo poreikiams (dažniausiai buitiniams). Toks požiūris neigiamai atsiliepė šių pastatų planinei bei erdvinei struktūrai¹⁸⁶. 8 – 9 deš. buvo numatyta vienuolyno pastato rekonstrukcija, pritaikant jį butams, kabinetams, laboratorijoms ir kitoms patalpoms, o Trinapolio ansamblyje – turistinės bazės išplėtimui bei nauja statyba Vilniaus Kalvarijos teritorijoje.

Prieš pradėdant buvusio vienuolyno pastato rekonstrukciją, atliktas jo techninės būklės įvertinimas ir konstatuota, kad ankstesnis jo pritaikymas buvęs netinkamas, o namo stovis blogas: „skliautų plyšiai, išimėtęs grybas ir t.t.“¹⁸⁷. Ankstesnio vartotojo paliktą blogos būklės pastatą teko apsiimti sutvarkyti naujam naudotojui, kuriuo 8 deš. tapo Helmintologijos institutas. Tuo pačiu metu nutarta sutvarkyti ir architektūrinio paminklo aplinką. 1980 m. Helmintologijos instituto Vilniaus skyriaus vedėjo A. Vyšniausko iniciatyva, buvo pateiktas prašymas sudaryti kultūros paminklo – buvusio dominikonų vienuolyno - projektinę dokumentaciją¹⁸⁸. Atlikus tyrimus, vyr. arch. A. Pilypaitis bei arch. B. Radavičiūtė¹⁸⁹ parengė buvusio vienuolyno pastato vidaus eskizinį restauravimo ir pritaikymo bei jo teritorijos išplanavimo ir sutvarkymo projektus¹⁹⁰.

Jau 9 deš. buvo sumanyta totaliai sutvarkyti buvusio vienuolyno aplinką. Architektai A. Pilypaitis bei arch. B. Radavičiūtė įvertindami XVIII a. architektūros paminklo svarbą išskėlė mintį sudaryti apie jį apsaugos zoną, kurios dėka būtų užtikrinta pačio paminklo apsauga, geras matomumas bei priėjimas prie jo. Tuo tikslu jie paruošė paminklinės teritorijos sutvarkymo projektą, kuriame buvo numatyta įrengti

ansamblio“ rengimo medžiaga, 1985 – 1986 m, KPDA. f. 8, ap. 1, b. 31, l. 3.

¹⁸⁵ Ibid., l. 14.

¹⁸⁶ Pavyzdžiui, buvusio vienuolyno pastate suardyta planinė struktūra 5 deš. įkurdinus jame 9 butus, kurie netgi neatitiko nustatytų gyvenamosioms patalpoms reikalavimų, nes buvo „su improvizuotomis virtuvėmis, blogu vietiniu vandentiekiu, ir kanalizacija“. Žr.: Verkių buv. Dominikonų vienuolyno ansamblio centrinio pastato perdavimo Verkių Šv. Kryžiaus atradimo bažnyčios parapijos komitetui komisijos aktas, Vilnius, 1989 m. lapkričio mėn. 28 d., RIA, f. 2, b. 414 – 47, l. 2.

¹⁸⁷ Ibid., l. 2.

¹⁸⁸ Kultūros ministro pavaduotojui J. Glemžai Visasąjunginio Helmintologijos instituto Vilniaus skyriaus vedėjo A. Vyšniausko prašymas, 1980 m. gruodžio mėn. 18 d., VAA, f. 2, b. 414 -12.

¹⁸⁹ Pilypaitis A., Radavičiūtė B. Visasąjunginio Helmintologijos instituto Vilniaus skyriui priklausančio XVIII a. architektūros paminklo – buvusio dominikonų vienuolyno (Vilnius, Dzeržinskio g. 225) eskizinis projektas, Vilnius, 1982 m., *ibid.*, b. 414 – 17, l. 2.

¹⁹⁰ 8 deš. pr. Helmintologijos institutas buvo pateikęs prašymą Valstybiniam statybos reikalų komitetui, leisti pasistatyti dvylika medinių sandėliukų vakarinėje sklypo dalyje bei patalpą laboratorinių gyvulių laikymui, taip pat reikalavo leidimo išasfaltuoti pravažiamą. Žr.: Mikšys V. Helmintologijos instituto sandėliai ir vivariumas (Vilnius, Dzeržinskio g. 225). Techninis darbo projektas. Architektūrinė – statybinė dalis. Vilnius, 1974 m., *ibid.*, b. 414 – 4.

Žvyruoti takeliai - keliai ne tik buvo nepatogūs privažiavimui bei priėjimui, bet ir nesiderino prie civilizuoto Vilniaus miesto „veido“, todėl ir buvo prabilta apie buvusio vienuolyno aplinkos tvarkymą, visų pirma, apie privažiavimo išasfaltavimą.

naują mašinų stovėjimo aikštelę, asfaltuotus vidaus pravažiavimo takus, šaligatvius ir t.t.¹⁹¹.

Nors pradėdant vykdyti buvusio dominikonų vienuolyno rekonstrukciją buvo nutarta „kiek galima atsižvelgti į pastato paminkliškumą“¹⁹², tačiau šio sprendimo mažai kas laikėsi. 1984 m. prasidėję restauravimo – statybos darbai, už kuriuos buvo atsakinga Vilniaus restauravimo dirbtuvės, vyko labai lėtai ir nekokybiškai, todėl pastatas smarkiai nukentėjo. Juolab kad jo būklė nebuvo itin gera ir prieš 9 deš. prasidėjusį remontą. Neuždengus stogo, „[...] suaktyvėjo medinių konstrukcijų grybas, nuo pastato atšoko tinkas, [...] nekokybiškai uždengtas naujas stogas deformavosi, pravedant laikiną šildymą buvo sužalota buvusio refektoriumo sienų tapyba [...]“¹⁹³. Nenuostabu, kad prastai ir nekokybiškai atliekami darbai užsitęsė net iki 1989 m., o turėjo būti baigti metais anksčiau. Svarbiausia priežastis, kad pastatas buvo tvarkomas nesilaikant projekto. Todėl net ir 1989 m. specialistams teko konstatuoti, kad „nebuvo baigtas nei vienas pradėtas darbas, pastatas neužsandarintas, [...], nesilaikoma jokių darbo grafikų, [...], pastatas paliktas be priežiūros“¹⁹⁴. Buvusio vienuolyno pastatas – architektūros paminklas, sovietmečiu „įnirtingai“ tvarkomas buvo gražintas tikintiesiems daug prastesnės būklės nei jis buvo prieš jį nusavinant sovietinei valdžiai. Klebonas J. Baltušis, matydamas Helmintologijos instituto taip „prižiūrimą“ XVIII a. paminklą, ne kartą kreipėsi į Paminklotvarkos departamentą dėl jo gražinimo teisėtam savininkui – Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčios parapijai. Jis suprato, kad vien tik tikinčiųjų lėšomis nebus galima ištaisyti sovietinio režimo padarytą žalą šiam pastatui, todėl tikėjosi ir valdžios paramos.

Ne ką geresnė buvo Trinapolio ansamblio pastatų fizinė būklė sovietiniais metais. Iki įsikuriant jame turistinei bazei (1959 m.), naudotojai nesirūpino šiuo paminklu. Ypatingai daug žalos bažnyčios (kuri remontuota tik po karo 1945 m.¹⁹⁵) bei su ja besiribojančiam vienuolyno (jis tuo metu priklausė Vilniaus miesto Tuberkuliozinei ligoninei) pastatams pridarė Vyriausioji Tiekimo ir realizavimo valdybos „Lietkulttiekimos“¹⁹⁶ neatsakingumas. Šios įstaigos „prižiūrima“ bažnyčia atsidūrė avarinėje būklėje, dėl to nukentėjo ir vienuolyno pastatas. Padėtis pagerėjo ansamblių perėmus Turizmo Ekskursijų Valdybai, tačiau planinė ir erdvinė šio ansamblio struktūra buvo žymiai pažeista.

Didelė viso ansamblio rekonstrukcija 8 – 9 deš. buvo numatyta siekiant išplėsti turistinę bazę. Nuspręsta atlikti tvarkymo darbus tokius, kaip restauracija, pritaikymas, išplėtimas. Sugalvota pastatyti net 150 vietų („turbobazė“) naują pastatą Vilniaus Kalvarijos teritorijoje¹⁹⁷. Atlikus prieš rekonstrukciją šio ansamblio tyrimus bei fotofiksaciją, paaiškėjo ne itin gera pastatų būklė (itin blogos būklės stogas bei

¹⁹¹ Pilypaitis A., Radavičiūtė B. Visasąjunginio Helmintologijos instituto Vilniaus skyriui priklausančio XVIII a. architektūros paminklo – buvusio dominikonų vienuolyno (Vilnius, Dzeržinskio g. 225) pritaikymas ir restauravimas. Techninis darbo projektas. Architektūrinė – statybinė dalis. Tomas I. Vilnius, 1982 m., VAA, f. 2, b. 414 – 18, l. 6-7.

¹⁹² Vilniaus Verkių Kalvarijos klebono J. Baltušio ir PRPI architektės – restauratorės B. Radavičiūtės raštas Vilniaus miesto savivaldybės pirmininkui A. Grumadui, 1990 m. lapkričio mėn. 23 d., RIA, f. 2, b. 414 – 47, l. 2.

¹⁹³ Ibid., l. 2.

¹⁹⁴ Vilniaus Verkių Kalvarijos klebono J. Baltušio ir PRPI architektės – restauratorės B. Radavičiūtės raštas Paminklotvarkos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės generaliniam direktoriui V. Zubovui, 1991 m. kovo mėn. 5 d., ibid., l. 3.

¹⁹⁵ Valužytė J. Trinapolio bažnyčios papildomi tyrimai. Vilnius, 1993 m., VAA, f. 1019, ap. 11, b. 7459, l. 24.

¹⁹⁶ LTSR Kultūros ministerijos Vyriausiosios tiekimo ir realizavimo valdybos viršininko A. Olšinskio raštas Lietuvos Turizmo-ekskursijų Vilniaus turistinei bazei, 1959 m. spalio mėn. 12 d., KPDA, f. 3, ap. 1, b. 452, l. 15.

¹⁹⁷ Projektavimo užduotis dėl 150 vietų miegamojo korpuso Vilniaus turistinėje bazėje įsteigimui, 1982 m. spalio mėn. 12 d., VAA, f. 2, b. 242 – 391.

išorinės apdailos¹⁹⁸). Akivaizdu, kad ji nepagerėjo ir iki Nepriklausomybės paskelbimo. Svarbiausia, kad nebuvo įgyvendinta „turbobazės“ filialo idėja, nes šiandien Vilniaus Kalvarijoje turėtume ne tik Personalinių pensininkų pensionato, vaikų darželio ir profilaktoriumo pastatus, bet ir naują 150 vietų „turbobazės“ pastatą, kuris, kaip ir kiti sovietiniai pastatai, iškilę Vilniaus Kalvarijos teritorijoje, primintų režimo vykdytą antireliginę politiką.

Taigi, sovietinėje Lietuvoje buvusių sakralinių objektų apsauga, veikiamą tuometinės valdžios ideologijos, buvo suvokiama gan iškreiptai. Šiame chaose tik kunigai ir tikintieji rimtai buvo susirūpinę šventų vietų tvarkymu, naujieji naudotojai žiūrėjo tik savo interesų, o sovietinė valdžia – domėjosi tik maldos namų likvidavimo politika. Todėl kaip buvo atliekami buvusių sakralinių pastatų tvarkymo darbai pastarajai nerūpėjo. Nenuostabu, kad esant tokiai atmosferai, maldos namų tvarkymai dažniausiai buvo atliekami be tyrimų, paprasčiausiai remontuojami. Nors Vilniaus Kalvarijai priklausančio buvusio dominikonų vienuolyno pastato bei šios šventos vietos teritorijoje esančio Trinapolio ansamblio pavyzdys parodė, kad sovietmetyje atlikti tyrimai bei paminklotvarkos darbai neužtikrino tinkamos architektūrinio paminklo fizinės būklės. Taigi, režimo metais uždarytiems maldos namams apsauga nebuvo taikoma. Veikiančiomis bažnyčiomis rūpinosi tik dvasininkija bei tikintieji. Tai paliudija ir Žemaičių bei Vilniaus Kalvarijos atvejais.

3. 3. Kryžiaus kelio praktikos žlugdymo politika

Sovietinė valdžia pasirinko kelių krypčių politiką siekdama likviduoti Kalvarijas. Viena iš jų – tai katalikiškosios liaudiškosios pamaldumo praktikos – Kryžiaus kelių tradicijos – visiškas sunaikinimas. Žinoma, uždaryti bažnyčias, jas pritaikyti kitai paskirčiai, nugriauti Kryžiaus kelio koplyčias-stotis – viso to neužteko, kad beveik nuo XVII a. pr. gyvavusi Kalvarijų lankymo tradicija būtų sunaikinta. Siekiant ištrinti šią pamaldumo formą iš žmonių atminties, reikėjo imtis ir griežtų priemonių, ribojančių šių šventų vietų lankymą.

Sovietinė valdžia suprato, kad minias pritraukiančios šventosios vietos yra židiny, kuri būtina likviduoti. Tokie gausiai lankomi traukos centrai buvo Žemaičių, Veprių, Vilniaus Verkių, Beržoro Kalvarijos, Kalvarijų tipo Kryžiaus keliai (Tytuvėnai, Mosėdis) bei kitos šventos vietos, pavyzdžiui, Šiluva. Pirmiausia buvo pasikėsina į Vilniaus Kalvarijas. Čia dar 1941 m. buvo uždrausta tikintiesiems lankyti Kryžiaus kelią¹⁹⁹, o dešimčia metų vėliau – išsiuntinėti įgaliotino B. Pušinio raštai valdžios pareigūnams, kuriuose „jis reikalavo iš miško perkelti į bažnyčias ir šventorių Vilniaus Kalvarijų „šventuosius“²⁰⁰.

Sovietmečiu labiausiai (palyginus su kitomis Kalvarijomis) buvo lankoma Žemaičių Kalvarija. Tai iliustruoja įgaliotinio Pušinio informacinė ataskaita, kurioje nurodoma, kad į šioje šventoje vietą per

¹⁹⁸ Zonnas V. Trinapolio ansamblio, esančio Vilniuje, Verkių g. 70, priešprojektiniai darbai, aiškinamasis raštas Vilnius, 1983 m., *ibid.*, b. 242 – 35.

¹⁹⁹ Motuzas A. Vilniaus Kalvarijų Kryžiaus kelio apeigos ir muzika. – Kaunas: VDU leidykla, 2002. – p. 15.

²⁰⁰ Motuzas A. Veprių Kalvarijos. Istoriniai, etnologiniai ir etnomuzikologiniai aspektai. – Kaunas: VDU leidykla, 2006. – p. 104.

atlaidus kiekvieną dieną apsilankydavo 10 tūkst. tikinčiųjų, dalyvaudavo per 50 kunigų, kurie ir atsivesdavo tūkstančius maldininkų iš savo parapijos²⁰¹. Įvertinus ir kitų šventų vietų populiarumą, tuometinei valdžiai teliko konstatuoti, jog „šios laukinės viduramžių religinės šventės tapo įpročiu“²⁰², kurį buvo būtina ištrinti iš žmonių sąmonės.

Antireliginė politika pirmiausia buvo nukreipta prieš katalikų bažnyčios dvasininkus. Būtent kunigai buvo įvardijami kaip didžiausi sovietinės valdžios priešai, kurie ragina tikinčiuosius lankytis šventose vietose. Tuo tikslu jiems ne tik buvo uždrausta vykti į kitas bažnyčias, bet ir atlikti religines apeigas po atviru dangumi t. y. galima tik veikiančiose bažnyčiose. Dvasininkai, norėdami patarnauti per atlaidus, turėjo gauti sovietinės valdžios leidimą. Pavyzdžiui, 1949 m. Žemaičių Kalvarijoje buvo duoti leidimai tik trimis kunigams²⁰³. Tais pačiais metais buvo sutrumpinti ir patys atlidai²⁰⁴.

Tačiau iki 6 deš. pabaigos nebuvo išdrįsta visiškai likviduoti Kalvarijų. Tai parodo Religinių kultūrų reikalų tarybos įgaliotinio J. Rugienio pranešimas, kuriame minima, kad dar 1958 m. pabaigoje žengti tokį žingsnį bijota. Jis rašė: „Kas dėl „šventų vietų“ likvidavimo, tai manau, kad dar nepribrendo sąlygos kelti klausimą dėl jų likvidavimo. [...] Reikia kruopščiau, giliau ištirti religininkų veiklą, apgalvoti būdus ir priemones šių „šventų vietų“ likvidavimo“²⁰⁵. Kaip tik tais pačiais metais ir buvo priimtas sprendimas dėl visų šventų vietų Sovietų Sąjungoje sunaikinimo, jau kitais - 1959 m. balandžio 20 d. LKP CK biuro nutarimas „Dėl priemonių nutraukti masinį vadinamųjų šventųjų vietų lankymą“. Šiame dokumente aiškiai nurodyta, kad svarbiausia pagerinti ateistinę propagandą tikinčiųjų tarpe, atskleisti šventų vietų tariamą šventumą, melagingumą, uždrausti naudoti kolūkių mašinas maldininkų vežimui bei imtis masinių kultūrinių renginių organizavimo. Pavyzdžiui, ypatingai siekta atitraukti jaunimą nuo religinių apeigų, tad pirmiausia nuspręsta švenčių metu vesti jiems ekskursijas po istorines vietas²⁰⁶.

Siekiant sunaikinti liaudišką pamaldumo praktiką, pradėti rengti ir įvairūs festivaliai. Jie turėjo būti pakaitalu šventų vietų lankymui, nes buvo organizuojami tomis pačiomis dienomis kaip ir atlidai. Tokio pobūdžio kultūriniai renginiai buvo rengiami apie 18 km. nuo Žemaičių Kalvarijos ir 2 km. nuo Beržoro Kalvarijos, prie Platelių ežero bei 20 km. nuo Veprių Kalvarijos, Pivoniškių miške. Šių vietų lankomumą buvo užfiksuotas ne viename sovietinės valdžios įgaliotinio pranešime. Jei tikėti pateiktų skaičių tikslumu, tai įvairūs renginiai pritraukdavo labai daug žmonių. Pavyzdžiui, Platelių festivalyje 1959 m. dalyvavo 40.000 žm., 1960 m. - apie 60.000 žm., o Pivoniškių miške 1959 m. - 10.000 žm., 1960 m. - apie 20.000, šiais metais (1961 m.) apie 20.000 žm.²⁰⁷. Vilniaus Kalvarijoje neįgyvendinta

²⁰¹ Religinių reikalų kultūrų prie SSRS MT pirmininkui Polianskui, Lietuvos MT pirmininkui Gedvilui, Lietuvos Komunistų Partijos CK sekretoriui Sniečkui Religinių kultūrų reikalų tarybos prie TSRS MT įgaliotinio Pušinio informacinė ataskaita už trečią ketvirtį 1949 m., LCVA, f. R – 754, ap. 13, b. 226, l. 154.

²⁰² Ibid., l. 155.

²⁰³ Ibid., l. 155.

²⁰⁴ Ibid., l. 156.

²⁰⁵ Lietuvos komunistų partijos centro komiteto sekretoriui A. Sniečkui, Lietuvos TSR Ministrų Tarybos pirmininkui M. Šumanskui Religinių kultūrų reikalų tarybos prie TSR Ministrų Tarybos įgaliotinio J. Rugienio pranešimas, 1958 m. gegužės mėn. 25 d., ibid., b. 621. l. 115.

²⁰⁶ CK Biuro nutarimas Nr. 61/1 „Dėl priemonių masinam tikinčiųjų lankymuisi vadinamosiose „šventosiose vietose nutraukti“, 1959 m. balandžio mėn. 20 d., LYA LKP DS, f. 1771, ap. 196, b. 19. l. 3.

²⁰⁷ Lietuvos komunistų partijos centro komiteto sekretoriui A. Sniečkui, Lietuvos TSR Ministrų Tarybos pirmininkui M.

antireliginių švenčių idėja.

Tai kėlė sovietinei valdžiai didžiulį nerimą, juolab kad šioje šventoje vietoje atilaidai vykdavę beveik keturis mėnesius, o tikinčiųjų nuolat atvykdavę, remiantis įgaliotinio pranešimais, gana daug. Pavyzdžiui, 1962 m. per visą sezoną čia apsilankė per 12-14 tūkst. tikinčiųjų iš kurių 50 procentų sudarė maldininkai iš Baltarusijos²⁰⁸. (Pastarieji, kaip Žemaičių Kalvarijoje latviai, kėlė nemažai susirūpinimo sovietinei valdžiai). Natūralu, kad antireliginės šventės – festivaliai išsukė dvasininkijos opozicinę kovą prieš šią sovietinės valdžios Kalvarijų tradicijos naikinimo priemonę. Pavyzdžiui, Žemaičių Kalvarijos kunigo Tamašauskas žinodamas kada vyks festivalis prie Platelių ežero, perkėlė „didįjį pasniką“ į liepos 9 dieną ir apie tai išplatino informaciją ne tik artimiausiuose, bet ir tolimiausiuose dekanatuose, tuo pačiu įspėdamas, kad tikintieji atliktų išpažintį savo parapijose, nes Žemaičių Kalvarijoje nebus nei vieno padedančio kunigo. Už savavališką įstatymų pažeidimą kun. Tamašauskui buvo uždrausta atlikti kunigo pareigas²⁰⁹. Žinoma, festivalis Plateliuose įvyko, o atilaidose, jei tikėti įgaliotino J. Rugienio pranešimu, dalyvavo tik 1500 tikinčiųjų²¹⁰.

Sumažinti tikinčiųjų, vykstančių į šventas vietas, skaičių numatyta ir uždraudžiant transportą. Dar 1959 m. birželio mėnesį buvo priimtas nutarimas „Dėl maldininkų pervežimo į Vilniaus ir Veprių Kalvarijas valstybiniu ir kolūkiniu transportu“²¹¹. Po metų įgaliotinis J. Rugienis savo pranešime pažymėjo, kad atsirasdavo ir apgaulinėjimo atvejų. Tikintieji prašydavę suteikti transportą į turgų arba į ekskursijas po Vilnių, o čia jie atvykę, persirengdavo ir eidavę į Vilniaus Kalvarijas. Vilniaus taksi vairuotojai padėdavę nuvažiuoti į šią šventą vietą. Netgi veikęs maršrutas Vilnius-Baltupiai-Jaruzalinka²¹². Valdžia norėdama suvaldyti geradarius, kurie veždavo žmones į šventas vietas, pasitelkė į pagalbą šnipus, saugumiečius, autoinspektorius, RKT įstaigos darbuotojus²¹³. Uždraudus valstybinį transportą bei nuolat kontroliuojant į šventas vietas atvykstančius automobilius, tikinčiųjų, lankančių šventas vietas, skaičius sumažėjo, tačiau tai tęsėsi tik iki 7-ojo deš. vid. Mat po N. Chruščiovo nuvertimo, susilpnėjo šventų vietų lankymo kontrolė, todėl išaugo ir tikinčiųjų, vykstančių į religinius centrus, skaičius.

Kita problema, su kuria susidūrė sovietinė valdžia – tai žmonės-vedliai, kurie vedavo tikinčiuosius į Kalvarijas bei elgetos. Suvokta, kad neleidus pirmiesiems užsiimti tokia veikla, maldininkai

Šumanskui, Religinių kultų pirmininkui prie TSRS MT A. A. Puzinui Religinių kultų reikalų tarybos prie TSR Ministrų Tarybos įgaliotinio J. Rugienio pranešimas „Apie religinių švenčių tai vadinamų „šventų vietų“ respublikoje pravedimo“, 1961 m. spalio mėn. 20 d., LCVA, f. R. - 754, ap. 13, b. 736. l. 116.

²⁰⁸ CK KP Lietuvos sekretoriui A. Barkauskui ir MT pirmininko pavaduotojai LTSR L. Deržinskaitei ir Religinių kultų pirmininkui prie TSRS MT A. A. Puzinui Religinių kultų reikalų tarybos prie TSR Ministrų Tarybos įgaliotinio J. Rugienio pranešimas „Apie religines šventes „šventose vietose“, 1962 m., *ibid.*, f. R – 181, ap. 3, b. 64, l. 2.

²⁰⁹ Lietuvos komunistų partijos centro komiteto sekretoriui A. Sniečkui, Lietuvos TSR Ministrų Tarybos pirmininkui M. Šumanskui, Religinių kultų pirmininkui prie TSRS MT A. A. Puzinui Religinių kultų reikalų tarybos prie TSR Ministrų Tarybos įgaliotinio J. Rugienio pranešimas „Apie religinių švenčių tai vadinamų „šventų vietų“ respublikoje pravedimo“, 1961 m. spalio mėn. 20 d., *ibid.*, f. R. - 754, ap. 13, b. 736. l. 117.

²¹⁰ *Ibid.*, 117.

²¹¹ Motuzas A. Veprių Kalvarijos. Istoriniai, etnologiniai ir etnomuzikologiniai aspektai. – Kaunas: VDU leidykla, 2006. – p. 105.

²¹² Lietuvos komunistų partijos centro komiteto sekretoriui A. Sniečkui, Lietuvos TSR Ministrų Tarybos pirmininkui M. Šumanskui, Religinių kultų pirmininkui prie TSRS MT A. A. Puzinui Religinių kultų reikalų tarybos prie TSR Ministrų Tarybos įgaliotinio J. Rugienio pranešimas „Apie religinių švenčių tai vadinamų „šventų vietų“ respublikoje pravedimo už 1960 m.“, LCVA, f. R – 754, ap. 13, b. 698, l. 4-5.

²¹³ Sabaliauskas A, diak., MGR. Žemaičių Kalvarijos kalnų ir – p. 444.

vieni patys nemokėtų eiti Kryžiaus kelių. Iki 1962 m. buvo griežtai uždrausta ši maldininkų grupių vadovų praktika. Antruosius siekta išvežti į invalidų namus arba liepti eiti dirbti, nes šie žmonės skatina tikinčiųjų gailingumą²¹⁴. Atsakingais buvo paskirti klebonai, kurie turėjo prižiūrėti, kad bažnyčių šventoriuose nebūtų elgetų. Pastaruoju atveju buvo pasikėsinta į nuo seno šventose vietose egzistuojančią „elgetų kultūrą“. Tačiau ją sunaikinti pasirodė gan sunkoka. Pavyzdžiui, dar 1962 m. įgalotinio J. Rugienio rašte buvo pažymima, kad Žemaičių Kalvarijoje ubagų buvę labai daug palyginus su kitomis vietomis (apie 50 žm.)²¹⁵. Tuo tarpu sovietinė valdžia tariamai susirūpino ir šventų vietų antisanitarinėmis sąlygomis. Vilniaus Kalvarijos bažnyčios vadovams netgi buvo įsakyta neleisti didelio tikinčiųjų susibūrimo šioje šventoje vietoje. Mat „per taip vadinamąsias Kalvarijas tikintieji eina keliais, kiti fanatikai plauna žaizdas, o kiti geria šį vandenį, kas sukelia galimybę susirgti infekcinėmis ligomis.[...]“²¹⁶.

Sovietinė ateistinė politika negalėjo apsieiti ir be antireliginės literatūros, kuri turėjo tapti priešprieša šventiems paveiksliukams, leidiniams, skirtiems garsinti Kryžiaus kelio praktiką. Masiniu tiražu buvo leidžiamos brošiūros: „Vilniaus Kalvarija“, „Šiluva“, „Žemaičių Kalvarija“, „Dvidešimto amžiaus inkvizitoriai“, Archyviniai duomenys apie buržuazinių nacionalistų veiklą“, „Po kryžiaus apsauga“ ir t.t. Lietuvius pasiekė ir LSSR grožinės literatūros leidyklos dviem leidimais išleista I. Ragauskos knyga „Itte misa est“²¹⁷. 1961 m. buvo išleista knyga „Naujo gyvenimo tradicijos“, kurioje apibendrinta komjaunuoliškų vestuvių, festivalių, derliaus švenčių patirtis²¹⁸. Spaudoje pasirodydavo straipsnių, smerkiančių „antiliaudinę antimoralinę menininkų veiklą, kurių šaltinis – šventos vietos“²¹⁹.

Siekiant priversti tikinčiuosius, lankančius šventas vietas, paklusti sovietinės valdžios nurodymams, taikytos baudos. Pavyzdžiui, remiantis 1966 m. gegužės mėn. 12 d. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo išleistu įsaku, eitynių organizatoriai buvo baudžiami iki 50 rublių. Įgalotiniui P. Anilioniui teko konstatuoti, kad šią direktyvą ne visada naudojosi vietinė valdžia. Dėl to buvo užtęsiamas dokumentų apiforminimas, neišieškamos baudos ir pan.²²⁰. Be viso to, vietiniai valdžios organai buvo kaltinami per mažu dėmesiu ateistinei veiklai bei religinių kultų įstatymų pažeidimams. Ryškėjo pastarųjų neproduktyvus darbas, kuris kėlė sovietinės vadovybės nepasitenkinimą. Dar 8 deš.

²¹⁴ Lietuvos komunistų partijos centro komiteto sekretoriui A. Sniečkui, Lietuvos TSR Ministrų Tarybos pirmininkui M. Šumanskui, Religinių kultų pirmininkui prie TSRS MT A. A. Puzinui Religinių kultų reikalų tarybos prie TSR Ministrų Tarybos įgalotinio J. Rugienio pranešimas „Apie religinių švenčių tai vadinamą „šventų vietų“ respublikoje pravedimo už 1960 m.“, LCVA, f. R – 754, ap. 13, b. 698, l. 9.

²¹⁵ CK KP Lietuvos sekretoriui A. Barkauskui ir MT pirmininko pavaduotojai LTSR L. Deržinskaitei ir Religinių kultų pirmininkui prie TSRS MT A. A. Puzinui Religinių kultų reikalų tarybos prie TSR Ministrų Tarybos įgalotinio J. Rugienio pranešimas Nr. 1125C „Apie visuotinus atlaides Žemaičių Kalvarijoje“, 1962 m. liepos mėn. 13 d., ibid., b. 805, l. 67.

²¹⁶ Ibid., l. 87.

²¹⁷ Lietuvos komunistų partijos centro komiteto sekretoriui A. Sniečkui, Lietuvos TSR Ministrų Tarybos pirmininkui M. Šumanskui, Religinių kultų pirmininkui prie TSRS MT A. A. Puzinui Religinių kultų reikalų tarybos prie TSR Ministrų Tarybos įgalotinio J. Rugienio pranešimas „Apie religinių švenčių tai vadinamą „šventų vietų“ respublikoje pravedimo“, 1961 m. spalio mėn. 20 d., LCVA, f. R. - 754, ap. 13, b. 736. l. 115.

²¹⁸ Lietuvos TSR Ministrų Tarybos reikalų valdybos 1962 m. pažyma „Antireliginio darbo klausimams“, ibid., b. 806, l. 4.

²¹⁹ CK KP Lietuvos sekretoriui A. Barkauskui ir MT pirmininko pavaduotojai LTSR L. Deržinskaitei ir Religinių kultų pirmininkui prie TSRS MT A. A. Puzinui Religinių kultų reikalų tarybos prie TSR Ministrų Tarybos įgalotinio J. Rugienio pranešimas Nr. 1125C „Apie visuotinus atlaides Žemaičių Kalvarijoje“, 1962 m. liepos mėn. 13 d., ibid., b. 805, l. 113.

²²⁰ Lietuvos KP CK sekretoriui L. Šepečiui, Lietuvos TSR Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojui A. Česnavičiui Religinių reikalų tarybos prie TSR Ministrų Tarybos įgalotinio P. Anilionio pranešimas, 1978 m. lapkričio mėn. 10 d., ibid., b. 1307, l. 77.

pasirodė įsakymai stiprinti religinio gyvenimo kontrolę. Pavyzdžiui, ne tik uždrausta religines procesijas, religines apeigas ir ceremonijas atlikti lauke, tačiau suvaržytos tikinčiųjų laisvės tai atlikti ir namuose. Tam buvo būtina kiekvieną kartą gauti specialų miesto ar rajono Liaudies deputatų Tarybos vykdomojo komiteto leidimą²²¹. Tuo pačiu metu liepta dar aktyviau vykdyti kultūrinę veiklą, kad kuo daugiau žmonių užsiimtų meno saviveiklos kolektyvuose, lankytųsi kultūrinėse įstaigose ir renginiuose. Būtent ten jie galėtų „panaudoti naujas turiningas darbo ir buitines tradicijas“²²².

8 deš. pr. prasidėjo taiki kova prieš sovietinės valdžios ribojimus: imta leisti Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika, įsteigta pagrindinė kunigų seminarija, susidegino R. Kalanta. Pastarojo „auka suteikė didžiulį postūmį susidaryti pasyviajai opozicijai šalyje“²²³. LKB kronika buvo vienintelis balsas, kuris paskelbė pasauliui, jog tikintieji čia nuolatos persekiojami bei varžomos jų teisės. 1978 m. Lietuvoje įsikūrė viešai veikianti institucija – Tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komitetas (TTGKK), kuris siekė atkreipti sovietinės valdžios dėmesį į diskriminuojamos LKB ir jos tikinčiųjų padėtį, aiškinti tikintiesiems ir kunigams jų teises, prižiūrėti, kad tarybiniai įstatymai, liečiantys Bažnyčios ir tikinčiųjų reikalus neprieštarautų tarptautiniams TSRS susitarimams²²⁴ ir t.t. Ši institucija aktyviai įsitraukė į kovą prieš sovietinės valdžios įvestas baudas, antikonstitucinius ir prieštaraujančius tarptautiniams TSRS nutarimus „religinių susivienijimų nuostatus“²²⁵, kurie diskriminuoja Lietuvos tikinčiuosius ir kunigus, nepaliekant jiems beveik jokių teisių ir laisvių. Beje, panaikinus šį dokumentą, būtų leista atlikti religines apeigas lauke. Taigi tikintieji galėtų vėl lankyti šventas vietas.

Blogėjant sovietinio režimo pozicijoms, į viešumą iškilus jos vykdomos antireliginės politikos faktams, vis labiau buvo mėginama „gerinti“ savo įvaizdį prieš Vakarus, tačiau tuo pačiu stengtasi ir neatsisakyti antireliginės politikos šalyje. Artėjančios Lietuvos krikšto 600-sios metinės privertė imtis priemonių, mat bijota, kad tikintieji informuos pasaulį apie KB padėtį Lietuvoje. Taigi buvo nutarta pagaminti spalvotą 30 – ties minučių trukmės kino juostą „Katalikų Bažnyčia Lietuvoje“²²⁶, kuri turėjo atskleisti tariamai gerą KB ir tikinčiųjų padėtį šalyje. Tačiau šis, bene paskutinis sovietinės valdžios bandymas „gerinti“ savo įvaizdį, buvo neveiksmingas.

1987 m. liepos mėn. 8 d. būtent Žemaičių Kalvarijoje įvyko Lietuvos Krikšto 600 – asis jubiliejaus minėjimas. Jo metu buvo sakomi pamokslai, apvaikščiotas Kryžiaus kelias, sugiedotas Lietuvos himnas ir

²²¹ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Religinių susivienijimų nuostatai“, 1976 m. liepos mėn. 28 d., *ibid.*, l. 76.

²²² Lietuvos TSR Ministrų Tarybos nutarimas „Dėl religinių kultūrų įstatymų ir religinių susivienijimų nuostatų laikymosi kontrolės“, 1978 m. rugpjūčio mėn. 4 d., *ibid.*, b. 1335, l. 162.

²²³ Jakubčionis A. Bažnyčios pasipriešinimas 1970-1980 m. // *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. – Vilnius, 1998. – T. 12. – 155.

²²⁴ Spengla V. Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika. – LKB TTKK leidykla, 1997. – T. 11. – p. 85-86.

²²⁵ *„Religinių susivienijimų nuostatai“ buvo patvirtinti 1976 m. liepos mėn. 28 d. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo.

²²⁶ Joje turėjo būti parodyti maldos namai, religiniai centrai – arkivyskupijos bei vyskupijos, religinių apeigų atlikimas maldos namuose, be to, nuspręsta parodyti kai kurias religines šventes „vienoje taip vadinamoje „šventose vietose“ – Šiluvoje, Žemaičių Kalvarijoje - Varduvoje ar Aušros Vartuose, motyvuojant, kad šios vietos gerai žinomos užsienyje“. Žr.: LKP Centro Komitetui, LTSR Ministrų Tarybai Religinių Kultūrų Reikalų Tarybos prie TSRS Ministrų Tarybos įgaliotinio P. Anilionis laiškas „Dėl kontropogandinių priemonių ryšium su lietuvių krikšto 600 – jų metinių sukaktimi“, 1983 m. gruodžio mėn. 2 d., LCVA, f. R. - 754, ap. 13, b. 1460, l. 23-24.

pan. Dar prieš ši jubiliejų Telšių vyskupo A. Vaičiaus dėka, buvo išsiųstas popiežiui Jonui Pauliui II prašymas, suteikti Žemaičių Kalvarijos bažnyčiai Mažosios bazilikos titulą. Prašymas buvo patenkintas: šis titulas suteiktas 1988 m. Tie metai, popiežiaus Jono Pauliaus II paskelbti Švč. M. Marijos metais, ypatingai įsimintini buvo Žemaičių Kalvarijai²²⁷.

Sovietinės valdžios vykdomą liaudiškosios tradicijos naikinimo politiką galima drąsiai vadinti religiniu-kultūriniu genocidu, kurį teko iškęsti tikintiesiems. Tai pasikėsinimas į daugelį amžių gyvavusią praktiką bei jos vertybes. Galima teigti, kad antireliginė sovietinės valdžios politika pagimdė vidinio-slaptą tikėjimo tendenciją t. y. „interiorizaciją“²²⁸, kuri daliai tikinčiųjų tapo vieninteliu tikėjimo propagavimo ir išsaugojimo šaltiniu. Tačiau nuo 7-ojo deš. pab. dauguma lietuvių pakilo į viešą kovą prieš didžiausią savo priešą – sovietinę valdžią – siekdami atgauti tikėjimo laisves ir teises. Pasak A. Streikaus, dideli žmonių sambūriai buvo labai patogi galimybė rinkti parašus po peticijomis, kuriomis buvo mėginta priverti sovietinę valdžią gerbti tikinčiųjų teises. Atlaidai Žemaičių Kalvarijoje ir Šiluvoje „iš dalies tapo protesto prieš religinio gyvenimo suvaržymus ar netgi tautinio protesto išraiškos forma“²²⁹, kuri padėjo atsispirti sovietinio režimo primestai „naujai kultūrai“ ir išsaugoti nuo seno protėvių puoselėtos vertybės. Tačiau tuo laikotarpiu Lietuvos Kalvarijų Kryžiaus kelių praktika labiausiai ir nukentėjo. Pavyzdžiui, po II Pasaulinio karo buvo sunaikinta Vilniaus Kalvarijos liaudiškojo pamaldumo praktika: nebeliko vadinamųjų pridėtinių stočių bei 12 – kos stočių Marijos takelių.

Sovietinis metas buvo padaryta daug nuostolių LKB tradicijoms bei materialiajam turtui. Taigi, atkūrus nepriklausomybę, laukė sunkus religinio gyvenimo prikėlimo, tikinčiųjų dvasinio jausmo stiprinimo bei maldos namų atgaivinimo kelias.

²²⁷ Sabaliauskas A. Žemaičių Kalvarijos kalnų ir – p. 447.

²²⁸ Virbalas L., kun., Katalikų dvasinė patirtis okupacijos metais // Bažnyčios žinios. – 1997 04 15. – Nr. 7 (31). – p. 20.

²²⁹ Streikus A. Atlaidai Žemaičių Kalvarijoje ir Šiluvoje..... – p. 342.

4. Žemaičių ir Vilniaus Verkių Kalvarijų atgimimas nepriklausomoje Lietuvoje: tradicijos tąsa ar gaivinimas?

4.1. Katalikų Bažnyčios situacija atgavus nepriklausomybę

Atkūrus nepriklausomybę, tikintieji atgavo religines teises ir laisves, tačiau visose bažnytinio gyvenimo srityse siautėjo suirutė. Nenuostabu, kad iškilo ir maldos namų sugražinimo tikriesiems savininkams klausimas. Bažnyčiai priklausantis turtas imtas gražinti dar 1988 m. pab., o beveik daugiau nei po metų, AT paskelbus įstatymą „Dėl maldos namų ir kitų pastatų gražinimo religinėms bendruomenėms“, buvo pradėtas Restitucijos procesas. Šis klausimas buvo nepaliktas nuošalyje ir atkūrus Nepriklausomybę. 1990 m. birželio mėn. 12 d. Atkuriamasis Seimas priėmė „Katalikų Bažnyčios padėties Lietuvoje Restitucijos aktą“, kuriuo numatė atlyginti sovietiniais metais patirtus nuostolius²³⁰.

Dar prieš karą LKB priklausančio turto susigražinimo procesas nebuvo labai lengvas. Pirma, norint atgauti maldos namus buvo privaloma surinkti dokumentus, kurie teisiškai įrodytų jų nuosavybės teises. Antra, atgavus sakralinius pastatus, reikėjo priversti esančius naudotojus, kuriems sovietiniais metais jie buvo išnuomoti, išsikraustyti, daugelyje maldos namų įrengti butai, administracinės ir kitos paskirties patalpos. Tad naudotojai ne tik priešinosi iškėlimui, bet ir reikalavo sudaryti nuomos sutartis senomis, jau nebeegzistuojančiomis kainomis, buvo vilkinamos priėmimo-perdavimo aktų pasirašymas ir pan.²³¹ Trečia, Bažnyčiai priklausančio turto gražinimo klausimu buvo naudojamosi ir politiniais tikslais. Pavyzdžiui, 1993 m. vasario mėn. Vyriausybės nutarimu, buvo beveik sustabdytas LKB priklausančios nuosavybės gražinimas, o rugsėjo mėnesį atsiimtas nutarimas iš Konstitucinio teismo²³². Ketvirta, atgavus maldos namus, iškilo problema priversti valdžią atkreipti dėmesį į šių pastatų būklę ir skirti lėšų jiems sutvarkyti. Beje, 1995 m. Seimas priėmė dokumentą „Lietuvos Respublikos religinių bendrijų teises į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo tvarkos įstatymą“, kuriame buvo skelbiama, kad pagal galiojusius įstatymus privatizuoti pastatai, jeigu pakeista didesnė dalis pagrindinių pastato konstrukcijų ar jie pritaikyti mokslo, sveikatos apsaugos, kultūros, švietimo arba ryšių įstaigos paskirčiai, tai jie nebuvo gražinami natūra²³³.

Remiantis Restitucijos aktu, susigražinti ir Žemaičių bei Vilniaus Kalvarijų sakraliniai pastatai, nacionalizuoti sovietiniais metais. Nepriklausomybės pradžioje Žemaičių Kalvarijoje pagal šį dokumentą Bažnyčios dispozicijai buvo perduotos Kryžiaus kelio koplyčios, vienuolynas bei jam priklausantys išlikę ūkiniai pastatai. Dar 1989 m. visas šis turtas buvo perėjęs Bažnyčios žinion²³⁴. Vilniaus Kalvarijos padėtis buvo blogesnė. Čia ne tik reikėję atsiimti buvusį dominikonų vienuolyno pastatą, šios šventos vietos teritorijoje stovintį Trinapolio kompleksą, bet ir pasirūpinti Kryžiaus kelio stočių atstatymu.

Atgavus nepriklausomybę labai svarbu tapo sugražinti Helmintologijos instituto naudojamą

²³⁰ Katalikų Bažnyčia Lietuvoje po totalitarizmo: <http://katalikai.lt/kbl/istorija/ir-valstybe.html> [žr. 2008 02 20].

²³¹ Sadauskas R. Šventovių sugražinimas // Katalikų pasaulis. – 1993 01. – Nr. 1 (86). – p. 13.

²³² Iš metų perspektyvos // Katalikų pasaulis. – 1994 11. – Nr. 11 (108). – p. 13.

²³³ Laukaitytė R. Lietuvos vienuolijos. XX a. istorijos bruožai. – Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997. – p. 137.

²³⁴ Žemaičių Kalvarijos kanauninko A. Sabaliausko informacija [2008 04 04].

vienuolyno pastatą Šv. Kryžiaus bažnyčios tikintiesiems. Apie tai svarstyta dar sovietinio režimo paskutiniaisiais metais. Nors LDT Vykdomasis komitetas atidavė vienuolyną Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčios religinei bendruomenei (be jo teritorijoje esančių ūkinių pastatų)²³⁵, tačiau dar 1991 m. kovo mėn. 5 d. buvo konstatuota, kad sprendimas grąžinti yra, tačiau pastatas oficialiai neperduotas²³⁶. Tai liudija, kad senieji savininkai sunkiai susitaikė su mintim, jog reikia perduoti sovietmečiu jiems priklausančius (nuomos pagrindu) pastatus. Juolab kad buvusiam vienuolyne buvo įrengti gyvenamieji butai, helmintologijos institutas bei klebonijos patalpos. Atgavus šį pastatą, jis buvo pritaikytas religinei, visuomeninei bei socialinei paskirčiai. Viena pirmųjų šiame pastate buvo įkurta Aušros vartų Marijos ir šv. Teresėlės bendruomenė²³⁷, kuri veikė iki 1995 m. Dabartiniu metu čia yra įsikūrusi klebonija bei parapijos salės, veikia Carito organizacija. Be to, netoli yra Vilniaus arkivyskupijos laidojimo paslaugų centras bei nepriklausomybės metais pastatyta Kunigų seminarija.

Remiantis Katalikų Bažnyčios padėties Lietuvoje Restitucijos aktu, Vilniaus Trinapolio bažnyčia, vienuolyną bei jo teritorijoje esančius pastatus buvo numatyta grąžinti Vilniaus Arkivyskupijai iki 1992 m. gruodžio mėn. 1 d. ir juos pritaikyti religinei paskirčiai. Todėl buvo liepta iškelti iš sargo namo, esančio vienuolyno teritorijoje, gyvenančią šeimą, jai suteikiant gyvenamąjį plotą kitoje vietoje²³⁸. Po kelių mėnesių iš bažnyčios buvo iškraustytas turistinės bazės sandėlis su visu inventoriumi. Atlaisvinti ir ūkiniai pastatai. Vienuolyne tuo metu buvo gyvenamos, administracinės ir dirbtuvių paskirties patalpos. Šį pastatą buvo planuojama pritaikyti kunigų senelių namams. 1995 m. grąžinta Trinapolio Švč. Trejybės bažnyčia katalikų bendrijai, 1997 m. buvo konsekruota. Restauruotose vienuolyno pastatuose įsikūrė Kristaus Karaliaus seserų kongregacijos noviciatas. Jo iniciatyva, gyvenamasis namas²³⁹, esantis prie įvažiavimo vartų į ansamblio teritoriją ir sandėliai buvo sujungti į vieną tūrį bei pritaikyti šios kongregacijos (jų prašymu) vienuolyno gyvenamojo namo paskirčiai²⁴⁰. Dar 1997 m. Trinapolyje buvo įkurti pirmieji Vilniuje rekolekcijų namai, prižiūrimi Kristaus Karaliaus seserų kongregacijos noviciato. (Šiuo metu yra svarstoma galimybė perduoti rekolekcijų namus svečių namų „Domus Maria“ žinion²⁴¹). Bažnyčioje vyksta pamaldos tik rekolekcijų metu, o kitu laiku – vienuolyno koplyčioje. Trinapolio rekolekcijų namai neprisideda prie Kryžiaus kelio praktikavimo. Dažniausiai Gavėnios metu vykstant rekolekcijoms tikintieji vedini kunigų eina Kryžiaus kelius.

Vilniaus Kalvarijos teritorijoje sovietmečiu pastatytuose pastatuose dabar veikia Pušyno sanatorija bei Gerontologijos centras²⁴², kuriame globojami pasiturintys pensininkai (nemažai jų yra grįžę iš

²³⁵ B. Radavičiūtės raštas Lietuvos Respublikos Prezidentui Jo ekscelencijai A. M. Brazauskui, 1992 m., RIA, f. 2, ap. 414-47.

²³⁶ Verkių buv. Dominikonų vienuolyno ansamblio centrinio pastato Kalvarijų g. 225 perdavimo Verkių Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčios parapijos komitetui posėdžio protokolas, Vilnius, 1991 m. kovo mėn. 5 d., *ibid.*, l. 1.

²³⁷ Lietuvos vienuolynai. Vadovas. – Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1998 m. – p. 332.

²³⁸ Lietuvos Respublikos Vyriausybės potvarkis Nr. 1119, Vilnius, 1992 m. lapkričio mėn. 19 d., RIA, f. 2, ap. 242-69.

²³⁹ Kristaus Karaliaus seserų kongregacijos noviciatui šis namas buvo perduotas 1998 m. liepos mėn. 15 d. Žr. Pastato, esančio Vilniuje, Verkių g. 70, paminklosauginės ekspertizės aktas, 1998 m. rugpjūčio mėn. 2 d., *ibid.*, b. 242-91.

²⁴⁰ Ses. Aldonos Dalgėdaitės CR Kristaus Karaliaus Kongregacijos generalinės vyresniosios raštas AB „Paminklų restauravimo institutui“, Vilnius, 1998 m. lapkričio mėn. 3 d., *ibid.*, b. 242-85.

²⁴¹ Trinapolio rekolekcijų namai keičia šeimnininką? – 2007 09 04. – <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/66965> [žr. 2008 04 14].

²⁴² Sovietiniais metais čia buvo Personalinių pensininkų pensionatas.

užsienio).

Kalbant apie dabartinę nagrinėjamų šventų vietų sakralinių ansamblių paskirtį, visi jie pritaikyti daugiau religinei funkcijai. Tiek Žemaičių Kalvarijoje, tiek Vilniaus Kalvarijoje bažnyčios aptarnauja savo parapijiečius bei tikinčiuosius iš visos Lietuvos. Ir toliau funkcionuoja Kryžiaus kelio koplyčios-stotys²⁴³. Jos lankomos ne tik atlaidų, bet ir laisvalaikio metu. Nei viename vienuolyno pastate, išskyrus Trinapolio, nėra įsikūręs joks vienuolių ordinas. Žemaičių Kalvarijos, buvusiam dominikonų, tarpukaryje ir marijonų, vienuolyne yra įsikūrusi klebonija, o nuo 2003 m. rudens čia veikia Telšių vyskupo V. Borisevičiaus kunigų seminarijos filialas – propedeutinis (parengiamasis) kursas²⁴⁴. Šioje šventovėje, kaip ir tarpukario metais, išryškėja ir visuomeninė šio pastato paskirtis. Ateityje planuojama šioje šventoje vietoje įrengti Piligrimystės centrą, kuris „aptarnaus Europos gyventojų, garbinančių Švč. M. Mariją, asociacijos piligrimų maršrutą“²⁴⁵. Toks centras, pagal popiežiaus Jono Pauliaus II programą, numatytas ir Vilniaus Kalvarijoje.

Taigi, atkūrus nepriklausomybę, buvo sugrąžinti Žemaičių ir Vilniaus Kalvarijos, sovietiniais metais nacionalizuoti, sakraliniai pastatai ir jie pritaikyti religinei, visuomeninei bei socialinei paskirčiai (veiklai). Be to, trečiajame tūkstantmetyje itin aktualus tampa šventų vietų pritaikymas viešajai paskirčiai. Tai liudija LKB bei valstybės paruoštos programos, savivaldybių parengtos sakralinio paveldo išsaugojimo koncepcijos ir pan.

4. 2. Katalikų Bažnyčios ir valstybės pozicijos saugant sakralinį paveldą

Pasitraukusi sovietinė valdžia mūsų tautai paliko išniekintas šventas vietas, blogos fizinės būklės bei pakeistos paskirties sakralinius pastatus ir daugybę problemų, susijusių su maldos namų grąžinimu Katalikų Bažnyčiai. Nuo pirmų Nepriklausomybės dienų prasidėjo sunkus bažnytinio paveldo „prikėlimo“ procesas. Į jį įsitraukė kunigai, tikintieji, reorganizuotos (sovietiniais metais veikusios) bei naujai įsteigtos institucijos, atsakingos už kultūros paveldo apsaugą. Intensyviau pradėti kurti saugomos teritorijos (parkai, rezervatai, draustiniai), siekiant pasirūpinti ne tik kultūros, bet ir gamtos paveldu.

Šventų vietų, tarp jų Žemaičių bei Vilniaus Kalvarių, apsaugai dar nepriklausomybės pradžioje daugiausia dėmesio rodė kunigai bei tikintieji (parapijiečiai). Jų dėka buvo pradėtos tvarkyti Kryžiaus kelio koplyčios bei aplinka. Iki dabar atlaidų metu stočių priežiūra ir puošimu Žemaičių Kalvarijoje rūpinasi klebono paskirtos parapijos.²⁴⁶ Tuo tarpu Vilniaus Kalvarijoje – Kalvarijos parapijos tikintieji. Viešąją tvarką atlaidų metu prižiūri ir policija.

Sistemingesnė šių šventų vietų apsauga siejama su saugomų teritorijų paskelbimu. Žemaičių Kalvarijos sakraliniam kompleksui taikoma dviguba apsauga: miestelis yra Žemaitijos nacionaliniame

²⁴³ Visos Vilniaus Kalvarijos Kryžiaus kelio stotys baigtos atstatyti tik 2002 m.

²⁴⁴ Sabaliauskas A. Žemaičių Kalvarijos kalnų ir Švč. M. Marijos Apsilankymo atlaidų istorinė ir dvasinė raida // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. – Vilnius, 2004. – T. 25. – p. 429.

²⁴⁵ Ten pat, p. 430.

²⁴⁶ Balkutė R. Žemaičių Kalvarijos atlaidai // Liaudies kultūra. – 2002. – Nr. 4. – p. 36.

parke (toliau – ŽNP) ir priklauso Kalvarijų urbanistiniam draustiniui. Pastarojo tikslas yra išsaugoti miestelio planinę ir erdvinę struktūrą, unikalius sakralinės architektūros paminklus bei archeologines ir memorialines vertybes, reguliuoti statybas bei rekreacinį naudojimą²⁴⁷. Dviguba Žemaičių Kalvarijos apsauga sąlygoja ir didesnę dėmesį jame esančiam Kryžiaus kelio kompleksui. Pačiam miesteliui, t.y. jos centrinei daliai, turinčiai ypatingą kraštovaizdinę vertę, leidžiami konservacinio prioriteto atnaujinimo (renovacijos) apsaugos ir tvarkymo darbai. Tuo tarpu jos architektūriniam kompleksams – konservacinio prioriteto atkuriamojo (regeneracinio) tvarkymo darbai (Žemaičių Kalvarijos bažnyčios – kapinių zona). Pirmuoju atveju, svarbu išvengti imitacijų, antruoju – kopijų ir autento²⁴⁸. Apsauga taikoma ir Žemaičių Kalvarijos periferinei daliai: siekiant apsaugoti vizualinį vaizdą.

Dviguba apsauga galioja ir Vilniaus Kalvarijai. Ši šventa vieta patenka į Verkių regioninio parko²⁴⁹ teritoriją, kurioje yra įkurtas ir Kalvarijų memorialinis draustinis. Pastarasis yra tiesiogiai susijęs su Vilniaus Kalvarijos apsauga: saugomas Kryžiaus kelio kompleksas bei Vilniaus Kalvarijos teritorijoje esantis Trinapolio ansamblis. Siekiant išlaikyti šios šventos vietos unikalumą, dar Nepriklausomybės pradžioje svarbiausia – užkirsti kelią įvairioms statyboms²⁵⁰ pietinėje Verkių regioninio parko dalyje. Tuo tikslu buvo parengtas B. Radavičiūtės Kalvarijų memorialinio draustinio tvarkymo planas²⁵¹, nustatyta konservacinė zona (nuo 1992 m.)²⁵². Šiuo metu, remiantis „Verkių regioninio parko nuostatais“, griežtai yra uždrausta suteikti naujus sklypus namų statybai, o statybos ir rekonstravimo darbai gali būti vykdomi tik turint leidimą²⁵³. Taigi teoriškai Vilniaus Kalvarijoje naujos statybos yra uždraustos, tačiau išimčių neišvengta. Pavyzdžiui, Verkių regioninio parko ir Kalvarijų memorialinio draustinio teritorijoje pagal „Verkių slėnio“ projektą, jau pastatyti prestižiniai 9 mažaaukštės statybos 2-3 aukštų su mansarda namai²⁵⁴.

Didžiulis indėlis vykdant Vilniaus Kalvarijos apsaugą yra Pavilnių ir Verkių regioninių parkų direkcijos veikla (ji įsteigta 1999 m.). Ši kartu su Vilniaus miesto savivaldybe, Kultūros paveldo departamentu bei kitomis už kultūros paveldo apsaugą atsakingomis institucijomis, prižiūri šią šventą vietą. Beje, šiuo metu yra rengiamas pietinės dalies sutvarkymo detalusis planas (autorius Paslauskas).

²⁴⁷ Žemaitijos nacionalinio parko planavimo schema. Parengė Vilniaus universitetas, Lietuvos architektūros ir statybos institutas. – Vilnius, 1996 m. – p. 49. <http://www.zemaitijosnp.lt> [žr. 2007 11 22].

²⁴⁸ Ten pat, p. 104-105.

²⁴⁹ Verkių regioninis parkas 1992 m. įsteigtas siekiant išsaugoti Žaliųjų ežerų gamtinius, Verkių, Kalvarijų, Trinapolio apylinkių kultūrinius kompleksus bei kitas gamtos ir kultūros paveldo vertybes, sudaryti sąlygas rekreacijai, pirmiausia pažintiniam turizmui plėtoti, gamtosaugos idėjoms, materialinės ir dvasinės kultūros palikimui propaguoti.

²⁵⁰ Daugiausia nuostolių padaryta (7-8 deš.) ištiesinus ir praplatinus Kalvarijų gatvę, atidavus 20 ha sklypą sodų bendrijai „Mokslas“ bei pastačius sublokuotus gyvenamuosius namus prie pietinės sodų sklypų ribos. Žr.: Domanskienė S. Sklypo, esančio Senamiesčio, urbanistikos paminklo teritorijoje arba istorijos ir kultūros paminklo apsauginėje zonoje, užstatymo arba sutvarkymo paminklotvarkos sąlygos. Vilnius, 2000 m. rugpjūčio mėn. 16 d., RIA, f. 2, ap. 1556-805, l. 2. Prie šios žalos prisideda sovietiniais metais Vilniaus Kalvarijos teritorijoje iškilę pastatai-naujadarai: Pušyno sanatorijos pastatai, pensionatas ir pan.

²⁵¹ Vilniaus regioniniai parkai. Pavilnių ir Verkių regioninių parkų direkcijos leidinys. – Vilnius: „Lututė“, 2002. – p. 48.

²⁵² Pastato, esančio Vilniuje, Verkių g. 70, paminklosauginės ekspertizės aktas, 1998 m. rugpjūčio mėn. 2 d., RIA, f. 2, ap. 242-91.

²⁵³ Verkių regioninio parko nuostatai, patvirtinti Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. liepos mėn. 19 d. nutarimu Nr. 855.: http://www.pavilniai-verkiai.lt/pagr.php?id=nuostatai_ve [žr. 2007 11 17].

²⁵⁴ Reklaminius pranešimas: http://www.hanner.lt/main.php?lan=LT&id=172&n_id=97 [žr. 2007 11 17].

Numatoma remontuoti Pušyno sanatorijos pastatus²⁵⁵, tvarkomas Gerontologijos centras.

Šių dienų Lietuvoje labai aktualus kultūrinio turizmo (plėtros) klausimas. Jis tampa viena iš pagrindinių priemonių, kuri padėtų išsaugoti ir atkurti sunykusias kultūrinės vertybes. Remiantis Europos ir pasaulio praktika, nacionalinio kultūros paveldo efektyviausias išsaugojimo ir perdavimo ateinančioms kartoms forma tampa jo panaudojimas ir pritaikymas turizmo reikmėms. Tačiau ir tokia kultūros paveldo išsaugojimo politika gali būti žalinga, jei nebus subalansuoti lankymo srautai, iš kultūrinio turizmo gautas pelnas (jo dalis) nebus skirtas kultūros paveldo išsaugojimui ir jo propagavimui, turistų elgesys nebus grindžiamas pagarba ir pan.²⁵⁶. Religinis turizmas darosi vis populiariesnis, kuris, be abejo, kartais persipina, ar net papildo kultūrinį turizmą. Šventos vietos, įvairūs sakraliniai maldos namai ar jų kompleksai – tai traukos centrai, kurie skatina dvejojo pobūdžio turizmą: lankymą lemia tiek religiniai, tiek kultūriniai motyvai. Tuo tikslu organizuojami įvairūs maršrutai, rengiami plėtros projektai, leidžiama informacinė literatūra ir pan. Vienas iš pavyzdžių yra Žemaičių Kalvarijos miestelis, garsėjantis Dievo Motinos su Kūdikiu paveikslu bei Kryžiaus keliu. Jis pritraukia daugiausia lankytojų Plungės rajone religinių švenčių metu, todėl čia numatoma vystyti religinį turizmą. 2009 – 2013 m. laikotarpyje ketinama įgyvendinti šios gyvenvietės rekreacinių erdvių formavimą bei esamų erdvių priežiūrą, religinių paveldo objektų renovavimą, restauravimą ir pritaikymą lankytojų apkrovos didėjimui²⁵⁷. Iškelta idėja stiprinti Žemaičių Kalvarijos, kaip religinio turizmo traukos centro, įvaizdį. Ši šventa vieta susieta ir su kultūriniais lankytojų interesais: per šio miestelio arealą (kaip ir per Platelių bei Gegrėnų arealus) praeina rekomenduojamas nacionalinis (reprezentacinis) maršrutas „Lietuvos istorijos ir kultūros vėrinys“²⁵⁸. Aktualus tampa tiek kultūrinis, tiek religinis turizmas.

Sakralinio kultūros paveldo išsaugojimu rūpinasi ir Katalikų Bažnyčia. Tai liudija 2000 m. gegužės 5 d. sudaryta „Šventojo sosto ir Lietuvos Respublikos sutartis dėl bendradarbiavimo švietimo ir kultūros srityje“²⁵⁹. Joje deklaruojamas abiejų pusių pasižadėjimas sujungti jėgas, išsaugant svarbią nacionalinio paveldo dalį – kultūrinį ir istorinį KB palikimą. Be to, šiuo metu jau galioja Lietuvos Vyskupų Konferencijos iniciatyva parengtas, visą valstybę apimantis projektas – „Jono Pauliaus II piligrimų kelias“, kurio tikslas – sujungti į vieną kelią svarbiausius Lietuvos sakralinius objektus ir juos pritaikyti piligrimų ir turizmo reikmėms. Netgi siūloma šį kelią paskelbti nacionaline trasa bei jam suteikti nacionalinės svarbos statusą²⁶⁰. Į šį projektą, patvirtintą 2007 m. rugpjūčio 8 d., yra įtraukti sakraliniai

²⁵⁵ Vilniaus Verkių ir Pavilnių regioninio parko direkcijos kultūrologės N. Balčiūnienės informacija [2008 04 11].

²⁵⁶ Valstybinės paminklosaugos komisijos sprendimas „Dėl kultūrinio turizmo plėtros programos įgyvendinimo“, Vilnius, 2003 m. spalio mėn. 8 d. http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=882&p_d=28237&p_k=1 [žr. 2007 11 11 17].

²⁵⁷ Valstybinio turizmo departamento prie LR Ūkio ministerijos ataskaita „Turizmo plėtra Plungės rajone. Galimybių studija“, 2005 m lapkričio mėn. 10 d., p. 94. <http://www.plunge.lt> [žr. 2007 11 22].

²⁵⁸ Burinskienė M. Plungės rajono savivaldybės bendrasis planas. Sprendinių konkretizavimas. – Plungė, 2007 m. – p. 18 . : [http://www.plunge.lt/EasyAdmin/sys/files/Plunges_rajono%20sprendiniai%20\(1\).pdf](http://www.plunge.lt/EasyAdmin/sys/files/Plunges_rajono%20sprendiniai%20(1).pdf) [žr. 2007 11 22].

²⁵⁹ Pagal šią sutartį yra sudaryta Dvišalė (Bažnyčios ir valstybės) komisija, kuri rūpinasi šio dokumento įgyvendinimo nuostatomis: rengia kilnojamųjų ir nekilnojamųjų kultūros vertybių sąrašus, siekiant gauti valstybės finansavimą jų tvarkybai, tikslina šį sąrašą ir pan. Žr.: Šventojo Sosto ir Lietuvos Respublikos sutartis dėl bendradarbiavimo švietimo ir kultūros srityje // Bažnyčios žinios. – 2000 09 27. – Nr. 18 (114). – p. 11.

²⁶⁰ Lietuvoje patvirtintas piligrimų kelias. 2007 m. rugpjūčio mėn. 12 d.: <http://www.piligrimai.lt/?Naujienos:Naujienos> [žr. 2007 11 17].

objektai (14) (tarp jų yra ir pirmosios dvi Lietuvos Kalvarijos – Žemaičių ir Vilniaus Verkių Kalvarijos), kuriuos aplankė Popiežius Jonas Paulius II per savo vizitą Lietuvoje 1993 metais rugsėjo 4-8 d., tai pat – ir kiti su šiuo dvasininku susiję objektai²⁶¹ (Priedas 1.). Juos sutvarkius ketinama reprezentuoti Lietuvos respublikos ir pasaulio tikintiesiems bei turistams. Šiuo metu yra patvirtinta „Jono Pauliaus II piligrimų kelio“ 2007 – 2013 m. programa (viso projekto pabaiga numatyta 2021 m.). Trimis etapais numatyta pagerinti šių sakralinių objektų (jų kompleksų) bei jų teritorijos būklę. Nuspręsta įrengti viešąją infrastruktūrą bei įgyvendinti informacijos priemones (Jono Pauliaus II piligrimų kelio interneto svetainė, logotipas, lankstinukai, vadovai, videofilmas, pašto ženklai, proginė moneta ir pan.). Įgyvendinus projektą, numatyta, kad ne tik bus sutvarkyti šie sakraliniai objektai, bet ir padaugės užsienio turistų ir piligrimų bei pagerės Lietuvos valstybės, kaip katalikiškos šalies, įvaizdis.

Nagrinėjamosiose Kalvarijose pagal „Jono Pauliaus II piligrimų kelias“ (2007 – 2013 m.) programą, numatyta sutvarkyti šių šventų vietų sakralinius pastatus bei jų aplinką. Pirmuoju etapu (2007-2008 m.) Vilniaus Kalvarijoje nuspręsta tik suprojektuoti ir pastatyti viešuosius tualetus. Šiems darbams nėra skirta dar pinigų, šis klausimas lieka tik kalbų lygmenyje²⁶². Tuo tarpu Žemaičių Kalvarijoje numatyta daugiau darbų: parengti teritorijų planavimo dokumentus bei Žemaičių Kalvarijos bazilikos automobilių stovėjimo aikštelių, viešųjų tualetų statybos įrengimo ir šventoriaus bei bazilikos sutvarkymo projektus. Pastarojoje ir atlikti tvarkybos darbus.²⁶³ Jau yra parengtas bazilikos projektas.

Antruoju etapu (2009 - 2011 m) numatyta pagal pirmuoju etapu parengtus projektus, atlikti minėtų objektų sutvarkymo darbus, taip pat paruošti projektą, skirtą teritorijos prie Kryžiaus kelio koplyčių – stočių pritaikymui piligrimų ir turizmo reikmėms. Per šį etapą numatyta parengti ir Žemaičių Kalvarijos bazilikos vargonų restauravimo projektą ir atlikti darbus. Tuo tarpu Vilniaus Kalvarijoje, pagal Jono Pauliaus II piligrimų kelio programą, nuspręsta įrengti dvi automobilių stovėjimo aikšteles bei suremontuoti gatvės atkarpą, jungiančią Kalvarijų ir Ateities gatvių sankryžą su automobilių stovėjimo aikštele prie XXVIII stoties. Be to, numatyti Kryžiaus kelio apšvietimo įrengimo, Kryžiaus kelio remonto ir apsaugos priemonių projektai, o darbai turi būti atlikti tais pačiais metais²⁶⁴.

Trečiuoju etapu (2012 - 2013 m.) projekte nurodyti tik darbai, kurie turi būti atlikti Vilniaus Kalvarijoje. Čia numatytas piligrimų informacijos centro įrengimas, Kryžiaus kelio želdinių formavimo darbai, aukštos įtampos elektros linijos, kertančios draustinio pietinę dalį, iškėlimas bei buvusio miško atkūrimas. Be to, nuspręsta paruošti teritorijos prie Šv. Kryžiaus Atradimo (Kalvarijų) bažnyčios pritaikymo piligrimų ir turizmo reikmėms bei teritorijos prie Kryžiaus kelio sutvarkymo projektus bei

²⁶¹ LRV nutarimas Nr. 842 “Dėl Jono Pauliaus II piligrimų kelio kūrimo ir jo objektų pritaikymo piligrimų ir turizmo reikmėms 2007-2013 m. programos patvirtinimo”. Vilnius, 2007 m. rugpjūčio mėn. 8 d. (informacija iš Vilniaus arkivyskupijos – 2007 m. gruodžio mėn. 10 d.).

²⁶² Vilniaus Verkių ir Pavilnių regioninio parko direkcijos kultūrologės N. Balčiūnienės informacija. 2008 m. balandžio mėn. 11 d.

²⁶³ Jono Pauliaus II piligrimų kelio kūrimo ir jo objektų pritaikymo piligrimų ir turizmo reikmėms 2007-2013 m. programos įgyvendinimo pirmojo etapo (2007- 2008 m.) priemonės. (informacija iš Vilniaus arkivyskupijos – 2007 m. gruodžio mėn. 10 d.).

²⁶⁴ Jono Pauliaus II piligrimų kelio kūrimo ir jo objektų pritaikymo piligrimų ir turizmo reikmėms 2007-2013 m. programos įgyvendinimo antrojo etapo (2009 - 2011 m.) priemonės. (informacija iš Vilniaus arkivyskupijos – 2007 m. gruodžio mėn. 10 d.).

atlikti darbus²⁶⁵. Apie šios elektros linijos iškėlimą kalbėta dar 1991 m. kuomet buvo ruošiami Verkių kultūros istorijos draustinio projektiniai pasiūlymai²⁶⁶. Taigi turėjo praeiti daugiau nei dešimt metų, kad vėl būtų prisiminta ši problema, kuri bus išspręsta tik po 4 – 5 -ių metų, per trečią Jono Pauliaus II piligrimų kelio programos dalį.

Į Jono Pauliaus II piligrimų kelio programos kūrimą įtrauktos įvairios valdžios institucijos, kurios atsakingos už tam tikrus darbus bei jų atlikimą. Žemaičių ir Vilniaus Kalvarijų atžvilgiu, tokią funkciją atlieka Plungės rajono savivaldybė, Telšių vyskupijos kurija, Vilniaus miesto savivaldybė ir Vilniaus arkivyskupijos kurija bei Kultūros paveldo departamentas.

Atkūrus nepriklausomybę vieni iš pirmųjų Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio komplekso paveldotvarkos darbų vykdyti 1996 m.²⁶⁷. Daugiau jų atlikta trečiame tūkstantyje. 2004 m. buvo atlikti 20-ies koplyčių fasadų ir interjerų polichromijos tyrimai ir paruoštas spalvinio sprendimo projektas bei parengta tvarkymo darbų programa. Tyrimų metu nustatyta bloga stočių būklė²⁶⁸. Tais pačiais 2004 m. avarijos grėsmės pašalinimo darbai atlikti Šv. Jono kalne esančiai koplyčiai „Jėzus meldžiasi Alyvų sode“ bei paveiklo „Šv. Marija su kūdikiu“ ir aptaisų tyrimai, konservavimo bei restauravimo darbai²⁶⁹. Iki 2005 m. buvo restauruotos 7 Kryžiaus kelio koplyčios (iš 20-ies) ir koplytstulpis, o likusios – 2005 - 2006 m.²⁷⁰. 2006 m. buvo atlikta Kryžiaus kalno koplyčios (XVIII stoties) avarijos grėsmės pašalinimo darbai²⁷¹. III ir XVIII koplyčioms buvo įrengti žaibolaidžiai²⁷². Visi darbai buvo atlikti už KPD, privačių verslininkų bei iš Žemaičių Kalvarijos parapijos tikinčiųjų surinktas lėšas.

Daug dedama vilčių į „Jono Pauliaus II piligrimų kelio“ projektą. Vienas iš pirmųjų darbų, atliktų Žemaičių Kalvarijoje – tai miestelio pastatų paženklinimas atminimo lentomis²⁷³. Siekiant išsaugoti Žemaičių Kalvarijos kultūros paveldą, labai aktyviai reiškiasi parapijos tikintieji, juos remia seniūnija, „Gardų“ bendruomenė, Plungės rajono savivaldybė. Neabejinga šiam klausimui lieka ir Telšių vyskupijos

²⁶⁵ Jono Pauliaus II piligrimų kelio kūrimo ir jo objektų pritaikymo piligrimų ir turizmo reikmėms 2007-2013 m. programos įgyvendinimo trečiojo etapo (2012 - 2013 m.) priemonės. (informacija iš Vilniaus arkivyskupijos – 2007 m. gruodžio mėn. 10 d.).

²⁶⁶ Domanskienė S., Deveikis S. Verkių kultūros istorijos draustinio nuostatai. Vilnius, 1991 m. birželio mėn., VAA, f. 2, ap. 124-213, l. 2.

²⁶⁷ Žemaičių Kalvarija, buvęs dominikonų (vėliau – marijonų) vienuolynas ir Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčia: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/V8-46/Zkalvarija.htm> [žr. 2007 11 10].

²⁶⁸ Valainienė R., Meškauskienė A. Žemaičių Kalvarijos statinių ansamblio, 20-ies ansamblio pastatų fasadų ir interjerų polichromijos tyrimai, spalvinio sprendimo projektas bei tvarkymo darbų programa. Vilnius, 2004 m., LPA, f. 1, ap. 4, b. 1417, l. 4.

²⁶⁹ Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos veiklos ataskaita už 2005 m. Vilnius.: http://www2.lrs.lt/kt_inst/pamink/dokumentai/04_03_04/departam_atask.htm. [žr. 2007 11 17].

²⁷⁰ Meškauskienė A., Valainienė R. KVAD informacinis pranešimas žiniasklaidai “Restauruotos Žemaičių Kalvarijos koplyčios”, Vilnius, 2005 m. sausio mėn. 27 d.: <http://www.heritage.lt/ziniasklaida/ps05/ps005.htm> [žr. 2008 04 14].

²⁷¹ Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutarties dėl bendradarbiavimo švietimo ir kultūros srityje (paveldotvarka) 2006 m. įgyvendinimo programai skirtų ir panaudotų asignavimų ataskaita (Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos ataskaita): http://www2.lrs.lt/kt_inst/pamink/dokumentai/atask/pr_3.htm [žr. 2007 11 17].

²⁷² Tumpienė R. Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio koplyčios (XVIII) grėsmės pašalinimo techninis projektas. Kaunas, 2005 m., LPA, f. 1, ap. 4, b. 1417, l. 29; Meškauskienė A. Žemaičių Kalvarijos koplyčios Šv. Jono kalne „Jėzus meldžiasi Alyvų sode“ avarijos grėsmės pašalinimo defektinių darbų programa. Vilnius, 2004 m., LPA, f. 1, ap. 4, b. 1418, l. 2.

²⁷³ Atminimo lentomis paženklininti senosios dominikonų mokyklos bei „Saulės“ draugijos lietuviškos pradžios mokyklos pastatai, daraktorės-knygnešės E. Pocaitės ir kazimieriečių vienuolijos namai. Žr. Miskūnas E. Žemaičių Kalvarija piligrimų akiratyje. : http://www.laikrastisplunge.lt/archyvas/p20070703/sventor/svent_te3.htm [žr. 2007 04 14].

kurią. Žemaitijos nacionalinio parko direkcija taip pat įneša nemažą indelį, saugant ir populiarinant šį religinį centrą. Beje, Žemaičių Kalvarijos sakralinis kompleksas, kaip vietinės reikšmės urbanistikos paminklas, į registrą įrašytas 2003 m. gruodžio mėn.²⁷⁴, o nuo 2008 m. vasario mėn. 13 d. jis pripažintas kultūros paminklu²⁷⁵. Šio statuso suteikimas reiškia, jog šiai šventovei taikomi aukščiausi paveldosaugos reikalavimai.

Tuo tarpu vieni pirmųjų paveldotvarkos darbų, kurie pradėti vykdyti Vilniaus Kalvarijoje buvo Trinapolio ansamblio bei jo teritorijos sutvarkymas ir Kryžiaus kelio stočių atstatymas (žiūr. prie stočių atstatymo). Dar 1992 m. liepos mėn. Vilniaus Arkivyskupijos Ekonomo taryba kreipėsi į Paminklų restauravimo ir projektavimo institutą, prašydama parengti Trinapolio vienuolyno restauravimo darbo brėžinius ir ansamblio teritorijos sutvarkymo pasiūlymus²⁷⁶. Visus darbus numatyta pradėti 1993 m. pradžioje. Motyvuojant, kad bažnyčios ir vienuolyno planinė struktūra mažai pakitusi, o šių pastatų sienos ir pamatai nereikalauja kapitalinių tvirtinimo darbų, pirmiausia buvo atlikta šio ansamblio teritorijoje paliekamų pastatų remontas bei sutvarkyta teritorija, ansambliū juosianti tvora²⁷⁷. Šv. Trejybės (Trinapolio) bažnyčioje sutvarkytas tik vidus, perdengtas stogas, pakeisti langai bei durys. Eksterjeras dar iki šių dienų neremontuotas (tai daryta tik sovietmečiu), todėl dabartiniu metu būtų labai rekomenduojama sutvarkyti pastato išorę.

Trečiame tūkstantmetyje Vilniaus miesto tvarkyboje prioritetas teikiamas autentiškumo išsaugojimui bei pritaikymui viešajai paskirčiai ir kultūriniam turizmui²⁷⁸. Todėl ir Vilniaus Kalvarijos komplekso išsaugojimą lemia siekis šią viešąją erdvę panaudoti visuomenės reikmėms. Per 1998 – 2005 m. laikotarpį pagal Senamiesčio atgaivinimo strategijos programas buvo atlikti Vilniaus Kalvarijos statinių tvarkybos darbai²⁷⁹. 2002 m. baigtas Kryžiaus kelio stočių atstatymas. Vilniaus Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčioje atlikta cokolio apsaugos techninių priemonių įrengimas.²⁸⁰ 2004 m. – Vilniaus Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčios priešavariniai stogo darbai²⁸¹. 2007 m. pab. stogas perdengtas tiek bažnyčiai, tiek vienuolynui. Keletą metų anksčiau tvarkytas bažnyčios bei buvusio vienuolyno eksterjeras. Žinoma, stengiamasi prižiūrėti ir šios šventos vietos aplinką. Nuo 2002 m. gruodžio mėn. Vilniaus Kalvarijos Kryžiaus Kelias, Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčia, buvęs dominikonų vienuolynas bei šios šventos vietos teritorijoje esantis Trinapolio ansamblis, kaip istorijos ir architektūros paminklai, įrašyti į registrą²⁸². Vilniaus Kalvarijai, kaip ir Žemaičių Kalvarijai, suteikta juridinė valstybinė apsauga, kuri

²⁷⁴ Kultūros vertybių registras: <http://www.heritage.lt/>

²⁷⁵ Devyniasdešimt kultūros paveldo objektų paskelbti kultūros paminklais.: http://www.lrv.lt/main.php?id=aktualijos_su_video/p.php&n=5855 [žr. 2008 04 14].

²⁷⁶ Vilniaus Arkivyskupijos Ekonomo tarybos raštas Nr. 22 Paminklų restauravimo ir projektavimo institutui, 1992 m. liepos mėn. 27 d., RIA, f. 2, b. 242-69.

²⁷⁷ Vilniaus Arkivyskupijos Ekonomo tarybos raštas Nr. 66 Paminklų restauravimo ir projektavimo institutui, 1992 m. lapkričio mėn. 2 d., ibid.

²⁷⁸ Vilniaus miesto savivaldybės bendrasis planas iki 2015 m.: http://www.vilnius.lt/bplanas/download.php?file_id=66 [žr. 2007 11 17].

²⁷⁹ Ten pat.

²⁸⁰ Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos veiklos ataskaita už 2005 m. Vilnius. http://www2.lrs.lt/kt_inst/pamink/dokumentai/06_03_17/KPD_ataskaita.doc [žr. 2007 11 17].

²⁸¹ Ten pat.

²⁸² Kultūros vertybių registras: <http://www.heritage.lt/> [žr. 2007 11 17].

turėtų garantuoti šių Kryžiaus kelių kompleksų išsaugojimą ateities kartoms.

Taigi labiausiai šiais sakraliniais kompleksais rūpinasi LKB bei įvairios už kultūros ir gamtos paveldo atsakingos institucijos. Daug mažesnis yra valstybės dėmesys. Todėl dažnai neskiriama pakankamai lėšų maldos namų, mažosios architektūros bei juose esančių meno vertybių išsaugojimui. Daugelis numatytų darbų taip ir lieka kalbų lygmenyje. Tačiau yra pagrindo manyti, kad Jono Pauliaus II programos, savivaldybių projektų (ir kitų) dėka bus pagerinta sakralinių objektų fizinė būklė ir prisidės prie šventų vietų pamaldumo praktikų išsaugojimo, katalikiškosios tradicijos puselėjimo.

4. 3. Vilniaus Verkių Kalvarijos Kryžiaus kelio stočių atstatymas

Atkūrus nepriklausomybę vis gajesnė tapo šventų vietų atkūrimo idėja. Labiausiai tuo buvo suinteresuota LKB bei tikintieji. Visi suprato, kad laukia ilgas ir sunkus darbas, reikalaujantis daug pastangų bei lėšų. Tačiau sakralinių pastatų atgaivinimas, o nugriautųjų prikėlimas naujam gyvenimui buvo būtinas, norint paliudyti mūsų tautos religingumą, stiprią dvasinę kultūrą, architektūros bei istorijos svarbą. Labai svarbu buvo atstatyti ir sovietmečiu išgriautas Veprių, Vilniaus Verkių ir Beržoro Kryžiaus kelio koplyčias ir tokiu būdu suteikti tikintiesiems sąlygas visavertiškai praktikuoti Kryžiaus kelių pamaldumo praktiką.

Dar sovietinio režimo pabaigoje buvo nagrinėjamas Vilniaus Kalvarijos Kryžiaus kelio stočių atstatymo klausimas. 1989 m. birželio mėn. 22 d. Vilniaus miesto vykdomojo komiteto, Vilniaus arkivyskupijos, Lietuvos TSR Kultūros ministerijos bei Religinių reikalų tarybos atstovai pasitarime, svarstydami Vilniaus Kalvarijos klausimą, nutarė leisti atstatyti šios šventos vietos stotis. Nuspręsta, jog darbus turi vykdyti religinė bendruomenė savo jėgomis, Vilniaus miesto vykdomajam komitetui padedant statybinėms medžiagomis²⁸³. Tuo pačiu numatyta grąžinti ir buvusį dominikonų vienuolyną, kuriame vis dar karaliavo sovietmečiu įkurtas Helmintologijos institutas, Šv. Kryžiaus bažnyčios parapijai.

Pati atstatymo iniciatyva priklausė nuo Kalvarijų bažnyčios klebono kun. Juliaus Baltušio. Padrąsintas Vilniaus arkivyskupo Julijono Steponavičiaus bei „vienos iš didžiausių koplyčių fundatoriaus prelato Algirdo Kazimiero Gutausko“²⁸⁴, 1990 m. klebonas pradėjo planuoti Kryžiaus kelio koplyčių atstatymą. Į pagalbą buvo pasitelktos valstybinės institucijos. 1990 m. Paminklų restauravimo projektavimo institutas (PRPI) gavo Paminklotvarkos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės užsakymą parengti Vilniaus Kalvarijų atkūrimo ir regeneravimo projektą²⁸⁵, jos autore paskiriant architektę B. Radavičiūtę.

Dar metų pradžioje, kovo mėn. 21 d. buvo duotas LTSR Kultūros ministerijos leidimas PRPI

²⁸³ Pasitarimo, įvykusio pas miesto vykdomojo komiteto pirmininką A. Vileikį, protokolai, Vilnius, 1989 m. birželio mėn. 22 d., RIA, f. 2, b. 414-47, l. 3.

²⁸⁴ Vilniaus Verkių Kalvarijos. – Vilnius, 2004. – p. 21.

²⁸⁵ Paminklų restauravimo projektavimo instituto direktoriui A. Lukšui Paminklotvarkos departamento prie LRV generalinio direktoriaus V. Zubovo raštas „Dėl Vilniaus Verkių Kalvarijų“, Vilnius, 1990 m. lapkričio mėn. 27 d., VAA, f. 1019, ap. 11, b. 6083, l. 3.

atlikti buvusių Vilniaus Kalvarijos koplyčių vietose archeologinius ir architektūrinius tyrimus²⁸⁶, kurių tikslas – atrasti stočių stovėjimo vietas, nustatyti jų planinę struktūrą bei įvertinti pamatų būklę. Už šiuos tyrimus buvo atsakinga B. Radavičiūtė bei archeologas S. Patkauskas. Pastarasis jau anksčiau buvo pradėjęs archeologinius darbus²⁸⁷. Tereikėjo tik tęsti šį tyrimą.

Prie Vilniaus Kalvarijos stočių atstatymo, atliekant priešprojektinius darbus, taip pat prisidėjo istorikė A. Vojevodskaitė bei technikė N. Juodeikienė. Pastaroji perbraižė tušu S. Patkausko atliktus perkasų ir išlikusių mūro apmatavimų brėžinius²⁸⁸. Prie tiriamųjų darbų prisidėjo tikintieji bei pats klebonas kun. J. Baltušis. S. Patkausko archeologinių tyrimų ataskaitoje rašoma: „Žemės kasimo darbai buvo atliekami savaitgaliais ir vakarais po darbo valandų. Tyrimuose dalyvavo Baltupių, Žirmūnų gyventojai, daugiausia Šv. Kryžiaus parapijos tikintieji“²⁸⁹. Net ir specialistams buvo labai naudinga visų žmonių pagalba, siekiant kuo tiksliau lokalizuoti stočių buvimo vietas. Juolab kad po jų išsprogdinimo bei kitų šioje teritorijoje vykdytų darbų, koplyčių ir vartų pėdsakus buvo sunku surasti. Šiuo atžvilgiu labai naudinga S. Patkausko archeologinių tyrimų ataskaita, kurioje detalai pavaizduota, kaip atrodė Vilniaus Kalvarijos stotys atgavus nepriklausomybę.

Net specialistams buvo sunku tiksliai nustatyti stočių buvimo vietas, todėl buvo remiamasi senomis fotografijomis. Pavyzdžiui, buvo nustatyta, kur stovėjo antra koplyčia „Prie Alyvų kalno“, nes per jos buvimo vietą, tiesiant komunikacijų trasas, visos liekanos buvo sunaikintos²⁹⁰. Labiausiai buvo suardyta koplyčia, kurioje yra dvi stotys XIII „Jėzus pirmą kartą pas Pilotą“ ir XXI „Rotušėje“. Ataskaitoje minima, kad šiai dviejų aukštų koplyčiai reikėję nemažai sprogstamosios medžiagos, „kad pamatai taip būtų sutrupinti, „išstumdyti“ iš savo vietos“²⁹¹. Kita problema, su kuria susidurta ieškant Kristaus Kančios vietų – tai pernelyg giliai po žeme „pasislėpę“ koplyčių pamatai. Archeologas S. Patkauskas ataskaitoje apie IV stotį rašo: „Pamatų fragmentai apnešti kalno nuošliaužomis ir užstumti tvarkant kelią. Todėl sugriautos koplyčios ir susprogdintų pamatų likučius atidengėme 1,10 – 1,30 m gylyje nuo šių dienų žemės paviršiaus“²⁹². Absurdišką atvejį iliustruoja tuometinė koplyčios, kurioje yra trys stotys IX - „Jėzus pirmą kartą pas Kajafą“, X - „Jėzus kalėjime“ ir XI - „Jėzus antrą kartą pas Kajafą“, padėtis. Mat ši koplyčia buvo ne tik susprogdinta, bet ir „pusiau užstatyta dviejų aukštų silikatinių plytų pastatu“²⁹³. Jame sovietmečiu buvo įkurtas profilaktoriumas, dabar – „Pušyno kelio“ sanatorija. Dėl šio pastato IX - X – XI koplyčią, norint pilnai atstatyti, reikėjo „patraukti“ toliau nuo „Elfos“ 2 profilaktoriumo sienų. Be abejo, jau šis niuansas liudija, jog atstačius Vilniaus Kalvariją, ji neįgavo autentiško pirmykščio vaizdo.

Lokalizuoti 7 medinių vartų stovėjimo vietas buvo daug sunkiau nei mūrinių koplyčių. Mėginimas

²⁸⁶ Leidimas Paminklų restauravimo projektavimo instituto ir Šv. Kryžiaus Kalvarijų parapijai atlikti archeologinius ir architektūrinius tyrimus, Vilnius, 1990 m. balandžio mėn. 21 d., *ibid.*, l. 5.

²⁸⁷ Patkauskas S. Vilniaus Verkių Kalvarijos archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1992 m., *ibid.*, l. 4.

²⁸⁸ *Ibid.*, l. 6.

²⁸⁹ *Ibid.*, l. 6.

²⁹⁰ *Ibid.*, l. 7.

²⁹¹ *Ibid.*, l. 11.

²⁹² *Ibid.*, l. 8.

²⁹³ *Ibid.*, l. 9.

ieškoti jų pamatų liekanų, baigėsi nesėkmingai. Galima daryti išvadą, kad mediniai vartai galėjo būti ir „išrauti“. Rengiant darbo brėžinius jų atstatymui, buvo naudojama gausia ikonografinė medžiaga²⁹⁴.

Įdomus faktas, kad ieškant Vilniaus Kalvarijos stočių liekanų, be barokinių, čia rastos ir įvairių dydžių plytos, kas liudija, jog koplyčios buvo rekonstruojamos arba remontuojamos. Natūralu, kad plytos galėjo būti panaudotos ir antrą kartą. Pasak archeologo S. Patkausko, jog tokiu būdu „„Geležinių vartų“ pamatuose galėjo atsirasti architektūrinės detalės ir iš Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos“²⁹⁵. Šią mintį palaikė ir architektas S. Lasavickas²⁹⁶.

Tyrimais buvo išaiškintos keturiolikos koplyčių ir vienerių mūrinių vartų buvimo vietos. Įvertinus stočių pamatų stovį, jų įgilinimą, apimtis ir pan. (tuo pačiu atlikta ir fotofiksacija), galima buvo imtis griuvėsių konservavimo – tvirtinimo bei projektavimo darbų.

1991 m. sausio mėn. 2 d. buvo patvirtinta Vilniaus Kalvarijos atkūrimo projektavimo darbų programa, joje taip pat numatytas paminklo ribų nustatymas, paminklo generavimo projekto parengimas, sąmatos apskaičiavimas ir pan.²⁹⁷. Tų pačių metų gegužės mėn. 21 d. buvo nuspręsta pritarti pasiūlymui atkurti Vilniaus Kalvarijos stotis, nes buvo surinkta visa ikonografinė medžiaga bei atlikti tyrimai, kad galima būtų imtis projektavimo darbų. Koplyčių interjero ir dekoru klausimu nutarta „kurti atsižvelgiant į buvusį istorinį vaizdą ir parodant atkūrimo laikotarpį“²⁹⁸. Taip pat numatyta ateityje nugriauti sovietinius pastatus (profilaktoriumo pastatus, pensionatą), esančius Vilniaus Kalvarijos teritorijoje. Paliestas ir opus klausimas dėl lenkų kovotojų palaidojimo vietos sutvarkymo. Pasak kultūrologės N. Balčiūnienės, buvo ketinama iškelti Armijos Krajovos karių kapus, esančius Vilniaus Kalvarijos teritorijoje, į kapines prie bažnyčios, bet susidurta su pasipriešinimu. Lenkai čia net norėjo pastatyti didžiulį obeliską (dabar jau pusė iškelta)²⁹⁹. 1991 m. liepos 18 d. Paminklotvarkos Ekspertų Tarybos posėdyje, svarstant Verkių kultūros istorijos draustinio įteisinimo klausimą, buvo nuspręsta pagalvoti ir apie inžinierinių tinklų iškėlimą, mat jie, ne mažiau negu Kalvarijų koplyčių sunaikinimas, buvo labai nusiaubę teritoriją. Taip pat nutarta atitraukti sodus, kurie yra šalia Vilniaus Kalvarijos koplyčių, mažiausiai 50 metrų³⁰⁰.

Taigi, buvo parengta B. Radavičiūtės projektinė medžiaga Vilniaus Kalvarijos stočių atstatymui. Koplyčių brėžiniai – paruošti remiantis gausia ikonografinė medžiaga bei archeologiniais tyrimais. Pavyzdžiui, turint tokius duomenis buvo paruošti 15 stoties „Pas Erodą“, 5 stoties „Kedrono tiltas ir koplytėlė“, 14-16 stoties „Geležiniai vartai“ ir kitų stočių darbo brėžiniai jų atstatymui. Nesant duomenų apie išlikusius pamatus, remtasi tik ikonografinė medžiaga. Vien tik tokiu principu darbo brėžiniai paruošti mediniams vartams, kurių Kryžiaus kelyje būta net septynetas³⁰¹.

²⁹⁴ B. Radavičiūtė. Vilniaus Verkių Kalvarijos. Darbo dokumentacija mediniams vartams. Vilnius, 1992 m., RIA, f. 2, b. 414-51.

²⁹⁵ Ibid., l. 13-14.

²⁹⁶ Ibid., l. 10.

²⁹⁷ Radavičiūtė B. Vilniaus Verkių Kalvarijų atkūrimo projektavimo darbų programa, Vilnius, 1991 m. sausio mėn. 2 d., RIA, f. 2, ap. 414-48.

²⁹⁸ PRPI MMT tarybos posėdžio protokolas Nr. 89, Vilnius, 1991 m. gegužės mėn. 21 d., ibid., l. 2.

²⁹⁹ Vilniaus Verkių ir Pavilnių regioninio parko direkcijos kultūrologės N. Balčiūnienės informacija [2007 12 11.]

³⁰⁰ Verkių kultūros istorijos draustinio projektiniai pasiūlymai, Vilnius, 1991, PRPI, f. 2, b. 124-213.

³⁰¹ 6 stotis – Pirmieji vandens vartai, 7 stotis – Pirmieji Siono vartai, 12 stotis – Antrieji Siono vartai, 17 stotis – Pirmieji

Šie vartai vieni nuo kitų skyrėsi savo dekoro elementais: vieni turėjo kryžius, kiti kančios - iečių simbolius, dar kitų skyrėsi stogelio lentos drožybės elementais ir pan. Projektinėje medžiagoje buvo siūloma pagaminti tik vienerius vartus, kad juos pastačius būtų patikrinta kaip jie atrodo natūroje, o tik po to gaminti kitus šešerius³⁰².

Dar 1991 m. buvo atlikti Marijos Sopulingosios koplyčios konservavimo darbai. Būtent nuo šios koplyčios, vadinamosios įžangine, pradedamas eiti Kryžiaus kelias. Jos teritorijos sutvarkymui buvo nuspręsta paruošti „generalinį planą, atstatant istorinius takus, išskyrus archeologiškai buvusią kapinaičių teritoriją“, jos sutvarkymui turėjo būti priimtas atitinkamas sprendimas. Pagal projektą, įruošama ir lauko akmenų nuogrinda aplink koplyčią³⁰³. Numatyta atkurti ne tik Kryžiaus kelio stotis, bet ir sutvarkyti jų aplinką. Šia intencija architektė B. Radavičiūtė suprojektavo ir istorinių takų sistemas, nuorodas bei informacinius standus. Ši koplyčia prikelta naujam gyvenimui prel. A. Gutausko fundacijos³⁰⁴ dėka.

Nors projektinė medžiaga buvo paruošta Vilniaus Kalvarijos stočių atstatymui, tačiau nuolatinis lėšų trūkumas vis stabdė atkūrimo darbus. Ir toliau šioje šventoje vietoje važinėjo mašinos, žmonės degino laužus, šiukšlino t.t. (dabar yra įkalti kuoliukai, kad mašinos negalėtų pravažiuoti), o valstybė ir vis neskyrė jokios paramos. Jei ne pasauliečiai, tokie kaip A. Domarkas, prelatas A. Gutauskas³⁰⁵, vadinamieji fundatoriai, ir kiti, kurie be atlygio ir savo lėšomis pastatė Vilniaus Kalvarijoje kai kurias koplyčias, tai šis Kryžiaus kelias ilgai dar būtų atkūrinėjamas. Pavyzdžiui, Kalvarijų klebono J. Baltušio dėka buvo padaryti XII koplyčios pamatai, pastatyti XVII stoties mediniai vartai, pradėta mūryti XV koplyčia³⁰⁶, padėti dešimties koplyčių pamatai bei sukaupia nemažai statybinių medžiagų stočių atkūrimui. Darbus tęsė kunigas R. Varaneckas bei klebonas mons. K. Latoža³⁰⁷. Paskutinės koplyčios buvo atstatytos 2002 m³⁰⁸.

Sugriovus Vilniaus Kalvarijos koplyčias buvo sunaikintas ir jų viduje buvęs menas. Atstačius mažosios architektūros statinius, buvo imtasi ir interjerų tvarkymo. Atkuriant ansamblį nebuvo siekta laikytis vieno stiliaus ar kolorito, „todėl žvelgiant į skulptūrą, freską ar įrėmintą paveikslą, galima atrasti atsargų, o kartais gan drąsų menininko potėpį, labiau ar mažiau išreikštą filosofinę mintį“³⁰⁹.

2002 m. per Sekminių sekmadienį naująsias koplyčias palaimino Vilniaus arkivyskupas, metropolitas, kardinolas Audrys Juozas Bačkis. Šis dvasininkas kartu su Pavilnio ir Verkių parko direktore

Senojo miesto vartai, 18 stotis – Antrieji Senojo miesto vartai, 19 stotis – Tretieji Senojo miesto vartai, 20 stotis – Keturvieji Senojo miesto vartai.

³⁰² B. Radavičiūtė. Vilniaus Verkių Kalvarijos. Darbo dokumentacija mediniams vartams. Vilnius, 1992 m., RIA, f. 2, b. 414-51.

³⁰³ Radavičiūtė B. Marijos Sopulingosios koplyčios regeneravimo darbo dokumentacija, Vilnius, 1995 m., ibid., b. 414-48, l. 3.

³⁰⁴ Sekminių atlydai Vilniuje // Bažnyčios žinios. – 2005 06 10. – Nr. 11 (227). – p. 7.

³⁰⁵ Vilniaus Verkių Kalvarijos. – Vilnius, 2004. – p. 23.

³⁰⁶ Ten pat, p. 23.

³⁰⁷ Kunigas R. Varaneckas per ketverius vadovavimo metus pabaigė statyti koplyčią „Pas Eroda“, pastatė vienerius mūrinius ir septynerius medinius vartus, „Marija Sopulingoji“, „Jėzus pas Aną“ koplyčias bei tiltą per Kedrono upelį su medine koplytėle. Antrasis, klebonas mons. K. Latoža nuo 1996 m. tęsė koplyčių statybos darbus ir juos užbaigė. Dosnių rėmėjų dėka buvo pagreitinti stočių atkūrimo darbai. Pavyzdžiui, dviaukštės koplyčios „Piloto rūmai“ statyba buvo pradėta turint lėšų tik vieno metro aukščio sienai, tačiau gavus kelias stambias pinigines aukas, ji buvo atstatyta per metus. Žr.: Vilniaus Kalvarijos. – Vilnius, 2002. – p. 9.

³⁰⁸ „Paskutinė vakariene“ (I), „Prie Alyvų kalno“ (II), „Viešpats Jėzus meldžiasi Alyvų sode“ (III), „Viešpats Jėzaus suėmimas“ (IV) ir „Pas Aną“ (VIII). Žr.: Pašventintos atstatytos Vilniaus Kalvarijų Kryžiaus kelio stotys // Bažnyčios žinios. – 2002 05 31. – Nr. 10 (154). – p. 13.

³⁰⁹ Vilniaus Verkių Kalvarijos. – Vilnius, 2004. – p. 24.

V. Lauminskienė bei kitais asmenimis pasirašė šios šventos vietos stočių atstatymo darbų užbaigimo aktą, kuriame „lotynų kalba aprašyta Vilniaus Kalvarijų Kryžiaus kelio atsiradimo ir atstatymo istorija³¹⁰. Šis aktas, įstiklintas ir įrėmintas, kaba Pavilnio ir Verkių regioninių parkų direkcijoje.

4. 3. Žemaičių ir Vilniaus Kalvarijų Kryžiaus kelių praktikos pokyčiai

Suirus sovietinio režimo santvarkai, LKB susigrąžino okupantų valdžios nacionalizuotus maldos namus ir juose vėl pradėjo skelbti Dievo žodį. Atkūrus nepriklausomybę, išnykus tikinčiųjų teisių ir laisvių ribojimams, prasidėjo katalikų religijos atgimimo banga. Ji palietė ir šventas vietas.

Liaudiškoji pamaldumo praktika šiais laikais išlaiko tik dalį savo autentiškų tradicijų. Kalbant apie pirmąsias Lietuvos Kalvarijas, mažiausiai pasikeitė Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio pamaldumo praktika. Neišnyko nuo seno puoselėta kalnų apvaikščiojimo tradicija, kuomet pradeda eiti nuo Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčios didžiojo altoriaus, kuriame Dievo Motinos su Kūdikiu paveikslas, išeinama per centrinius vartus, aplankomos visos koplyčios ir vėl grįžtama į šventovę, bet jau per kitą pusę (Priedas 2.). Tuo tarpu Vilniaus Kalvarijoje neberasime prieš karą dar egzistavusių pridėtinių stočių bei 12 stočių Marijos takelių, kurie yra sunykę. (Šis fenomenas yra likęs tik Veprių Kalvarijoje.). Čia Kryžiaus kelias pradamas apvaikščioti nuo įžanginės koplyčios „Pas Sopulingąją Dievo Motiną“ ir baigiamas 35-ąja stotimi, tada visi maldininkai grįžta į bažnyčią prie didžiojo altoriaus (į bažnyčią grįžtama todėl, kad jos kairiosios ir dešinės laukinės sienos navose yra 31 ir 33, o prie centrinių bažnyčios durų – 32 stotis, kurios jau buvo aplankytos prieš tai). Šios šventos vietos liaudiškojo pamaldumo praktikos transformacijas labiausiai įtakojo sovietinės valdžios draudimai lankyti šventas vietas. Tikinčiųjų procesijas, einančias nuo Aušros Vartų iki Vilniaus Kalvarijos ir nešančias bažnytines vėliavas bei įvairius liturginius reikmenis, nebuvo įmanoma nepastebėti. Todėl įbauginti tikintieji pasirinko kitą būdą atlikti šią liaudiškąją pamaldumo praktiką: 35-ųjų stočių Kryžiaus kelią. Naujoji tradicija susiformavo sovietinio režimo priespaudos bei kontrolės metais, kuri gaji ir šių dienų Lietuvoje (Priedas 3.).

Marijos 12-os stočių takeliai neprigijo Vilniaus Kalvarijoje, nes čia nuo seno didesnis dėmesys buvo teikiamas Išganytojo kultui, priešingai nei Žemaičių Kalvarijoje, kur stipresnis buvo Švč. M. Marijos kultas. Šioje šventoje vietoj tikintieji turi teisę pasirinkti, kuriam Šventajam melstis arba skirti savo maldas ir Švč. M. Marijai, ir Išganytojui.

Naujas gyvenimo būdas įtakojo ir atlaidų dienų suskirstymą. Vilniaus Kalvarijoje nuo seno išlikęs Sekminių tridienis nebedalinamas pagal socialinius sluoksnius. Dabar pirma diena numatoma kunigams ir vienuoliams, antra – vaikams ir jaunimui, o trečia yra pagrindinė Sekminių diena³¹¹. Nepriklausomoje Lietuvoje Sekminės švenčiamos ne dvi dienas po sekmadienio, kaip tai daryta prieš karą, bet prieš³¹². Kas

³¹⁰ Motuzas A. Vilniaus Kalvarijų Kryžiaus kelio apeigos ir muzika. – Kaunas: VDU leidykla, 2002. – p. 15.

³¹¹ Vilniaus Verkių Kalvarijos. – Vilnius, 2004. – p. 36.

³¹² Ten pat, p. 23.

mėnesį vykstantys atlydai (nuo gegužės iki rugsėjo mėn.) minimi kiekvieną šeštadienį ir sekmadienį³¹³. Vilniaus Kalvarijoje pirmiausia einamas Kryžiaus kelias (trunka keturias valandas), o tik po to aukojamos Šv. Mišios prie Šv. Kryžiaus Atradimo (Kalvarijų) bažnyčios esančioje pievoje. Jų pabaigoje tikintieji palaiminami Šv. Kryžiaus relikvija³¹⁴. Kaip jau įprasta, Vilniaus Kalvarijoje Šv. Mišios aukojamos lietuvių ir lenkų kalba.

Žemaičių Kalvarijoje nuo seno kiekviena Švč. M. Marijos Apsilankymo atlydų diena buvo paskirta parapijoms. Ši tradicija nutrūko dar tarpukario Lietuvoje. Dabar kiekviena šios religinės šventės diena pašvęsta skirtingoms intencijoms, pavyzdžiui, vienuoliams ir kunigams, jaunimui, kariuomenei, žemdirbiams, šeimoms ir pan. Be to, tapo tradicija, jog paskutinė atlydų diena yra Žemaičių Kalvarijos parapijos. Dar tarpukaryje išitvirtinusi, vietoj 8-ių, 10 – 12 dienų trukmės religinė šventė yra praktikuojama ir nepriklausomoje Lietuvoje. Pasak Žemaičių Kalvarijos šventovės ir bazilikos rektoriaus, kanauninko J. Ačo, 2004 m. oficialiai patvirtinta, kad Didžioji Kalvarija vyksta nuo liepos pirmosios išvakarių iki liepos dvyliktosios³¹⁵. Atlydai prasideda mišiomis Panų kalno koplyčioje, po kurių visi tikintieji susirenka Žemaičių Kalvarijos bazilikoje, kur švenčiami Mišparai. Pastaraisiais taip pat užbaigiami Švč. M. Marijos Apsilankymo atlydai. O kas mėnesį vykstantys atlydai, keletą metų anksčiau, 2002 m., Telšių vyskupo J. Borutos SJ sprendimu, buvo perkelti iš pirmojo mėnesio šeštadienio į kiekvieno mėnesio 2 dieną. Jei antra diena išeina šeštadienis ar sekmadienis, tai atlydai keliami į pirmadienį³¹⁶. Visa atlydų programa priklauso nuo vyskupų.

Tiek Žemaičių Kalvarijoje, tiek Vilniaus Kalvarijoje jaunimui skirtą dieną vakarais vyksta vaidinimai, žaidimai. Pastarojoje, einant Kryžiaus kelią, jaunimas skaito iš anksto pačių pasiruoštus mąstymus³¹⁷.

Vilniaus Kalvarijoje nuo 1998 m., buvusio parapijos klebono K. Latožos dėka, įvesta nauja tradicija, į atlydus kviešti ne tik Vilniaus arkivyskupijos, bet ir kitų vyskupijų kunigus ir tikinčiuosius³¹⁸. Ši tradicija Žemaičių Kalvarijoje praktikuota jau anksčiau. Čia atvyksta kunigai ne tik iš Lietuvos, bet ir iš Latvijos, Baltarusijos, Lenkijos, JAV bei Kanados³¹⁹.

Žemaičių Kalvarijoje 2002 m. įvesta naujovė, kuri praktikuojama iki šių dienų. Nuo tų metų maldininkų grupės kiekvieną rytą pėsčiomis eina iš Telšių rajone esančio Kęstaičių kaimo į Žemaičių Kalvariją. Prieš išvykstant juos palaimina vyskupas J. Boruta³²⁰. Ši gyvenvietės istorija prilygsta Kražių skerdynėms. Čia 1886 m. žemaičiai tris mėnesius gynė savo bažnyčią, kurią norėjo uždaryti caro valdžia. Dar 1936 m. minint Kęstaičių tragedijos 50-ąsias metines, buvo atstatyta šventoriaus tvora ir atkasti

³¹³ Sekminės Vilniuje // Bažnyčios žinios. – 2004 06 16. – Nr. 11 (203). – p. 15.

³¹⁴ Šv. Kryžiaus relikvija buvo pavogta 1960 m. iš Šv. Kryžiaus Atradimo (Kalvarijų) bažnyčios ir į šią šventą vietą sugrąžinta tik 2002 m. liepos mėn. 26 d. Žr.: Šv. Kryžiaus relikvija sugrįžo į Vilnių // Bažnyčios žinios. – 2003 04 13. – Nr. 9 (177). – p. 12.

³¹⁵ Žemaičių Kalvarijos šventovės ir bazilikos rektoriaus, kanauninko J. Ačo informacija [2007 02 16].

³¹⁶ Sabaliauskas A, diak., MGR. Žemaičių Kalvarijos kalnų ir..... – p. 449.

³¹⁷ Sekminių atlydai Vilniuje // Bažnyčios žinios. – 2005 06 10. – Nr. 11 (227). – p. 7.

³¹⁸ Sekminių šventė Vilniaus Kalvarijose // Bažnyčios žinios. – 1999 05 31. – Nr. 10 (82). – p. 6.

³¹⁹ Žemaičių Kalvarijos atlydai // Bažnyčios žinios. – 1996 07 15. – Nr. 13. – p. 4.

³²⁰ Didieji Žemaičių Kalvarijos atlydai // Bažnyčios žinios. – 2002 07 19. – Nr. 13-14 (157-158). – p. 11.

bažnyčios pamatai. Sovietinės okupacijos metais buvo stengiamasi kuo labiau suniokoti šią vietovę. Ir tik atkūrus nepriklausomybę, maldos namų vietoje buvo atstatytas iki karo čia stovėjęs kryžius³²¹.

Remiantis muzikologo A. Motuzos atliktais tyrimais, galima konstatuoti, kad nuo seno egzistavę apeiginiai papročiai yra daugmaž panašūs tiek vienoje, tiek kitoje tyrinėjamoje šventoje vietoje. Norint išsiaiškinti, kokie apeiginiai papročiai, praktikuoti dar prieš karą, šiais laikais nebeegzistuoja, parengta lentelė ir ji pateikta Žemaičių Kalvarijos šventovės ir bazilikos rektoriui J. Ačiui bei Vilniaus Kalvarijos klebonui V. Česnulevičiui. Jų dėka buvo nustatyta, kad Žemaičių Kalvarijoje yra išlikę beveik visi (31-as) apeiginiai papročiai. Išnykusi tradicija skambinti koplyčios varpu bei lankyti šventas statulas. Iš dalies pakeista tradicija – einant procesijas nešti degančias žvakes. Pasak Žemaičių Kalvarijos šventovės ir bazilikos rektoriaus kanauninko J. Ačo, žvakės nešamos tik Jaunimo dienomis vakare per procesijas, kitu metu šis paprotys neišlikęs³²². Tuo tarpu tyrimas parodė, kad Vilniaus Kalvarijoje tradicija nebuvo labai puoselėjama. Iš 34-ių apeiginių papročių, išnykę net vienuolika: gėlių aukojimas bei barstymas, Švč. M. Marijos paveikslo, Aušros Vartuose pagerbimas, stočių vartų bučiavimas, aukų elgetoms aukojimas, koplyčių / stočių apėjimas aplink, gulimasis ant žemės kryžiumi arba parpuolimas, šventųjų laiptų apvaikščiojimas, žemės bučiavimas, kryžiaus formos pušies kamieno pagarbinimas (bučiavimas), moterų plaukų išsipynimas, moterų raudų raudojimas. Pavyzdžiui, paskutiniai trys apeiginiai papročiai priklausė tik Vilniaus Kalvarijai³²³. Kryžiaus formos pušies kamieną dabar tikintieji pagerbia ne bučiuodami, o nusilenkdami. Koplyčių apėjimo tradicija Vilniuje neišlikus, apeinama tik stotis „Pas Eroda“, bet tik todėl, kad tokia yra trasa³²⁴. Žinoma, atsiranda pavieniai tikintieji, kurie išnykusius apeiginius papročius praktikuoja, tačiau minioje juos sunkiai galima pamatyti. Pavyzdžiui, pavieniai tikintieji vis bučiuoja Kryžiaus kelio sotis – vartus. 2002 m. atgaivintas paprotys Vilniaus Verkių Kalvarijoje einant Kryžiaus Keliu groti dūdmaišiu³²⁵.

Jei ką tik atsikūrusioje Lietuvoje Kalvarijų pamaldumo praktika turėjo didelį populiarumą, tai šiomis dienomis išvelgiama mažėjimo tendencija vertinant Lietuvos mastu. Tai sietina ir su moderniosios visuomenės atsiradimu ir sakralumo jausmo išnykimu. Anot Apaštališkojo nuncijaus arkiv. P. St. Zurbriggeno, „šiandien tikėjimui, kurį praeities kartos perdavė, grasinama indiferentizmu (abejingumu, neveiklumu ir t.t.) ir nesidomėjimu viskuo, kas susiję su religija“³²⁶. Tačiau didžiules minias vis dar pritraukia Žemaičių Kalvarija, kuri nuo seno turi giliausias iš visų Lietuvos Kalvarijų tradicijas. Pasak Kan. Andriejaus Sabaliausko, tai „liaudiškojo maldingumo įrodymas šių dienų pasaulyje“³²⁷. Dabar Žemaičių Kalvarijoje išdalinama 50 -70 tūkst. Komunijų per 12 dienų³²⁸. Jei palygintume su tarpukariu,

³²¹ Kęstaičių bažnyčios gynimo 120-osios metinės // Bažnyčios žinios. – 2006 12 14. – Nr. 23 (263). – p. 14.

³²² Žemaičių Kalvarijos šventovės ir bazilikos rektoriaus, kanauninko J. Ačo informacija [2007 02 16].

³²³ Motuzas A. Vilniaus Kalvarijų Kryžiaus kelio apeigos ir muzika. – Kaunas:VDU, 2002. – p. 85.

³²⁴ Vilniaus Verkių Kalvarijos klebono V. Česnulevičiaus informacija [2008 02 12].

³²⁵ Vilniaus Verkių Kalvarijos. – Vilnius, 2004. – p. 24.

³²⁶ Apaštališkojo nuncijaus arkiv. P. St. Zurbriggeno pamokslas Žemaičių Kalvarijos atlaiduose // Bažnyčios žinios. – 2004 08 12. – Nr. 15 (207). – p. 14.

³²⁷ Sabaliauskas A. Diak. MGR. Žemaičių Kalvarijos Švč. M. Marijos Apsilankymo atlaidų tradicijos svarba ir prasmė šiandien // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. - Vilnius, 2006. - T. 28. - p. 255.

³²⁸ Žemaičių Kalvarijos kanauninko A. Sabaliausko informacija [2007 02 16].

kuomet per vieną dieną buvo išdalinama 20 tūkst. Komunijų, dabartinė situacija rodo tikinčiųjų, lankančių šią šventą vietą, ženklų skaičiaus sumažėjimą. Neverta lyginti sovietinės Lietuvos duomenų su tarpukario ir nepriklausomos Lietuvos duomenimis, nes ir taip aišku, kad tuo metu didelę įtaką padarė sovietinės valdžios primesti draudimai bei kontrolė. Tuo tarpu žinoma, kad Vilniaus Kalvarijoje per Sekminių pagrindinę atleidų dieną apsilanko maždaug apie du tūkstančiai tikinčiųjų³²⁹.

Ne veltui 2000-aisiais Jubiliejiniais metais Telšių vyskupas A. Vaičius Žemaičių Kalvarijos Švč. M. Marijos Baziliką paskelbė jubiliejine bažnyčia³³⁰ (iš viso tais metais buvo paskelbta 14 Lietuvos bažnyčių³³¹), į kurią atvykus ir pasimeldus galima buvo gauti visuotinus atlaidus. Ši šventa vieta reikšminga ir tuo, kad čia nuo seno buvo svarbus religinės spaudos platinimo centras, tiek carinės, tiek sovietinės okupacijos metais. Per 2004 metų Švč. M. Marijos atlaidus buvo iškilmingai paminėtos lietuviškosios spaudos atgavimo šimtosios metinės³³². Keletą metų vėliau įvyko labai svarbus įvykis Žemaičių Kalvarijoje – vainikuotas Dievo Motinos su Kūdikiu paveikslas „popiežiaus Benedikto XVI birželio 23 d. Vatikane pašventintomis karūnomis“³³³.

Dar XVII a. pr. įsitvirtinusi Kalvarijų tradicija gyva ir šių dienų Lietuvoje. Tačiau Vilniaus Kalvarijos atvejis (mažas lankomumas, tradicijos netekusios autentiškumo) įrodo, kad Kryžiaus kelių pamaldumo praktika yra labai trapi ir pažeidžiama. Todėl ateityje būtina užtikrinti Lietuvos Kalvarijų tradicijos išsaugojimą bei perdavimą ateities kartoms.

*1 lentelė. Žemaičių ir Vilniaus Verkių Kalvarijų paralelės bei pokyčiai*³³⁴.

Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio apeiginiai papročiai	Vilniaus Kalvarijos Kryžiaus kelio apeiginiai papročiai
1. Švenčių / atleidų šventimas.	1. Švenčių / atleidų šventimas.
2 Švč. M. Marijos Apsilankymo atleidų šventimas.	2. Sekminių šventimas
3 Oktavos dienų šventimas.	3. Trijų dienų šventimas.
4. Procesijos bei maldininkų kelionės.	4. Procesijos bei maldininkų kelionės.
5. Atsiklaupimas.	5. Atsiklaupimas.
6 Persižegnojimas.	6. Persižegnojimas.
7 Skaitinio skaitymas.	7. Skaitinio skaitymas.
8 Maldų kalbėjimas.	8. Maldų kalbėjimas.
9 Maldų giedojimas stovint arba klūpint.	9. Maldų giedojimas stovint arba klūpint.
10. Gėlių aukojimas bei barstymas.	10. Gėlių aukojimas bei barstymas.

³²⁹ Sekminių iškilmės Vilniuje // Bažnyčios žinios. – 2003 06 30. – Nr. 12 (180). – p. 4.

³³⁰ Sabaliauskas A, diak., MGR. Žemaičių Kalvarijos kalnų ir – p. 448.

³³¹ Liutikas D. Pilgrimystės vietų tinklas Lietuvoje: geografinė retrospektyva // Geografijos metraštis. – Vilnius, 2005. – T. 38. – p. 9. <http://www.geo.lt/metrastis/38-1/PDF/146-162.pdf> [žr. 2007 11 07].

³³² Ta proga Kaišiadorių vyskupas J. Matulaitis sakydamas pamokslą teigė, jog galima sulyginti Dievo Motiną su knygnešiais: „a) Marija iščiose nešė kūnu tapusį Dievo žodį – knygnešiai nešė lietuvišką žodį; b) lietuviškas žodis buria mus kaip tautą, kuria mūsų kultūrą, Dievo Žodis buria mus kaip Dievo tautą, praturtina mus savo malonėmis“. Žr.: Kaišiadorių vyskupo J. Matulaičio pamokslas Žemaičių Kalvarijoje // Bažnyčios žinios. – 2004 07 20. – Nr. 13-14 (205-206). – p. 18. Vyskupas išpėjo tikinčiuosius būti budriems, nes nežinia kada vėl gali ištikti tokia nelaimė, kaip sovietinio režimo metais.

³³³ Krikščioniškųjų Šeimų Karalienės paveikslo Žemaičių Kalvarijoje vainikavimo iškilmės // Bažnyčios žinios. – 2006 10 17. – Nr. 19 (259). – p. 12.

³³⁴ Lentelė sudaryta remiantis A. Motuzos darbuose, „Lietuvos Kalvarijų Kryžiaus kelių istorija, apeiginiai papročiai ir muzika“, „Veprių Kalvarijos. Istoriniai, etnologiniai ir etnomuzikologiniai aspektai“, pateiktomis lentelėmis, kuriose nebuvo lyginamos Žemaičių ir Vilniaus Kalvarijos. Lentelė su papročiais buvo pateikta Žemaičių Kalvarijos šventovės ir bazilikos rektoriui J. Ačiui (2008 02 16) ir Vilniaus Verkių Kalvarijos klebonui V. Česnulevičiaus (2008 02 12). Jie pažymėjo apeiginius papročius, kurių šiais laikais jau nėra. Šioje lentelėje aiškiai galima matyti, kokie apeiginiai papročiai yra/nėra šiose Kalvarijose.

<p>11. Degančių žvakių einant procesijose nešimas.</p> <p>12. Šv. Relikvijų bučiavimas arba stacijų kryželio bučiavimas</p> <p>13. Galvos, einant pro koplyčias, nulenkimas.</p> <p>14. Giesmių giedojimas einant.</p> <p>15. Grojimas akademiniiais muzikos instrumentais.</p> <p>16. Grojimas liaudies muzikos instrumentais.</p> <p>17. Naktinės procesijos.</p> <p>18. Šv. Sakramento pagerbimas.</p> <p>19. Švc. Marijos paveikslas pagerbimas.</p> <p>20. Ėjimas aplink centrinę bažnyčios altorių keliais vieną ar tris kartus.</p> <p>21. Nėra</p> <p>22. Kapinių bei juose palaidotų mirusiųjų pagerbimas.</p> <p>23. Bريدimas per vandens telkinį (Kedrono upelį).</p> <p>24. Akmenėlių rinkimas.</p> <p>25. Nėra.</p> <p>26. Nėra.</p> <p>27. Aukų elgetoms aukojimas.</p> <p>28. Nėra.</p> <p>29. Koplyčių / stočių apėjimas aplink. (7 kartai kartu su bažnyčios apėjimu).</p> <p>30. Nėra.</p> <p>31. Gulimasis ant žemės kryžiumi. (3 k.)</p> <p>32. Nėra.</p> <p>33. Nėra.</p> <p>34. Nėra.</p> <p>35. Nėra.</p> <p>36. Nėra.</p> <p>37. Sustojimas.</p> <p>38. Skambinimas koplyčios varpu.</p> <p>39. Šventų statulų lankymas. (2 k.)</p> <p>40. Meldimasis išskeltomis rankomis į viršų. (3 k.)</p> <p>41. Pamokslų prie koplyčių sakymas. (3 k.)</p> <p>42. Bažnyčios, kaip vienos iš Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus koplyčių, apėjimas aplink.</p>	<p>11. Degančių žvakių einant procesijose nešimas ir jų aukojimas bei deginimas koplyčiose.</p> <p>12. Šv. Relikvijų bučiavimas.</p> <p>13. Nėra.</p> <p>14. Giesmių giedojimas einant.</p> <p>15. Grojimas akademiniiais muzikos instrumentais.</p> <p>16. Grojimas liaudies muzikos instrumentais.</p> <p>17. Naktinės procesijos.</p> <p>18. Šv. Sakramento pagerbimas.</p> <p>19. Švč. Marijos paveikslas, Aušros vartuose pagerbimas.</p> <p>20. Nėra.</p> <p>21. Giesmių pagal liaudies dainų melodijas giedojimas arba grojimas.</p> <p>22. Kapinių bei juose palaidotų mirusiųjų pagerbimas.</p> <p>23. Bريدimas per vandens telkinį (Kedrono upelį).</p> <p>24. Kedrono upelio akmenėlių rinkimas ir nešimas namo.</p> <p>25. Lipimas į Ubagų kalną.</p> <p>26. Stočių vartų bučiavimas.</p> <p>27. Aukų elgetoms aukojimas.</p> <p>28. Ėjimas pro stočių vartų vidurinius skyrius ir žegnojimas.</p> <p>29. Koplyčių / stočių apėjimas aplink.</p> <p>30. Ėjimas pro stočių vartų šoninius skyrius.</p> <p>31. Gulimasis ant žemės kryžiumi arba parpuolimas.</p> <p>32. Šventųjų laiptų apvaikščiojimas.</p> <p>33. Žemės bučiavimas.</p> <p>34. Kryžiaus formos pušies kamieno pagerbimas (bučiavimas).</p> <p>35. Moterų plaukų išsipynimas.</p> <p>36. Moterų raudų raudojimas.</p> <p>37. Nėra.</p> <p>38. Nėra.</p> <p>39. Nėra.</p> <p>40. Nėra.</p> <p>41. Nėra.</p> <p>42. Nėra.</p>
---	---

4.4. Kryžiaus kelių praktikos išsaugojimo bei populiarinimo priemonės

Šventų vietų lankymas ypatingai didelis buvo tarpukario Lietuvoje. Tai lėmė ir Kryžiaus kelių praktikos autentiškumą. Tradicinės apeigos, muzika ir kiti liturginio kulto elementai būtent tuo laikotarpiu išlaikė visą savo sudėtį. Lemiamas lūžis įvyko sovietinei valdžiai įsitvirtinus Lietuvoje. Režimo metu išnyko kai kurie Kryžiaus kelių praktikos autentiškieji bruožai. (Tai geriausiai iliustruoja Vilniaus Kalvarijos atvejis). Sovietiniais metais tikintieji nepabūgo draudimų, lankė nugriautas koplyčias, jas žymėjo gėlėmis ir žvakėmis, buvo leidžiama LKB kronika, kuri nušvietė šventų vietų situaciją, veikė TTGK, kovojantis prieš sovietinio režimo antireliginę politiką ir pan. Taip buvo siekiama išsaugoti katalikų religiją, religines šventes, tradicijas bei liaudies pamaldumo praktikas.

Atkūrus nepriklausomybę KB vienas iš svarbiausių žingsnių buvo liaudies pamaldumo praktiškumą, tarp jų ir Kryžiaus kelių, išsaugojimas. Tuo tikslu pirmiausia reikėję atstatyti sovietiniais metais išgriautas Kalvarijų stotis. Tik taip galima buvo užtikrinti tikintiesiems tinkamas sąlygas visavertiškai atlikti Kryžiaus kelių pamaldumo praktiką, ją išsaugoti bei perduoti ateinančioms kartoms. Nors ilgai ir sunkiai vyko šis darbas, tačiau tikintieji gali džiaugtis atstatytais koplyčiomis.

Aktualus tapo ir pamaldumo praktiškumą išsaugojimui skirtų dokumentų klausimas. Tačiau realesnių veiksmų imtasi tik trečiame tūkstantmetyje. 2002 m. balandžio mėn. 9 d. pasirodė naujas Vatikano dokumentas „Liaudies maldingumo ir liturgijos vadovas. Principai ir nuorodos“, kuriame buvo deklaruojama „išsaugoti gausias liaudies maldingumo formas bei sykiu apvalyti jas nuo nekrikščioniškų elementų“³³⁵. Ypatingai tai svarbu šiomis dienomis, nes liaudiškojo pamaldumo praktikoms gresia nukrypimų bei išnykimo pavojus, todėl labai svarbu pasirūpinti liturginių kulto elementų grynumu ir išsaugojimu. Be to, vis dar jaučiamos sovietinių metų šventų vietų praktiškumą likvidavimo politikos pasekmės. Kitu atveju, kaip teigiama „Vadove“, tradicinėms apeigoms, jų metu atliekamoms giesmėms bei maldoms ir t.t., „iškyla grėsmė išsigimti į tuščią paprotį ar, blogiausiu atveju, pavirsti vien prietarais“³³⁶.

Siekiant išsaugoti šią liaudies pamaldumo praktiką, labai svarbus tikinčiųjų ir pačių dvasininkų vaidmuo. Sumažėjęs jų dėmesys, reikštų laipsnišką Kryžiaus kelių tradicijos nykimą. Pastaroji tendencija išvelgiama Vilniaus Kalvarijoje (ne itin didelis tikinčiųjų lankomumas, tradicinių apeigų nykimas ir pan.). Tam įtakos turi didelis laidotuvių, krikštynų, vestuvių ir kitų religinių apeigų skaičius Vilniaus mieste, todėl, pasak klebono V. Česnulevičiaus, susitelkti vien tik ties Kryžiaus kelio tradicijos puoselėjimu nėra kada³³⁷. Tačiau didžiausia problema yra pačių žmonių. Priešinga situacija – Žemaičių Kalvarijoje, kuri nuo seno yra lankomiausia šventa vieta, kalnai apvaikščiojami dažniau nei kiti Kryžiaus keliai, gyvybingesni tikintieji. Be to, Kryžiaus kelio pamaldumo praktika čia turi labai galias tradicijas (provincijoje viskas lėčiau keičiasi, stipresnės tradicijos, tad šiai praktikai gyvuoti buvo tinkamesnės sąlygos). Visi šie faktoriai sąlygoja autentiškų tradicinių apeigų bei muzikos išlikimą. Sovietinėje Lietuvoje prie Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio praktikos išsaugojimo, muzikinės dalies, labai prisidėjo kunigas (marijonas) J. Paliukas. Jo dėka buvo suredaguotos visos kalnų giesmės³³⁸, jos atliekamos ir dabar.

Prieinama išvada, kad Lietuvos Kalvarijų atveju labai svarbu prisidėti ne tik prie gamtos bei kultūros paveldo apsaugos, bet rūpintis ir žmonėmis. t. y. gyvąja tradicija. Būtent senieji gyventojai yra pagrindiniai šios praktikos puoselėjimo šaltiniai. Praradus jį, būtų užmirštos tradicijos bei apeigos, o ilgainiui kultūrai grėsmė ir jų išnykimui. Lietuva neturi priėmusi jokio nematerialaus kultūros paveldo įstatymo, ginančio gyvąją tradiciją. Taip pat labai svarbu skatinti tikinčiuosius lankyti Lietuvos Kalvarijas. Tik nuolatinis šių šventų vietų tradicijos palaikymas ir praktikavimas gali prisidėti prie Kryžiaus kelių

³³⁵ Pasirodė „Liaudies maldingumo ir liturgijos vadovas“ // Bažnyčios žinios. – 2002 04 25. – Nr. 8 (152). – p. 23.

³³⁶ Liaudiškojo pamaldumo ir liturgijos vadovas // Bažnyčios žinios. – 2003 06 14. – Nr. 11 (179). – p. 19.

³³⁷ Vilniaus Verkių Kalvarijos klebono V. Česnulevičiaus informacija [2008 02 12].

³³⁸ Žemaičių Kalvarijos kanauninko A. Sabaliausko informacija [2007 02 16].

praktikos išsaugojimo. Čia labai didelę reikšmę turi apeiginių papročių, giesmių, maldų ir kitų liturginių kulto elementų perėmimo, įsisavinimo bei perdavimo procesas. Tai garantuoja šios tradicijos išsaugojimą. Todėl labai svarbu į šį procesą įtraukti jaunimą. Tuo tikslu per atlaisdus organizuojamos dienos skirtos jauniems žmonėms, parengiama jiems skirtos programos. Apvaikščiojus Kryžiaus kelius, Žemaičių ir Vilniaus Kalvarijose yra rengiami koncertai, žaidimai, vaidinimai, giedamos giesmės ir pan.

Šventų vietų populiarinimo tikslu nuo seno yra leidžiami lankstinukai bei įvairūs leidiniai, nušviečiantys jų istoriją bei puoselėjantys Kryžiaus kelio pamaldumo praktiką. Pavyzdžiui, tarpukaryje išėjusios kunigų V. Taškūno ir S. Kiškio knygelės³³⁹ buvo savotiški vadovai tikintiesiems, lankantiems Vilniaus Kalvarijas. Sovietinio režimo metais, tokio pobūdžio leidiniai buvo griežtai uždrausti, tad Kalvarijų pamaldumo praktikos išlikimą lėmė tik tikintieji, kurie nepabūgo draudimų, ir toliau lankė Kryžiaus kelius. Pasirodydavo tik leidiniai, menkinantys šventų vietų įvaizdį. Nepriklausomoje Lietuvoje šiai tradicijai suteikta tikrai nemažai dėmesio. Šiuo klausimu rūpinasi tiek įvairios įstaigos (pvz. direkcijos), tiek Lietuvos Katalikų Bažnyčia, tiek rašytojai, besidomintys Kryžiaus kelių pamaldumo praktika. Kryžiaus kelio tradicijos gaivinimu užsiima ir Vatikano Popiežiškoji liturginių apeigų tarnyba (pavyzdžiui, šios institucijos dėka yra išleisti popiežiaus Joseph Ratzinger (Benedikto XVI) mąstymų knygelė „Kryžiaus kelias“³⁴⁰). Be to, trečiajame dešimtmetyje prie informacinių ir populiarinimo priemonių prisideda Lietuvos televizija ir radijas (pastaroji tai darė ir anksčiau). Nėra sukurti internetiniai puslapiai apie Lietuvos Kalvarijas. Vienintelės šventos vietos, turinčios tokius puslapius – Šiluva bei Aušros Vartai. Vien tik informacinės priemonės negali užtikrinti Kryžiaus kelių pamaldumo praktikos išsaugojimo ir jos perdavimo ateities kartoms, jei visuomenė neturi sakralumo jausmo bei yra abejingi šiai tradicijai.

Kalvarijų populiarinimui svarbus ir vietinių gyventojų supratingumas bei draugiškumas. Pavyzdžiui, į Žemaičių Kalvarijos atlaisdus nuo seno suplaukia tūkstantinės minios žmonių, todėl šurmulio bei įvairių nesusipratimų neįmanoma išvengti. Tomis dienomis samdomi net policijos pareigūnai, kurie turi užtikrinti viešąją tvarką.

Liaudiškasis maldingumas „išreiškia tikrąjį tikėjimo įkultūrinimą“³⁴¹, kuriame susilieja vietinės tradicijos, tikėjimas, liturgija, menas bei architektūra į vieną visumą ir tai daro šią praktiką gyvesnę bei vaizdingesnę. Tačiau šių dienų Lietuvoje, kuomet bandoma „prisisiteisti“ viską, kas priklauso mūsų kraštui, reikėtų atsiriboti nuo nuostatų, kad viena tradicija yra lietuvių, kita lenkų tautos. Juolab kad labai nekorektiška skirstyti tikinčiuosius pagal jų kalbą ar tautybę. Kalvarijų Kryžiaus kelių praktiką teisingiausia būtų vadinti Katalikų Bažnyčios tradicija, kurią būtina išsaugoti ateinančioms kartoms.

³³⁹ Taškūnas V. Vilniaus Kalvarijos arba Kryžiaus keliai. – Vilnius, 1932. – p. 64; Kiškis S. Vilniaus Kalvarijos. – Vilnius, 1940. – 80.

³⁴⁰ Ratzinger J. (Benediktas XVI). Kryžiaus kelias. Meditacijos ir maldos. – Italija, 2005.

³⁴¹ Dėl kultūros pastoracijos // Bažnyčios žinios. – 2000 12 12. – Nr. 23 (119). – p. 20.

Išvados

Ištyrus XVII a., skirtinguose Lietuvos regionuose, įkurtų pirmųjų Kalvarijų – Žemaičių ir Vilniaus Verkių – sakralinių kompleksų ir Kryžiaus kelių praktikos panaudą ir apsaugą, prieinamos kelios išvados:

1. Per XVII – XIX a. buvo įsteigtos ir iki dabar egzistuoja trys dominikoniškojo (Žemaitijos Vilniaus Verkių, Veprių) ir vienerios pranciškoniškojo (Beržoro) Kryžiaus kelio tipo Kalvarijos bei dvi Kalvarijų tipo Kryžiaus kelių pamaldumo vietos (Tytuvėnų ir Mosėdžio). Europos XV a. Kalvarijų steigimo praktika bei nuolatinės nelaimės šalies viduje (karai, maras) paskatino tokio pobūdžio šventų vietų atsiradimą mūsų krašte.

2. Nors tyrinėjamos šventos vietos priskiriamos tam pačiam dominikoniškajam Kryžiaus kelio tipui, tačiau ypatingai dideli jų skirtumai atsiskleidė mažojoje architektūroje (nevienodas jų skaičius, architektūra, medžiagiškumas t.t.) bei Kryžiaus kelių apvaikščiojimo, apeiginių papročių bei muzikos tradicijose, kurias, ilgainiui lėmė susiklosčiusios vietinės tradicijos. Palyginus su ankstesniais laikotarpiais, tik tarpukario metais buvo išlaikomas sakralinių kompleksų autentiškumas bei Kryžiaus kelių tradicijos originalumas. Sovietiniais metais vykdytos antireliginės politikos pasekmės akivaizdžiai išryškėjo nepriklausomybės laikotarpiu. Tai liudija ir, vertinant nagrinėjamas šventas vietas, Vilniaus Kalvarijos atvejis (išgriautos koplyčios, pakitusi Kryžiaus kelio apvaikščiojimo tradicija, išnykę apeiginiai papročiai ir t.t.).

3. Žemaičių ir Vilniaus Kalvarijų maldos namų panauda tyrinėjamais laikotarpiais nebuvo vienoda. Tarpukario metais sakraliniai pastatai – pritaikyti daugiau religinei bei visuomeninei (vienuolynai) paskirčiai nesiekiant naudos, nepaverčiant maldos namų pasilinksminimo vietomis ir pan. Tiesioginė panauda buvo prarasta sovietiniais metais (maldos namų vertimas sandėliais, administracinėmis patalpomis ir pan.). Dabartiniu metu tyrinėjamų šventų vietų pastatai, kaip ir tarpukario metais, vėl yra pritaikyti religinei, visuomeninei bei socialinei paskirčiai.

4. Tyrimas parodė, kad šių šventų vietų lankomumas yra netolygus nagrinėjamais laikotarpiais. Žemaičių Kalvarijos didelius tikinčiųjų srautus lemia nuo seno giliai Kryžiaus kelio pamaldumo praktikos tradicijos. Stiprus žmonių religingumas sąlygojo itin didelį šventų vietų lankomumą tarpukaryje. Sovietiniais metais dalyvavimas atlaiduose įgijo (nukreiptą prieš religinio gyvenimo suvaržymus, maldos namų uždarymą, jų paskirties keitimą, mažosios architektūros naikinimą ir t.t.) tautinio protesto išraiškos formą. Dabartinis Kalvarijų lankomumas yra sumažėjęs beveik per pusę, palyginus su tarpukario laikotarpiu. Taigi, ir ateityje gali būti, kad situacija nepasikeis.

5. Tyrinėjamu laikotarpiu atsiskleidė nelygiavertės Žemaičių ir Vilniaus Kalvarijų sakralinių kompleksų bei Kryžiaus kelių pamaldumo praktikos išsaugojimo galimybės. Tai lemia pirmosios šventos vietos didesnis populiarumas, šios tradicijos lietuviškumas bei ir regioninė ir lokalinė reikšmė. Tarpukario laikotarpiu ypatingai išryškėjo dvasininkų ir tikinčiųjų dėmesys Žemaičių Kalvarijos sakralinio komplekso

priežiūrai bei tyrinėjamų Kryžiaus kelių praktikos puoselėjimui. Sovietinė valdžia, siekdama likviduoti šventas vietas bei jų tradicijas, nevykdė jokios maldos namų išsaugojimo politikos. Atsiskleidė tuometinis tikinčiųjų bei dvasininkų aktyvumas stengiantis išlaikyti Kryžiaus kelių praktikos tradicijas. Šiuo metu LKB deda daug pastangų sakralinio paveldo išsaugojimui bei įvairių pamaldumo praktikų atgaivinimui.

5. Trečiajame tūkstantmetyje išryškėja LKB bei valstybės nauja sakralinių objektų išsaugojimo politika: jų pritaikymas viešajai paskirčiai bei piligrimų ir turistų poreikiams. Padėtį sunkina tik valdžios pareigūnų nevykdomi įsipareigojimai, todėl daugelio maldos namų tvarkymui taip ir neskiriamos lėšos. Galima prognozuoti, kad tik nuolatinis LKB, valstybės ir pačių tikinčiųjų dėmesys bei neabejingumas gali garantuoti tyrinėjamų šventų vietų tinkamą panaudą bei išsaugojimą ateities kartoms.

Šaltiniai

Archyviniai dokumentai:

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA):

F. R-181. Religinių reikalų tarybos prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos fondas.

Ap. 2. B. 163.

Ap. 3: B. 17; B. 64.

F. R-754. Lietuvos TSR Ministrų Tarybos fondas.

Ap. 13: B. 161; B. 226; B. 429; B. 621; B. 673; B. 698; B. 736; B. 805; B. 806; B. 1307; B. 1335; B. 1460.

Lietuvos ypatingasis archyvas (LYA). Lietuvos komunistų partijos dokumentų skyrius:

F. 1771. LKP CK fondas.

Ap. 196. B. 19.

Vilniaus apskrities archyvas (VAA):

F. 2. Paminklų konservavimo instituto fondas.

B. 414 – 4; B. 414 – 12; B. 414 – 13; B. 414 – 15; B. 414 – 17; B. 414 – 18.

B. 242 – 35; B. 242 – 391.

B. 124 – 213.

F. 1019. Paminklų konservavimo instituto fondas.

Ap. 11: B. 1564; B. 7461.

F. 1019. Paminklų restauravimo ir projektavimo instituto fondas.

Ap. 11: B. 6083; B. 7459.

Paminklų restauravimo ir projektavimo instituto (PRPI) archyvas:

F. 2. Paminklų restauravimo instituto fondas.

B. 242 – 69; B. 242 – 85; B. 242 – 91.

F. 2. Paminklų restauravimo ir projektavimo instituto fondas.

B. 414 – 47; B. 414 – 48; B. 414 – 51; B. 1556 – 805.

Kultūros paveldo departamento archyvas (KPDA):

F. 11. Lietuvos statybos ir architektūros mokslinio tyrimo instituto dokumentai:

Ap. 2. B. 20.

Ap. 1: B. 33 ; B. 121 ; B. 122.

F. 8. Valstybinės enciklopedijų leidyklos Lietuvos istorijos ir kultūros paminklų sąvado redakcijos medžiaga:

Ap. 1. B. 31.

F. 3. Dokumentų bylų apie architektūros objektus rinkiniai:

Ap. 1: B. 342; B. 452; B. 466.

Žemaičių Kalvarijos bažnytinis archyvas (ŽKBA):

Varduvos bažnytinio komiteto aktai:

Žemaičių Kalvarijos parapijos gautieji (valdiški) raštai. Parapijiniai dokumentai. Valdiški raštai.

Lietuvos paminklų archyvas (LPA):

F. 1. Ap. 4: B. 1417, 1418.

Teisės šaltiniai:

1. Jono Pauliaus II piligrimų kelio kūrimo ir jo objektų pritaikymo piligrimų ir turizmo reikmėms 2007-2013 m. programos įgyvendinimo pirmojo etapo (2007- 2008 m.) priemonės. (informacija iš Vilniaus arkivyskupijos – 2007 m. gruodžio mėn. 10 d.).
2. Jono Pauliaus II piligrimų kelio kūrimo ir jo objektų pritaikymo piligrimų ir turizmo reikmėms 2007-2013 m. programos įgyvendinimo antrojo etapo (2009 - 2011 m.) priemonės. (informacija iš Vilniaus arkivyskupijos – 2007 m. gruodžio mėn. 10 d.).
3. Jono Pauliaus II piligrimų kelio kūrimo ir jo objektų pritaikymo piligrimų ir turizmo reikmėms 2007-2013 m. programos įgyvendinimo trečiojo etapo (2012 - 2013 m.) priemonės. (informacija iš Vilniaus arkivyskupijos – 2007 m. gruodžio mėn. 10 d.).
4. Kultūros paminklų apsaugos nuostatai (1949 m. 03 31)// Lietuvos TSR AT ir Ministrų Tarybos žinios. – 1949 04 20. – Nr. 8. – p. 237-235.
5. Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos veiklos ataskaita už 2005 m. Vilnius.: http://www2.lrs.lt/kt_inst/pamink/dokumentai/04_03_04/departam_atask.htm. [žr. 2007 11 17].
6. Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos veiklos ataskaita už 2006 m. Vilnius. http://www2.lrs.lt/kt_inst/pamink/dokumentai/06_03_17/KPD_ataskaita.doc [žr. 2007 11 17].
7. Kultūros vertybių registras: <http://www.heritage.lt/>
8. Lietuvoje patvirtintas piligrimų kelias. 2007 m. rugpjūčio mėn. 12 d.:<http://www.piligrimai.lt/?Naujienos:Naujienos> [žr. 2007 11 17].
9. Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutarties dėl bendradarbiavimo švietimo ir kultūros srityje (paveldotvarka) 2006 m. įgyvendinimo programai skirtų ir panaudotų asignavimų ataskaita (Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos ataskaita), Vilnius, p. 7. http://www2.lrs.lt/kt_inst/pamink/dokumentai/atask/pr_3.htm [žr. 2007 11 17].
10. LRV nutarimas Nr. 842 “Dėl Jono Pauliaus II piligrimų kelio kūrimo ir jo objektų pritaikymo piligrimų ir turizmo reikmėms 2007-2013 m. programos patvirtinimo”. Vilnius, 2007 m. rugpjūčio mėn.

8 d. (informacija iš Vilniaus arkivyskupijos – 2007 m. gruodžio mėn. 10 d.).

11. Valstybinės paminklosaugos komisijos sprendimas „Dėl kultūrinio turizmo plėtros programos įgyvendinimo“, Vilnius, 2003 m. spalio mėn. 8 d. http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=882&p_d=28237&p_k=1 [žr. 2007 11 11 17].

12. Valstybinio turizmo departamento prie LR Ūkio ministerijos ataskaita “Turizmo plėtra Plungės rajone. Galimybių studija”, 2005 m. lapkričio mėn. 10 d., p. 94. <http://www.plunge.lt> [žr. 2007 11 22].

13. Verkių regioninio parko nuostatai, patvirtinti Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. liepos mėn. 19 d. nutarimu Nr. 855.: http://www.pavilniai-verkiai.lt/pagr.php?id=nuostatai_ve [žr. 2007 11 17].

14. Vilniaus miesto savivaldybės bendrasis planas iki 2015 m.: http://www.vilnius.lt/bplanas/download.php?file_id=66 [žr. 2007 11 17].

15. Žemaitijos nacionalinio parko planavimo schema. Parengė Vilniaus universitetas, Lietuvos architektūros ir statybos institutas. – Vilnius, 1996 m. – p. 49. <http://www.zemaitijosnp.lt> [žr. 2007 11 22].

16. Žemaičių Kalvarija, buvęs dominikonų (vėliau – marijonų) vienuolynas ir Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčia.: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/V8-46/Zkalvarija.htm> [žr. 2007 11 10].

Elektroniniai šaltiniai:

1. Devyniasdešimt kultūros paveldo objektų paskelbti kultūros paminklais.: http://www.lrv.lt/main.php?id=aktualijos_su_video/p.php&n=5855 [žr. 2008 04 14].

Reklaminius pranešimus: http://www.hanner.lt/main.php?lan=LT&id=172&n_id=97 [žr. 2007 11 17].

2. Burinskienė M. Plungės rajono savivaldybės bendrasis planas. Sprendinių konkretizavimas. – Plungė, 2007 m. – p. 18. : [http://www.plunge.lt/EasyAdmin/sys/files/Plunges_rajono%20sprendiniai%20\(1\).pdf](http://www.plunge.lt/EasyAdmin/sys/files/Plunges_rajono%20sprendiniai%20(1).pdf) [žr. 2007 11 22].

3. Katalikų Bažnyčia Lietuvoje po totalitarizmo: <http://katalikai.lt/kbl/istorija/ir-valstybe.html> [žr. 2008 02 20].

4. Liutikas D. Piligrimystės vietų tinklas Lietuvoje: geografinė retrospektyva // Geografijos metraštis. – Vilnius, 2005. – T. 38. – p. 9. <http://www.geo.lt/metrastis/38-1/PDF/146-162.pdf> [žr. 2007 11 07].

5. Meškauskienė A., Valainienė R. KVAD informacinis pranešimas žiniasklaidai “Restauruotos Žemaičių Kalvarijos koplyčios”, Vilnius, 2005 m. sausio mėn. 27 d.: <http://www.heritage.lt/ziniasklaida/ps05/ps005.htm> [žr. 2008 04 14].

6. Miskūnas E. Žemaičių Kalvarija piligrimų akiratyje. : http://www.laikrastisplunge.lt/archyvas/p20070703/sventor/svent_te3.htm [žr. 2007 04 14].

7. Pavilnių ir Verkių regioninių parkų svetainė: www.pavilniai-verkiai.lt

8. Plungės rajono savivaldybės svetainė: <http://www.plunge.lt/index.php/lt/34730/>

9. Plungės turizmo ir verslo informacijos centro svetainė: <http://www.pvic.lt/index.php/pageid/121>

10. Trinapolio rekolekcijų namai keičia šeimininką? – 2007 09 04. – <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/66965> [žr. 2008 04 14].

11. Valstybinės saugomų teritorijų tarnybos prie Aplinkos Ministerijos svetainė: www.vstt.lt

12. Vilniaus miškų urėdijos svetainė: <http://www.miskai.lt/index.php?id=69>

13. Žemaitijos nacionalinio parko svetainė: <http://www.zemaitijosnp.lt>

Ikonografiniai šaltiniai:

ŽKBA.

VAA:

F. 2. B. 414-13.

F. 1019. Ap. 11. B. 6083.

KPDA:

F. 3. Ap. 1. B. 342. B. 466.
F. 8. Ap. 1. B. 31.

Periodinė spauda:

1. Žiogas. Žemaitijos gyvenimas. Kun. kan. Povilą Pūkį palydint // Žemaičių prietelius. – 1927. – Nr. 4. – p. 5.
2. Žemaičių Kalvarijos klebonas. Didžioji Kalvarija jau čia pat // Šaltinis. – 1940. – Nr. 25. – p.

Pokalbiai su respondentais:

Vilniaus Verkių Kalvarijos klebonu V. Česnulevičiumi [2008 02 12].
Žemaičių Kalvarijos šventovės ir bazilikos rektoriumi, kan., J. Aču [2007 02 16].
Žemaičių Kalvarijos kan. A. Sabaliausku [2007 02 16, 2008 04 04].
Vilniaus Verkių ir Pavilnių regioninio parko direkcijos kultūrologe N. Balčiūniene [2007 12 11]

Literatūra:

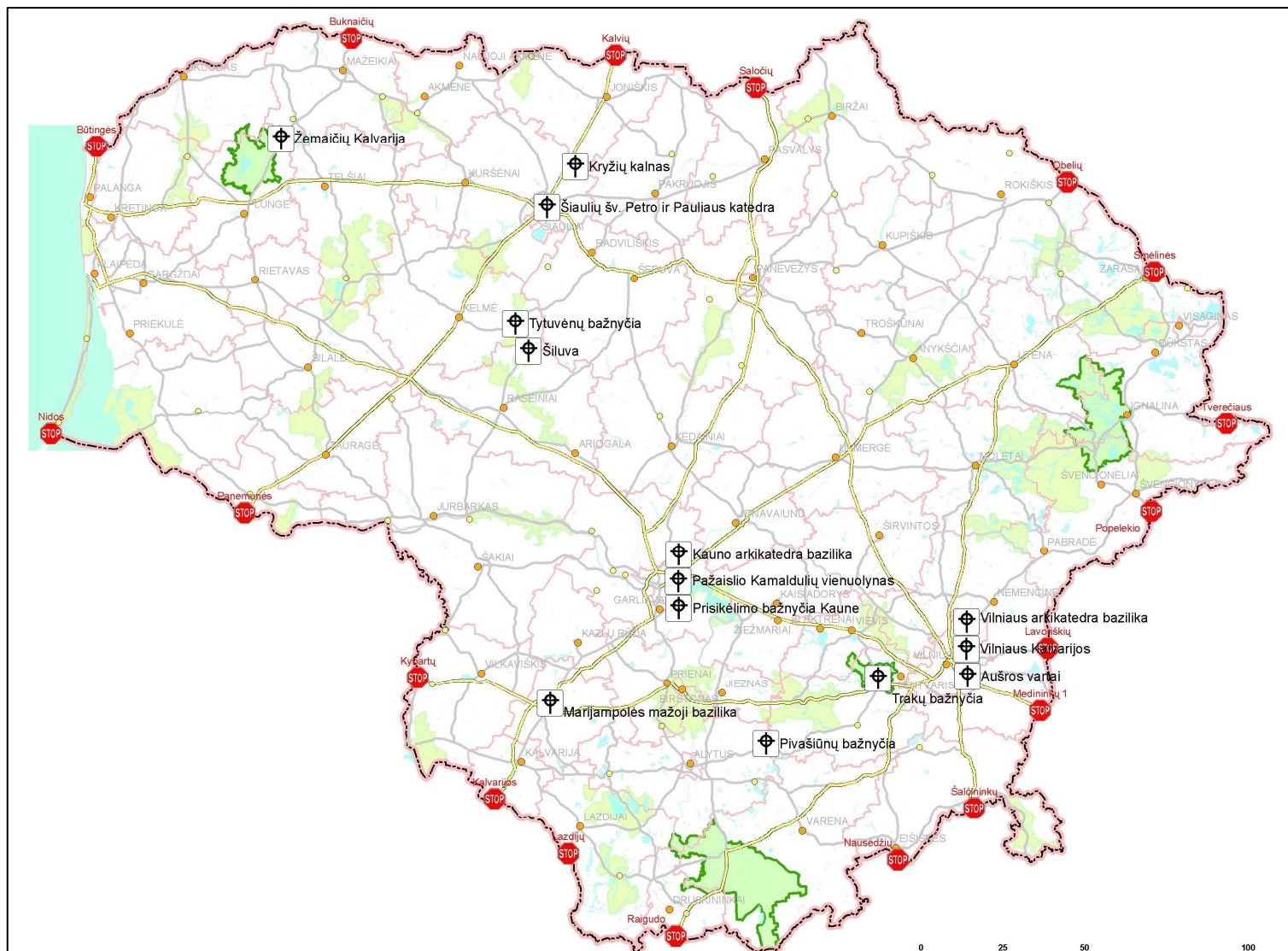
1. Apaštališkojo nuncijaus arkiv. P. St. Zurbriggeno pamokslas Žemaičių Kalvarijos atlaiduose // Bažnyčios žinios. – 2004 08 12. – Nr. 15 (207). – p. 14-15
2. Balkutė R. Žemaičių Kalvarijos atlaidai // Liaudies kultūra. – 2002. – Nr. 4. – p. 34-51.
3. Banionis J. Bažnyčios varžymas – vienas pagrindinių sovietų valdžios Lietuvos siekių // Tautos atmintis. – 1996 09. – Nr. 9. – p. 29-33.
4. Biziulevičius S. Vilniaus Kalvarijos. – Vilnius, 1961.
5. Čepaitienė R. Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje. – Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005.
6. Čepaitienė R. Vilniaus bažnyčių likimas sovietmečiu // Liaudies kultūra. – 2002/5 (86). – p. 32-37.
7. Didieji Žemaičių Kalvarijos atlaidai // Bažnyčios žinios. – 2002 07 19. – Nr. 13-14 (157-158). – p. 11-12.
8. Dundulienė P. Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos. – Vilnius: Mintis, 1991.
9. Garsingoji Žemaičių Kalvarija // Katalikų pasaulis. – 1989 07 09. – Nr. 11-12. – p. 16-17.
10. Glemža J. R. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. – Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002.
11. Iš metų perspektyvos // Katalikų pasaulis. – 1994 11. – Nr. 11 (108). – p. 13.
12. Jakubčionis A. Bažnyčios pasipriešinimas 1970-1980 m. // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. – Vilnius, 1998. – T. 12. – p. 157-163.
13. Jankevičienė A. Lietuvos medinė sakralinė architektūra. – Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1998.
14. Jankevičiūtė G. Dailė ir valstybė: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918-1940 m. – Kaunas, 2003.
15. Kaišiadorių vyskupo J. Matulaičio pamokslas Žemaičių Kalvarijoje // Bažnyčios žinios. – 2004 07 20. – Nr. 13-14 (205-206). – p. 18-19.
16. Kašėta A. Dvasininkijos auka pokario metais // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. – Vilnius: Katalikų akademijos leidykla, 1994. – T. 7. – p. 284.
17. Kęstaičių bažnyčios gynimo 120-osios metinės // Bažnyčios žinios. – 2006 12 14. – Nr. 23 (263). – p. 14-15.
18. Kiškis St. Vilniaus Kalvarijos. Vadovėlis Kryžiaus keliu eiti. – Vilnius, 1940.
19. Krikščioniškųjų Šeimų Karalienės paveikslas Žemaičių Kalvarijoje vainikavimo išskilmės // Bažnyčios žinios. – 2006 10 17. – Nr. 19 (259). – p. 12-13.
20. Krulytė I. Žemaičių Kalvarijos koplytėlių architektūra ir meniniai stiliaus bruožai // Žemaičių

praeitis. D. 2. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.

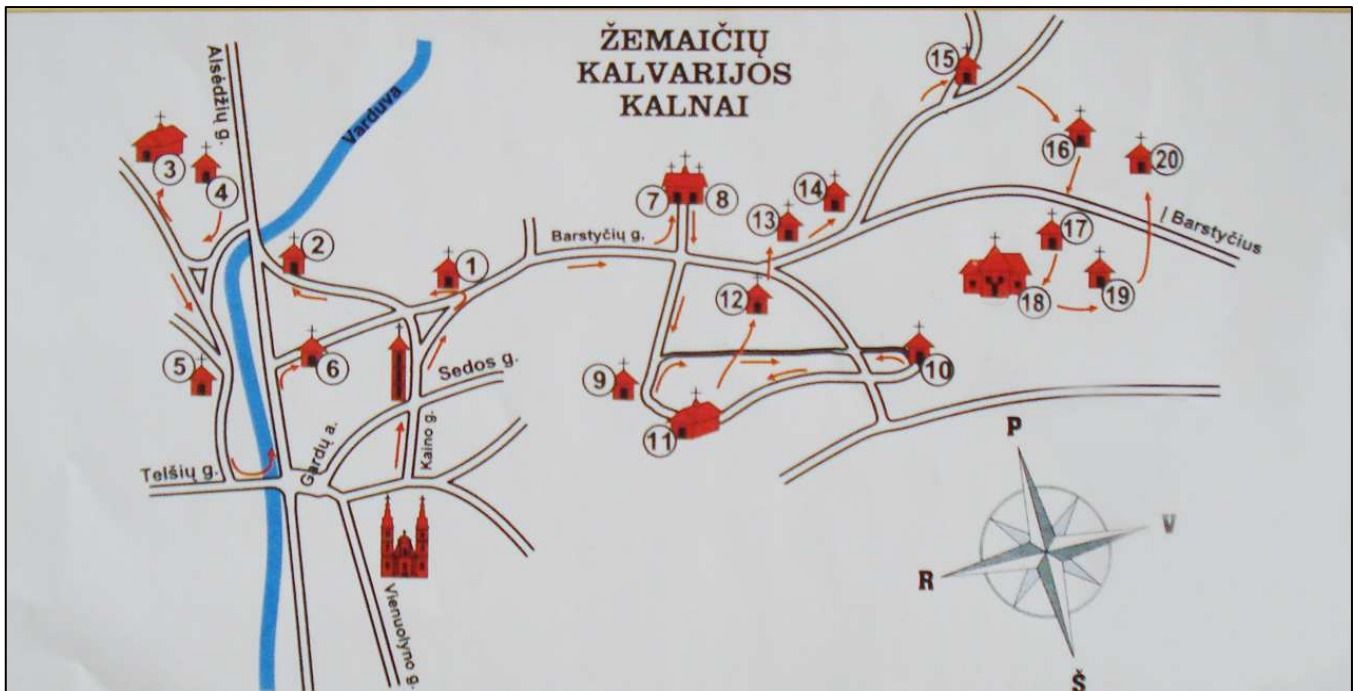
21. Latoža K. Atstatykime Vilniaus Kalvarijas // Lietuvos aidas. –1999 11 05. – Nr. 217. – p. 4.
22. Laukaitytė R. Lietuvos vienuolijos. XX a. istorijos bruožai. – Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997.
23. Liaudiškojo pamaldumo ir liturgijos vadovas // Bažnyčios žinios. – 2003 06 14. – Nr. 11 (179). – p. 16-21.
24. Lietuvos vienuolynai. Vadovas. – Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1998.
25. Lietuvos TSR Kultūros paminklų sąrašas. – Vilnius, 1973.
26. LTSR Kultūros paminklų sąvadas. – Vilnius, 1988. – T. 1.
27. Mardosa J. Kelionės į atlaidus kaip migracijos forma Lietuvoje: istorinis kontekstas ir tendencijos // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. – Vilnius, 2006. – T. 28. – p. 257-277.
28. Meškuotytė-Laužikienė A. Vilniaus Kalvarijos // Katalikų pasaulis. – 1994 01. – Nr. 1 (98). – p. 9-11.
29. Misius K. Bažnyčių uždarinėjimas Lietuvoje pokario metais // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. – Vilnius, 1998. – T. 12. – p. 92-97.
30. Motuzas A. Mosėdžio ir Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio religinis ir kultūrinis tapatumas // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. – Vilnius, 1999. – T. 15. – p. 405-534.
31. Motuzas A. Lietuvos Kalvarijų Kryžiaus kelių apeiginiai papročiai: vietiniai savitumai ir kitų tautų lygiagretės. – Kaunas: VDU, 2001.
32. Motuzas A. Vilniaus Kalvarijų Kryžiaus kelio apeigos ir muzika. – Kaunas: VDU leidykla, 2002.
33. Motuzas A. Lietuvos Kalvarijų Kryžiaus kelių istorija, apeiginiai papročiai ir muzika. – Kaunas: VDU leidykla, 2003.
34. Motuzas A. Žemaičių Kalvarijos kalnai: istorija, apeigos ir muzika. – Kaunas: VDU leidykla, 2004.
35. Motuzas A. Veprių Kalvarijos. Istoriniai, etnologiniai ir etnomuzikologiniai aspektai. – Kaunas: VDU, 2006.
36. Pasirodė „Liaudies maldingumo ir liturgijos vadovas“ // Bažnyčios žinios. – 2002 04 25. – Nr. 8 (152). – p. 23-27.
37. Pašventintos atstatytos Vilniaus Kalvarijų Kryžiaus kelio stotys // Bažnyčios žinios. – 2002 05 31. – Nr. 10 (154). – p. 12-13.
38. Petrusis A. Kristaus kraujas ideologų taurėje // Gimtasis kraštas. – 1989 09 07-13. – Nr. 36 (1173). – p. 1,4.
39. Plateliai, Beržoras, Gintališkė, Šateikiai, Žemaičių Kalvarija, Gegrėnai. Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė. – Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005.
40. Ragažinskas A. Žemaičių Kalvarijos aprašymas. – Vilnius: Vilniaus žinios, 1906.
41. Raišupis M. Dabarties kankiniai. Lietuvos vyskupų, kunigų ir tikinčiųjų Kryžiaus kelias pirmoje ir antroje sovietų okupacijoje. – Draugo spaustuvė, 1972.
42. Ratzinger J. (Benediktas XVI). Kryžiaus kelias. Meditacijos ir maldos. – Italija, 2005.
43. Sabaliauskas A. Žemaičių Kalvarijos kalnų ir Švč. M. Marijos Apsilankymo atlaidų istorinė ir dvasinė raida // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. – Vilnius, 2004. – T. 25. – p. 216-225.
44. Sabaliauskas A. Žemaičių Kalvarijos Švč. M. Marijos Apsilankymo atlaidų tradicijos svarba ir prasmė šiandien // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. – Vilnius, 2006. – T. 28. – p. 240-255.
45. Sadauskas R. Šventovių sugražinimas // Katalikų pasaulis. – 1993 01. – Nr. 1 (86). – p. 12-13.
46. Samavičius R. Lietuvos Respublikos kultūros paveldo naikinimas 1940-1941 m. // Kultūros paminklai. – Vilnius: Savastis, 1998. – Nr. 5. – p. 58-75.
47. Sekminių šventė Vilniaus Kalvarijose // Bažnyčios žinios. – 1999 05 31. – Nr. 10 (82). – p. 6.
48. Sekminių iškilmės Vilniuje // Bažnyčios žinios. – 2003 06 30. – Nr. 12 (180). – 4-5.
49. Sekminės Vilniuje // Bažnyčios žinios. – 2004 06 16. – Nr. 11 (203). – p. 15-16.
50. Sekminių atlaidai Vilniuje // Bažnyčios žinios. – 2005 06 10. – Nr. 11 (227). – p. 7.
51. Spengla V. Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika. – LKB TKK leidykla, 1997. – T. 11.
52. Streikus A. Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944-1990). – Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2002.
53. Streikus A. Atlaidai Žemaičių Kalvarijoje ir Šiluvoje: jų pobūdis bei reikšmė sovietmečiu // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. – Vilnius, 2006. – T. 28. – p. 339-344.

54. Šiaudinis V. Vilniaus maldos namai. – Vilnius, 2001.
55. Šventojo Sosto ir Lietuvos Respublikos sutartis dėl bendradarbiavimo švietimo ir kultūros srityje // Bažnyčios žinios. – 2000 09 27. – Nr. 18 (114). – p. 9-12.
56. Šv. Kryžiaus relikvija sugrįžo į Vilnių // Bažnyčios žinios. – 2003 04 13. – Nr. 9 (177). – p. 12-13.
57. Taškūnas V. Vilniaus Kalvarijos arba Kryžiaus keliai. – Vilnius, 1932. – p. 64; Kiškis S. Vilniaus Kalvarijos. – Vilnius, 1940.
58. Totoraitis J. Lietuvos Jeruzalė. – Marijampolė, 1938.
59. Vaišnora J. Kova prieš Dievą Lietuvoje. – Putnam (Conn): P. M. Juras, 1963.
60. Varduva // Lietuvos TSR urbanistikos paminklai. – Vilnius: “Mokslas”, 1979. – T. 2. – p. 89-111.
61. Vasiliūnienė D. Žemaičių Kalvarija // Liaudies kultūra. – 1994. – Nr. 3. – 29-36.
62. Vasiliūnienė D. Kai kurie piligrimystės kultūros aspektai // Menotyra. – 2000. – Nr. 2 (19). – p. 4-11.
63. Vasiliūnienė D. Žemaičių Kalvarijos dominikonų architektūra ir dailė: kultas ir ikonografija (daktaro disertacijos santrauka). – Vilnius, 2003.
64. Vilniaus regioniniai parkai. Pavilnių ir Verkių regioninių parkų direkcijos leidinys. – Vilnius: „Lututė“, 2002.
65. Vilniaus Kalvarijos. – Vilnius, 2002.
66. Vilniaus Verkių Kalvarijos. – Vilnius, 2004.
67. Virbalas L., kun., Katalikų dvasinė patirtis okupacijos metais // Bažnyčios žinios. – 1997 04 15. – Nr. 7 (31). – p. 20-23.
68. Vosyliūtė A. Piligrimai: praeitis ir dabartis // Liaudies kultūra. – 1995. – Nr. 4. – p. 40-42.
69. Žemaičių Kalvarija: vienuolynas, bažnyčia ir Kryžiaus kelio stotys. – Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003.
70. Žemaičių Kalvarijos atlydai // Bažnyčios žinios. – 1996 07 15. – Nr. 13. – p. 4-11.
71. Žemaičių Kalvarijos Dievo Motinos paveikslo vainikavimo iškilnių atminimui (lankstinukas). – 2006 10 08. – p. 9-10.
72. Žemaičių Kalvarija: [lankstinukas]. – Vilnius: Katalikų pasaulis, 1997. – [1] lap., sulankst. į [12] p. : iliustr.

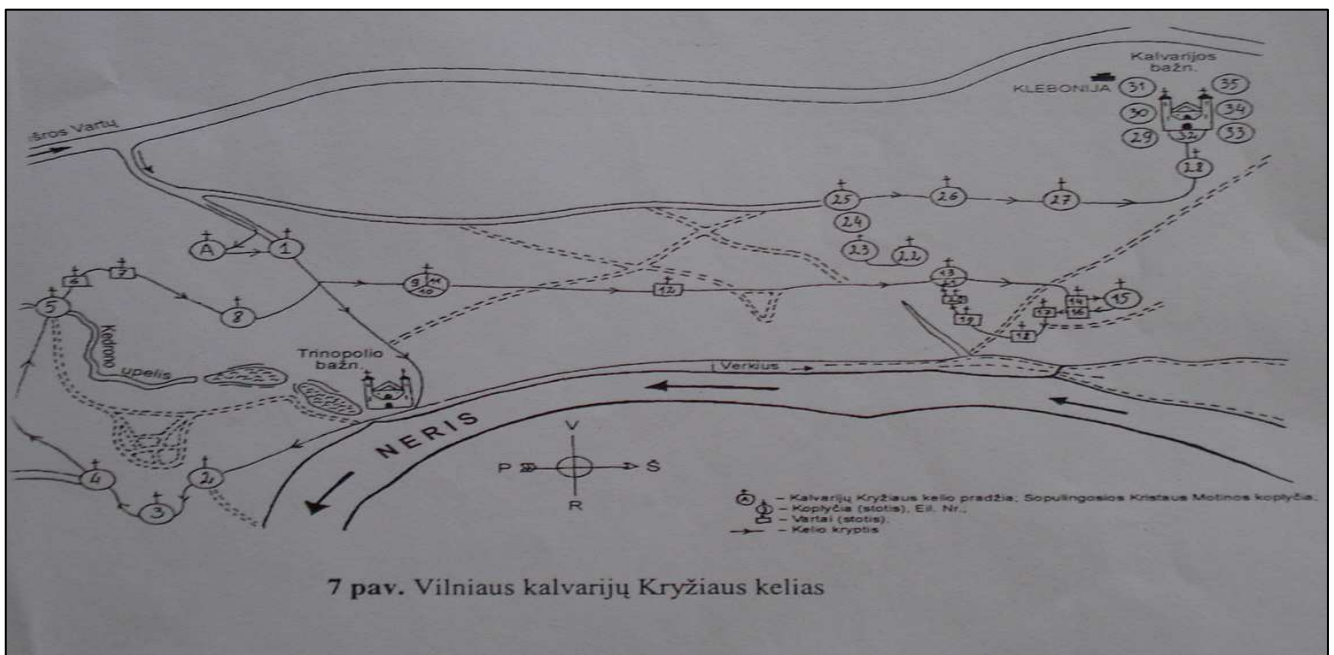
Priedai

1. Priedas. Žemėlapyje pavaizduoti sakraliniai objektai, kurie yra įrašyti į „Jono Pauliaus II piligrimų kelio“ projektą. 2007 m.

2. Priedas. Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio stotys: 1. Paskutinės vakarienės koplyčia; 2. Atsisveikinimo koplyčia; 3. Alyvų sodo koplyčia; 4. Viešpaties Jėzau suėmimo koplyčia; 5. Vieta prie Kedrono upelio; 6. Vieta Jėzus Ano teisme; 7-8. Vieta pas Kajafą ir Jėzus kalėjime; 9. Vieta pas Pilotą; 10. Vieta Jėzus pas Eroda; 11. Vieta Rotušėje; 12. Jėzus ir Marijos susitikimo koplyčia; 13. Veronikos koplyčia; 14. Miesto vartų koplyčia; 15. Simono Kiriniečio koplyčia; 16. Trečio parpuolimo koplyčia; 17. Išsivilkimo iš drabužių koplyčia; 18. Nukryžiovimo koplyčia; 19. Palaidojimo koplyčia; 20. Šv. Elenos koplyčia.

7 pav. Vilniaus kalvarijų Kryžiaus kelias

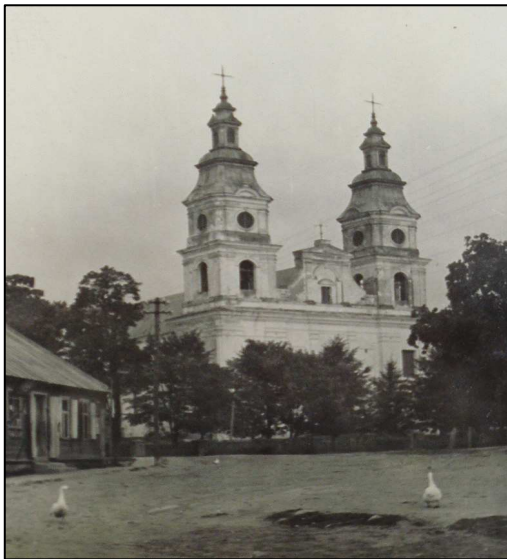
3. Priedas. Vilniaus Kalvarijos Kryžiaus kelio stotys: A. Sopulingosios Dievo Motinos koplyčia; 1. Paskutinės vakarienės koplyčia; 2. Prie Alyvų kalno; 3. Alyvų kalne – Alyvų darželyje; 4. Jėzus suėmimas; 5. Cedrono upė; 6. Pirmieji vandens vartai; 7. Pirmieji Siono vartai; 8. Pas Aną; 9-10-11. Kristus pas Kajafą – Kalėjime – Antrą kartą pas Kajafą; 12. Antrieji Siono vartai; 13, 21. Rotušė – Pas Pilotą; 14, 16. Geležiniai vartai; 15. Erodo rūmai; 17. Pirmieji senojo miesto vartai; 18. Antrieji naujojo miesto vartai; 19. Tretieji naujojo miesto vartai; 20. Ketvirtieji senojo miesto vartai; 22. Kryžiaus uždėjimas; 23. Jėzus pirmą kartą parpuola po kryžiumi; 24. Jėzus sutinka savo Motiną; 25. Simonas Kirenietis; 26. Šv. Veronika; 27. Kristus parpuola po kryžiumi antrą kartą; 28. Verkiančios moterys; 29. Kristus parpuola po Kryžiumi trečią kartą; 30. Jėzus išvelkamas iš rūbų; 31. Nukryžiovimas (bažnyčioje); 32. Kalvarijos kalnas (bažnyčioje); 33. Nuėmimas nuo kryžiaus (bažnyčioje); 34. Kristaus kapas; 35. Šv. Kryžiaus atradimas.

4. Buvęs dominikonų vienuolynas. Š ir R fasadai. Žemaičių Kalvarija. Tarpukaris. Nuotr. iš ŽKBA.

5. Buvęs dominikonų vienuolynas. Š fasadas. Žemaičių Kalvarija. 2008 m. L. Petkevičiūtės nuotr.

6. Žemaičių Kalvarijos bažnyčios R. fasadas. 6-7 deš. Nuotr. iš KPDA.

7. Žemaičių Kalvarijos bažnyčios Š ir R fasadai. 2008 m. L. Petkevičiūtės nuotr.

8. Žemaičių Kalvarijos bažnyčios šventoriaus vartai. Sovietiniais metais namas esantis prieš šventoriaus vartus buvo nugriautas. Nuotr. iš ŽKBA.

9. Dabar prieš bažnyčią, nugriauto namo vietoje, yra turgelis ir krepšinio žaidimo aikštelė. Žemaičių Kalvarija. 2008 m. L. Petkevičiūtės nuotr.

10. Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio XVIII „Palaidojimo“ koplyčia. Sovietmetis. Nuotr. iš ŽKBA.

11. Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio XVIII „Palaidojimo“ koplyčia. 2008 m. L. Petkevičiūtės nuotr.

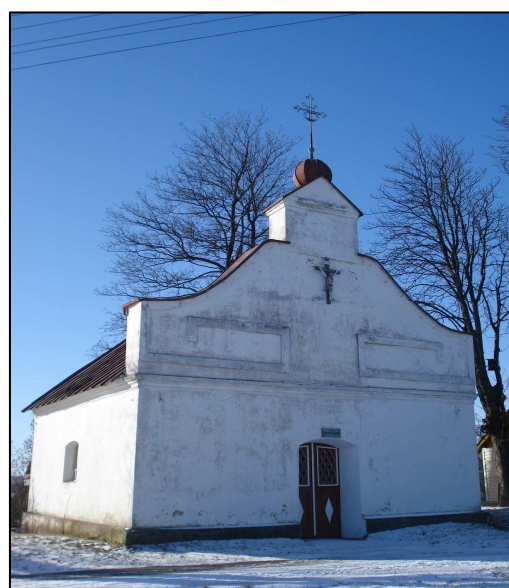
12. XIX „Švento Kryžiaus atradimo“ koplyčia. Žemaičių Kalvarija. 2008 m. L. Petkevičiūtės nuotr.

13. Sovietinio režimo metais prie XIX „Švento Kryžiaus atradimo“ koplyčios buvo įrengtas gyvulių supirkimo punktas. Žemaičių Kalvarija. Nuotr. iš ŽKBA.

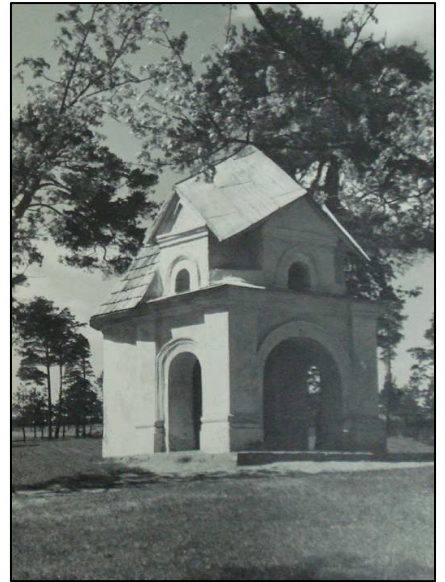
14. XI „Jėzaus ir Marijos susitikimo“ koplyčia. Žemaičių Kalvarija 2008 m. L. Petkevičiūtės nuotr.

15. I „Paskutinės vakarienės“ koplyčia. Žemaičių Kalvarija 2008 m. L. Petkevičiūtės nuotr.

16. Vilniaus Kalvarijos Kryžiaus kelio I „Paskutinės vakarienės“ koplyčia [prieš 1914 m.]. Nuotr. iš VAA.

17. I „Paskutinės vakarienės“ koplyčia prieš nugriovimą. Sovietmetis. Nuotr. iš KPDA

18. Naujai atstatyta I „Paskutinės vakarienės“ koplyčia. Šalia matosi sovietiniais metais Vilniaus Kalvarijos teritorijoje pastatytas profilaktoriumo pastatas. 2007 m. L. Petkevičiūtės nuotr.

19. XIV, XVI stotys - „Geležiniai vartai“, toluomoje matosi XV koplyčia „Pas Eroda“. Vilniaus Kalvarijos [prieš 1914 m.]. Nuotr. iš VAA.

20. „Geležiniai vartai“ (XIV, XVI stotys) ir toluomoje esanti XV koplyčia „Pas Eroda“ prieš nugriovimą. Sovietmetis. Nuotr. iš KPDA.

21. Naujai atstatyti „Geležiniai vartai“ (XIV, XVI stotys) ir XV koplyčia „Pas Eroda“. 2007 m. L. Petkevičiūtės nuotr.

22. Vilniaus Kalvarijos VIII koplyčia „Pas Aną“ [apie 1918/1919 m.]. Nuotr. iš VAA.

23. Naujai atstatyta VIII koplyčia „Pas Aną“ 2008 m. L. Petkevičiūtės nuotr.

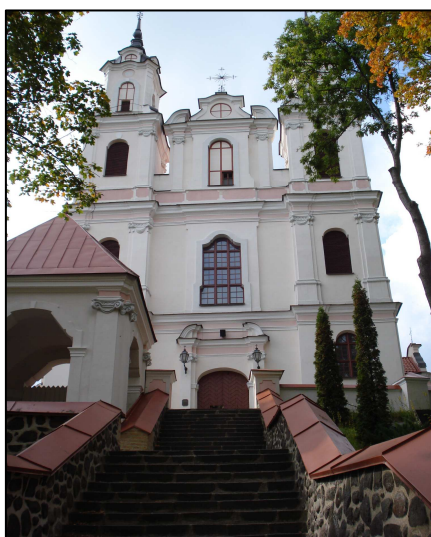
24. IX-X-XI stotys: „Kristus Pas Kajafą“, „Kalėjime“, Kristus antrą kartą pas Kajafą“. Visiškai suardytų ir pusiau užstatytų pamatų vaizdas. 1992 m. Nuotr. iš VAA.

25. Dalis užstatytos koplyčios „Pas Kajafą“ (IX- X- XI stotys). Toliau matosi atstatyta koplyčia. 2007 m. L. Petkevičiūtės nuotr.

26. Vilniaus Kalvarijos Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčia. R fasadas Sovietmetis. Nuotr. iš KPDA.

27. Vilniaus Kalvarijos bažnyčia. R fasadas. 2007 m. L. Petkevičiūtės nuotr.

Iliustracijų sąrašas

1. Žemėlapis su sakraliniais objektais, kurie įtraukti į „Jono Pauliaus II piligrimų kelio“ projektą. 2007 m. Žemėlapis iš Viliaus arkivyskupijos [2007 12 10].
2. Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio žemėlapis. 2006 m. Ž.: Krikščioniškų šeimų karalienė [lankstinukas]. – 2006.
3. Vilniaus Kalvarijos kryžiaus kelio žemėlapis. Žr.: Motuzas A. Lietuvos Kalvarijų Kryžiaus kelių istorija, apeiginiai papročiai ir muzika. – Kaunas: VDU leidykla, 2003. – p. 39.
4. Buvęs dominikonų vienuolynas. Š ir R fasadai. Žemaičių Kalvarija. Tarpukaris. ŽKBA.
5. Buvęs dominikonų vienuolynas. Š fasadas. Žemaičių Kalvarija. 2008 m. L. Petkevičiūtės nuotr.
6. Žemaičių Kalvarijos bažnyčios R. fasadas. 6-7 deš. KPDA, f. 3, ap. 1, b. 466.
7. Žemaičių Kalvarijos bažnyčios Š ir R fasadai. 2008 m. L. Petkevičiūtės nuotr.
8. Žemaičių Kalvarijos bažnyčios šventoriaus vartai. Sovietiniais metais namas esantis prieš šventoriaus vartus buvo nugriautas. ŽKBA.
9. Dabar prieš bažnyčią, nugriauto namo vietoje, yra turgelis ir krepšinio žaidimo aikštelė. Žemaičių Kalvarija. 2008 m. L. Petkevičiūtės nuotr.
10. Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio XVIII „Palaidojimo“ koplyčia. Sovietmetis. ŽKBA.
11. Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio XVIII „Palaidojimo“ koplyčia. 2008 m. L. Petkevičiūtės nuotr.
12. XIX „Švento Kryžiaus atradimo“ koplyčia. Žemaičių Kalvarija. 2008 m. L. Petkevičiūtės nuotr.
13. Sovietinio režimo metais prie XIX „Švento Kryžiaus atradimo“ koplyčios buvo įrengtas gyvulių supirkimo punktas. Žemaičių Kalvarija (Varduva). ŽKBA.
14. XI „Jėzaus ir Marijos susitikimo“ koplyčia. Žemaičių Kalvarija 2008 m. L. Petkevičiūtės nuotr.
15. I „Paskutinės vakarienės“ koplyčia. Žemaičių Kalvarija 2008 m. L. Petkevičiūtės nuotr.
16. Vilniaus Kalvarijos Kryžiaus kelio I „Paskutinės vakarienės“ koplyčia [prieš 1914 m.]. VAA, f. 2, b. 414-13, l. 18.
17. I „Paskutinės vakarienės“ koplyčia prieš nugriovimą. Sovietmetis. KPDA, f. 3, ap. 1, b. 342, l. 3.
18. Naujai atstatyta I „Paskutinės vakarienės“ koplyčia. Šalia matosi sovietiniais metais Vilniaus Kalvarijos teritorijoje pastatytas profilaktoriumo pastatas. 2007 m. L. Petkevičiūtės nuotr.
19. XIV, XVI stotys - „Geležiniai vartai“, tolumoje matosi koplyčia XV „Pas Erodą“. Vilniaus Kalvarijos [prieš 1914 m.]. VAA, f. 2, b. 414-13, l. 22.
20. „Geležiniai vartai“ ir tolumoje esanti koplyčia „Pas Erodą“ prieš nugriovimą. Sovietmetis. KPDA, f. 3, ap. 1, b. 342, l. 16.
21. Naujai atstatyti „Geležiniai vartai“ ir koplyčia „Pas Erodą“. 2007 m. L. Petkevičiūtės nuotr.
22. Vilniaus Kalvarijos VIII koplyčia „Pas Aną“ [apie 1918/1919 m.]. VAA, f. 2, b. 414-13, l. 21.
23. Naujai atstatyta VIII koplyčia „Pas Aną“ 2008 m. L. Petkevičiūtės nuotr.
24. IX-X-XI stotys: „Kristus Pas Kajafą“, „Kalėjime“, Kristus antrą kartą pas Kajafą“. Visiškai suardytų ir pusiau užstatytų pamatų vaizdas. 1992 m. VAA, f. 1019, ap. 11, b. 6083, l. 47.
25. Dalis užstatytos koplyčios „Pas Kajafą“ (IX- X- XI stotys). Toliau matosi atstatyta koplyčia. 2007 m. L. Petkevičiūtės nuotr.
26. Vilniaus Kalvarijos Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčia. R fasadas Sovietmetis. KPDA, f.8, ap. 1, b. 31, l. 81.
27. Vilniaus Kalvarijos Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčia. R fasadas. 2007 m. L. Petkevičiūtės nuotr.

Santrauka anglų kalba (Summary)

USAGE AND PROTECTION OF THE ROADS OF CHRIST'S SUFFERINGS IN THE XX CENTURY – THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY

The attention and interest of the Lithuanian Catholic Church and the Government towards these sacred places encouraged to review their past and present (Inter-war, Soviet period, Independence of Lithuania) and to find out how the usage and protection of these sacred complexes in Vilnius and Žemaičių Kalvarija varied in the above mentioned periods. This enables us to see the aspects of the popularity, destruction, rebuilding and decline of these sacred places and makes us reflect on the spiritual, cultural, heritage protection situation of the Roads of Christ' Sufferings in the past and to evaluate it in the recent context.

The object of the research is the first Lithuanian Roads of Christ's Sufferings in Žemaičių Kalvarija and Vilnius Verkiai, representing different regions, localities, architecture, traditions and the Dominican type of the Road; the usage and protection of the sacred complexes and the Roads of Christ's Sufferings during the Inter-war, Soviet period and Independence marking the main differences and peculiarities of these sacred places. Particular attention is paid to Trinapolis ensemble which is situated in the area of Vilnius Kalvarijos and is its concurrent, though it does not belong to the Road of Christ' Sufferings.

The objective of the research is to consider the aspects of the protection of the material and immaterial heritage of Vilnius Kalvarijos and Žemaičių Kalvarija (the places that were included in the project of the pilgrim tour of the Pope John Paul II) during the Inter-war, Soviet period and Independence.

The main tasks:

- 1) to reveal the reasons why the tradition of the Roads of Christ' Sufferings were established and their typology;
- 2) to analyze the peculiarities, differences and changes of the objects during the period of the research;
- 3) to introduce the usage and attendance of the mentioned chapels and the Roads of Christ' Sufferings;
- 4) to reveal the methods that were used to protect the sacred objects and the tradition of the Roads of Christ' Sufferings during the period of the research.